

Nr 73.

Ankom till riksdagens kansli den 8 juni 1936 kl. 1 e. m.

Utlåtande, i anledning av dels fullmäktiges i riksgäldskontoret framställningar med förslag till förändringar beträffande riksdagshuset, dels o c k väckt motion angående förnyad utredning av frågan om riksdagshuset och dess omgivning.

Framställningar av fullmäktige i riksgäldskontoret.

I särskilda skrivelser till bankoutskottet hava fullmäktige i riksgäldskontoret överlämnat genom fullmäktiges försorg verkställda utredningar med förslag till

1) förändring av riksdagshusets övre partier, isolering av barriärerna m. m. (skrivelse den 5 mars 1936);

2) inredande av lokaler å riksdagshusets vind (skrivelse den 12 mars 1936);

3) nya trappor invid norra och södra trapptornen i riksdagshuset samt inredande av rum i utrymmena i trapptornen (skrivelse den 23 januari 1936); samt

4) förändring av riksdagshusets restauranglokaler (skrivelse den 12 mars 1936).

Vid skrivelserna voro fogade åtskilliga bilagor, innefattande bland annat beskrivningar och kostnadsberäkningar till de ifrågasatta arbetena, ävensom över förslagen upprättade ritningar.

Skrivelserna jämte därtill hörande bilagor komma, därest annorlunda ej särskilt anges, att i det följande återgivas. I slutet av detta utlåtande återfinnes ett register över de till utlåtandet hörande handlingarna.

Förslag till förändring av riksdagshusets övre partier, isolering av barriärerna m. m.

I sin ovanberörda skrivelse i detta ärende hava *fullmäktige i riksgäldskontoret* till en början meddelat, att på sätt två vid skrivelsen fogade promemorior (*Bilaga 1*) utvisade, under sommaren 1935 vid upprepade tillfällen iakttagits, att bitar av fasaden och taklisterna å riksdagshuset lossnat och störtat ned. Vid ett tillfälle hade sålunda på trottoaren å Drottninggatan

nedfallit en sten vägande 4 à 5 kg och några dagar senare påträffades en sten om $\frac{3}{4}$ kg:s vikt å gångbanan utanför riksdagshusets pannrumsingång.

Med hänsyn till de svåra följder, som kunde uppstå genom fortsatta ras från byggnaden, uppdrogo fullmäktige åt byggnadsrådet G. A. Nilsson att verkställa utredning angående kostnaden för granskning av stenpartierna under taklisten å riksdagshuset. I en med anledning härav avgiven promemoria (*Bilaga 2*) föreslog byggnadsrådet Nilsson, att en provundersökning av den del av västra fasaden, där skada å taklisten inträffat, skulle utföras för att man därigenom skulle kunna förskaffa sig någon mer bestämd uppfattning om vilka kostnader skulle uppkomma för en fasadundersökning av byggnaden i dess helhet. Sedan fullmäktige uppdragit åt Nilsson att låta utföra en sådan provundersökning, avgav denne i oktober 1935 ett utlåtande (*Bilaga 3*) beträffande undersökningen.

Rörande ifrågavarande skador å riksdagshusets fasader anförde fullmäktige vidare:

Vid provundersökningen, som omfattade den södra mellandelen av fasaden mot Drottninggatan, konstaterades, att fogarna i taklisten vore öppna, vilket förhållande, enligt vad anföres i utlåtandet, torde huvudsakligen bero på den genomströmning av vatten, som de icke isolerade stenbarriärerna vore anledning till. I övrigt vore fogarna öppna huvudsakligen å de ställen i fasaden, där undergrunden åstadkommit vertikala sprickbildningar, gående genom hela byggnaden. Sammanlagt hade påträffats 26 skador å den undersökta delen av fasaden. En undersökning av samtliga fasader, på samma sätt som den verkställda provundersökningen, skulle draga en kostnad av 7 700 kronor.

Av ovan omförmälda utlåtande framgår, att anledningen till de uppkomna skadorna å fasaden syntes vara att söka dels i sättningar i byggnaden och dels däri att stenbarriärerna å taket, vilka icke vore isolerade, genomsläppte vatten, som sedan sökte sig ned genom murarna. Med anledning härav funno fullmäktige sig icke kunna inskränka sig till frågan om utförande av en undersökning av fasaderna, utan funno det nödigt anmoda byggnadsrådet Nilsson att verkställa utredning av frågan om isolering av barriärerna. I samband därmed borde jämväl behandlas frågan om borttagandet av vissa stenprydnader å riksdagshusets tak.

Sistnämnda fråga har med anledning av ett till fullmäktige av bankoutskottet meddelat uppdrag under de senaste åren varit föremål för upprepade överväganden inom fullmäktige. I skrivelse till fullmäktige i riksgäldskontoret den 21 april 1931 anhöll nämligen riksdagens bankoutskott, att fullmäktige ville föranstalta om utredning beträffande borttagandet av vissa stenprydnader å riksdagshusets tak samt därefter till utskottet inkomma med yttrande och förslag i frågan, därvid jämväl borde förebibras uppskattnings av kostnaderna för de åtgärder, som ansåges böra ifrågakomma. Med anledning därav igångsatte fullmäktige under år 1931 en utredning i frågan, varvid akademien för de fria konsterna samt byggnadsstyrelsen på begäran av fullmäktige yttrade sig i ärendet. Avskrifter av dessa yttranden jämte ett tidigare av nämnda akademi avgivet utlåtande bifogas (*Bilaga 4*). Byggnadsstyrelsen framhöll, att en utredning angående borttagandet av krönande takprydnader å såväl riksdags- som riksbankshusen

och de dessa byggnader sammanbindande två portikerna nära sammanhängande med frågan om ordnande av riksdagshusets omgivningar, varför enligt styrelsens mening något slutligt avgörande rörande borttagandet av takprydnader icke lämpligen borde träffas förrän den större frågan blivit avgjord. En lösning efter de linjer, som byggnadsstyrelsen sålunda uppdrog i sitt yttrande, ansågo fullmäktige icke för det dåvarande vara att räkna med. Riksdagen hade då nyligen tvenne gånger, åren 1929 och 1931, ställt frågan om åtgärder för ordnande av riksdagshusets omgivningar på framtiden. Trots det läge, vari frågan om stenprydnadernas borttagande därigenom kommit, hava fullmäktige emellertid under årens lopp haft den under upprepade överväganden. Fullmäktige hava därvid fortfarande varit av den uppfattningen, att förutsättning för en lösning av frågan i det omfattande sammanhang, som förordats av byggnadsstyrelsen, icke föreläge. Med hänsyn till de ovan berörda, under sistlidet år konstaterade bristerna å riksdagshuset ansågo sig fullmäktige emellertid nu, oberoende av hur frågan om riksdagshusets omgivningar framdeles komme att lösas, icke kunna längre uppskjuta frågan om takpartierna utan uppdrogo, som ovan nämnts, åt byggnadsrådet Nilsson att i samband med frågan om granitbarriärernas isolering jämväl utreda frågan om borttagande av vissa stenprydnader å riksdagshusets tak.

Den av fullmäktige begärda utredningen (*Bilaga 5*) avgavs av Nilsson i december 1935. Över utredningen har byggnadsstyrelsen på hemställan av fullmäktige den 31 januari 1936 avgivit yttrande (*Bilaga 6*).

I den av Nilsson nu framlagda utredningen föreslås, att samtliga krönande granitdetaljer å riksdagshuset borttagas och i erforderlig utsträckning ersättas med takbarriärer ävensom att åtgärder vidtagas för isolering av barriärerna å riksdagshusets sidopartier samt för konservering och reparationer av riksdagshusets fasader. De föreslagna förändringarna å riksdagshuset medföra, enligt utredningen, vissa önskemål om liknande åtgärder å riksbankshuset samt å de båda valvbågarna över Drottninggatan. Beträffande förslagets detaljer torde få hänvisas till Nilssons utredning med tillhörande ritningar, fotografier, beskrivning och kostnadsberäkning.

För egen del anföra fullmäktige beträffande frågan om isolering av barriärerna följande.

Av de nu anförda, föreslagna åtgärderna skola fullmäktige först beröra frågan om isolering av barriärerna. Övriga föreslagna åtgärder synas nämligen bliva en praktisk följd av eventuella åtgärder beträffande barriärerna.

Under en lång följd av år har iakttagits, att fuktskador uppkommit å riksdagshusets vindar och i mittelpartiets översta våning. Sedan upprepade smärre reparationer och tätningsförsök ej givit bestående resultat, blev år 1930 nödvändigt företaga vidlyftiga reparationsarbeten å taket samt å sidopartiernas takstolar, som genom fukten erhållit rötskador. Såsom riksgäldskontorets kontrollant över arbetena tjänstgjorde professorn vid tekniska högskolan H. Kreüger. I ett till fullmäktige avgivet utlåtande i samband med arbetena framhöll professor Kreüger, att det icke vore möjligt att mellan den å taket anbragta asfaltbeläggningen och granitbarriären åstadkomma full tätning under densamma med mindre hela barriären nedtoges, då det nämligen av tillgängliga ritningar och verkställda undersökningar ville synas, som om isolering sänkades under graniten. I ett den 17 oktober 1932 avgivet yttrande beträffande riksdagshusets takisolering föreslog professor Kreüger vidare, att frågan om granitbarriärernas bortlyftning och isolering skulle

tagas under omprövning. Med anledning härav hänvände sig fullmäktige till byggnadsstyrelsen med anhållan, att styrelsen ville avgiva yttrande beträffande de av Kreüger till omprövning ifrågasatta åtgärderna. I skrivelse den 21 december 1932 (*Bilaga 7*) meddelade byggnadsstyrelsen, att en för framtiden bestående täthet i anslutningen mellan asfaltytorna och barriären icke torde kunna vinnas med mindre ett isoleringsskikt anbringades under barriärerna. Styrelsen ansåg emellertid, att de ifrågasatta åtgärderna tills vidare kunde anstå i avvaktan på resultat av den styrelsen år 1932 föreslagna utredningen angående borttagande av krönande takprydnader m. m. å riksdags- och riksbankshusen.

Av byggnadsrådet Nilssons utredning framgår nu, att de å mittelpartiets plana yttertak utförda tätningsarbetena medfört väsentlig förbättring av förhållandena där. Vad däremot anginge sidopartierna, så hade där gjorda tätningsarbeten visat sig otillräckliga på grund av läckage genom barriärerna. Den härigenom uppkommande genomdränkningen av taklisten och murverkets övre partier kunde, enligt Nilssons mening, så småningom åstadkomma beklagliga verkningar. Risk förefunnes för dels sättningar i listverket, dels i ogynnsamt fall katastrofala ras. Åtgärder för botande av olägenheterna vore därför ofrånkomliga och skulle bestå i barriärernas bortlyftning, utförande av isoleringsarbeten och slutligen barriärernas återuppförande å den anbragta isoleringen.

I sitt yttrande över byggnadsrådet Nilssons utredning anför byggnadsstyrelsen, att det enligt styrelsens mening icke kunde anses försvarligt att år från år uppskjuta de isoleringsåtgärder å riksdagshusets takpartier, vilka vore nödvändiga för tryggande av byggnadens framtida bestånd och som med tiden måste bli allt mer omfattande och alltså kräva ökade kostnader.

Här ovan berörda, föreslagna åtgärder, att i och för isolering bortlyfta och sedermera återuppföra granitbarriärerna å sidopartierna av riksdagshusets tak innebära ett högst omfattande och vidlyftigt företag, som skulle draga stora kostnader, enligt beräkning 297 000 kronor för arbetet med själva barriärerna. Härtill komma emellertid de därmed förenade kostnaderna för borttagande av krönande granitdetaljer m. m., vilket arbete vare sig krönen skola återuppsättas eller icke, torde komma att draga en kostnad av över 200 000 kronor. I allt skulle åtgärderna för barriärernas isolering således medföra en utgift på icke mindre än omkring 500 000 kronor. De skäl för dessa åtgärder, som redan för några år sedan framfördes från sakkunnigt håll, hava emellertid nu anförts med sådan styrka, att fullmäktige trots de mycket stora kostnaderna anse, att man icke kan påtaga sig de risker, som, vid ett uppskjutande av de föreslagna åtgärderna, skulle kunna uppstå såväl för byggnadens bestånd som för trafiken omkring riksdagshuset vid inträffande ras. Av såväl byggnadsrådet Nilssons som byggnadsstyrelsens uttalanden framgår, att sådan risk för byggnaden föreligger, och de tillbud till olyckor, som uppstodo under förliden sommar genom stenars lossnande från fasaden — vilket bl. a. tillskrives otätheten i barriärerna — visa, att riskerna för trafiken omkring byggnaden äro påtagliga. På nu angivna skäl föreslå fullmäktige därför, att byggnadsrådet Nilssons förslag beträffande isolering av granitbarriärerna kommer till utförande.

I den av Nilsson utarbetade planen för isolering av barriärerna föreslås bl. a., att de nuvarande kalkstensdockorna i barriärerna å sidopartierna och i mittpartiets östra och västra fasader skulle utbytas mot dockor av granit. Med hänsyn till de stora kostnader ett dylikt utbyte skulle föranleda, hava fullmäktige hänvänt sig till byggnadsrådet Nilsson med an-

hållan om ett uttalande, huruvida icke de nuvarande kalkstensdockorna skulle, i den mån de visa sig vara felfria, kunna bibehållas. Härigenom skulle de nu beräknade stora kostnaderna måhända kunna i avsevärd mån nedbringas. Med anledning härav har Nilsson avgivit bilagda yttrande (*Bilaga 8*). Såsom framgår av detta, synes man emellertid få räkna med, att ett utbyte av kalkstensdockorna mot dockor av granit å nu ifrågavarande barriärer får ske.

Fullmäktige upptaga härefter till behandling frågan om borttagande av vissa stenprydnader å riksdaghusets tak samt anförä härom följande.

Därest det nu av fullmäktige förordade förslaget att utföra isolering av sidopartiernas barriärer skulle komma till utförande, blir oundgängligt att taga ställning till frågan, huru skall förfaras med de krönande granitdetaljerna. Vid ett bortlyftande av barriärerna blir givetvis nödvändigt att nedtaga krönen. Frågan är då, huruvida dessa, sedan isoleringsarbetena för barriärerna slutförts, åter skola uppställas på sina förutvarande platser å barriärerna. Enligt fullmäktiges mening synes ett sådant förfarande böra vara helt uteslutet. Det torde numera få anses såsom en allmänt omfattad mening, att åtminstone de smärre krönen å riksdagshuset kunna med fördel borttagas, nämligen *de sex obeliskerna, de åtta klotformade krönen* å norra och södra fasadernas mittpartier samt *de två vapensköldarna* å östra fasadens ändpartier. Beträffande samtliga nu uppräknade krön få fullmäktige därför förorda, att de definitivt nedtagas.

Beträffande de övriga, stora krönen, nämligen *de två tornkrönen över traporna vid Drottninggatan* samt *Sveagruppen* få fullmäktige anförä följande.

De två tornkrönen hava under en lång följd av år visat sig vara till stort men för de underliggande delarna av byggnaden. Trots upprepade reparationsarbeten har det visat sig vara omöjligt att förhindra, att vatten inträngt från krönen, varför trapptornets tak och väggar lidit stor skada. Med tiden bliva skadorna givetvis allt större och faran för väggpartiernas framtida bestånd ökas. Jämte denna beklagliga olägenhet av tornkrönen tillkommer den stora belastning, de utgöra på byggnadens grund. Fullmäktige anse därför, att tornkrönen, sedan de nedtagits för barriärernas isolering, icke böra återuppsättas.

Vad slutligen angår Sveagruppen, så må erinras om, att meningarna om denna grups bibehållande eller ej torde vara mer delade, än vad gäller byggnadens övriga krön. Vid tidigare diskussioner i ämnet har framhållits, att Sveagruppen vid ett borttagande av övriga krön dock borde bibehållas. Riksdagshusets arkitekt Aron Johansson har vid olika tillfällen, senast den 26 februari 1936, till fullmäktige avgivit yttranden i frågan om borttagande av krönen. Av dessa yttranden, av vilka avskrift (*Bilaga 9*) här bifogas, framgår, att Johansson numera tillstyrker, att alla takprydnader borttagas med undantag av Sveagruppen. Byggnadsrådet Nilsson anför i sin utredning, att Sveagruppen är av sådant konstnärligt värde, att tvekan kan råda, om ett ingrepp härvidlag vore försvarligt. På vissa angivna skäl förordar Nilsson emellertid gruppens borttagande. Byggnadsstyrelsen anser visserligen, att det ur arkitektonisk synpunkt synes vara nödvändigt att borttaga Sveagruppen, därest byggnadens övriga krönande partier slopas, men finner det önskvärt, att det vid arbetets eventuella utförande närmare under-

sökes, huruvida icke ett krön av bl. a. mindre påfallande storlek bör anbringas å byggnadens mittparti.

Såsom framgår av det nu anförda, råda bland sakkunniga olika uppfattningar beträffande Sveagruppen. Emellertid torde icke vara nödvändigt att redan nu taga bestämd ställning till, hur det skall förfaras med gruppen. I byggnadsrådet Nilssons utredning meddelas, att samtliga de föreslagna arbetena icke lämpligen kunna utföras under ett år, utan att de böra uppdelas på två eller tre år. Det kan under sådana förhållanden tänkas vara lämpligt, att avgörandet om Sveagruppen får anstå ett eller annat år, till dess arbetena i övrigt beträffande taket slutförts. Härigenom skulle man bliva i tillfälle att säkrare bedöma gruppens värde ur estetisk synpunkt, sedan övriga krön borttagits. Fullmäktige föreslå därför, att tillsvidare ingen annan åtgärd vidtages beträffande huvudfasadens mittparti än att de fyra krönen, två å vardera sidan om Sveagruppen, borttagas.

Nu föreliggande förslag till förändring av riksdagshusets övre partier berör även de båda *valvbågarna*. Det föreslås sålunda, att å dem befintliga vapensköldar och kulkrön skulle borttagas. Enligt fullmäktiges mening synes emellertid icke nu böra beslutas om någon åtgärd beträffande bågarna. De teknisk-ekonomiska skäl, som anförts beträffande krönen å riksdagshuset, äro givetvis icke tillämpliga beträffande vapenskölderna och krönen å valvbågarna. Det synes därför, som om man jämväl i fråga om dem liksom beträffande Sveagruppen kunde vänta med ett avgörande, till dess att övriga föreslagna arbeten å de båda omgivande riksbyggnaderna eventuellt slutförts. Vid en sådan tidpunkt torde man med större säkerhet kunna bedöma frågan ur estetiska synpunkter. Fullmäktige föreslå alltså, att frågan om åtgärder beträffande valvbågarna får tills vidare anstå. Det torde här böra omnämnas, att arkitekten Johansson avstyrker varje förändring av bågarna.

I samband härmed hava fullmäktige anført, att därest nu berörda förändringar av riksdagshusets övre partier komme till utförande, borde givetvis samtidigt utföras de konserverings- och reparationsarbeten å riksdagshusets fasader, som finnas beskrivna i byggnadsrådet Nilssons förut omnämnda utlåtande den 18 oktober 1935. Kostnaderna för dessa arbeten beräknas till 53 000 kronor. I kostnadsberäkningen äro icke upptagna några särskilda kostnader för byggnadsställningar på andra ställen än där dylika icke äro behöfliga för barriärerna. Beräkningen förutsätter alltså, att arbetena göras samtidigt.

Det i skrivelsen anförda sammanfattas av fullmäktige på följande sätt.

Granitbarriärerna å riksdagshusets sidopartier isoleras, varvid barriärerna bortflyttas för isoleringens utförande och sedan återuppföras. De nuvarande kalkstensdockorna å barriärerna å sidopartierna och i mittpartiets västra fasad torde få ersättas med dockor av granit. De på grund av arbetet med barriärerna nedtagna krönen, däri inbegripna de båda tornkrönen, återuppsättas icke. Å huvudfasadens mittparti vidtagas tills vidare ingen annan åtgärd än att de två krönen å vardera sidan av Sveagruppen borttagas. Sveagruppen och valvbågarna bliva tills vidare icke föremål för någon åtgärd. De å riksdagshusets fasader föreslagna konserverings- och reparationsarbetena utföras.

I byggnadsrådet Nilssons utredning beräknas de av honom föreslagna åt-

Förslag till nya trappor invid norra och södra trapptornen i riksdagshuset samt inredande av rum i utrymmena i trapptornen.

I sin ovanberörda skrivelse i detta ärende hava *fullmäktige i riksgäldskontoret* erinrat, hurusom vid en under år 1925 av särskilda delegerade, de s. k. riksdagshusdelegerade, på uppdrag av riksgäldsfullmäktige verkställd utredning beträffande bl. a. frågan om att inom riksdagshuset åt riksdagen bereda större utrymme, en undersökning gjordes beträffande anordnande av nya trappförbindelser i byggnadens västra del samt de nuvarande trapphusens inredande till rum. Förslagsritningar utarbetades av arkitekten Aron Johansson. Med hänsyn till de stora kostnader, 148 000 kronor, utförandet av de ifrågasatta förändringarna skulle medföra, ansågo sig de delegerade icke kunna förorda de gjorda förslagen. De delegerade sökte i stället finna en lösning genom något förändrad disposition av befintliga lokalutrymmen.

Sedan nämnda utredning gjordes, hava, meddela fullmäktige, vid upprepade tillfällen inom riksdagen framförts önskemål om ytterligare lokalutrymmen inom riksdagshuset att disponeras för olika ändamål. Någon möjlighet att tillmötesgå dessa önskemål genom en förändrad disposition av befintliga rum inom riksdagshuset föreligger icke mer, enär alla rum, som lämpligen kunnat komma ifråga, numera redan tagits i anspråk av riksdagen. Under sådana förhållanden hava fullmäktige ansett sig böra upptaga till nytt övervägande frågan om trapphusens i västra delen av riksdagshuset omändring till rumsutrymmen och ha fullmäktige till utskottet överlämnat av byggnadsrådet Nilsson på uppdrag av fullmäktige gjorda förslagsritningar jämte tillhörande beskrivning (*Bilaga 13*).

Nilssons förslag innefattar tre alternativ, benämnda A, B och C. Enligt alternativ A skulle den nya trappförbindelsen anordnas inom den nuvarande byggnaden, medan enligt B och C de nya trapporna skulle uppföras å respektive ljusgårdar. Nilsson anser att en lösning av frågan bör sökas enligt alternativ A, enär enligt hans mening utbyggnader å gårdarna skulle innebära mindre önskvärda ingrepp i byggnaden.

För egen del hava fullmäktige i ärendet anfört följande.

För sin del finna fullmäktige den lösning av frågan lämpligast, som finnes angiven i alternativ B och C. Anordnande av nya trappor i förstugorna (alternativ A) skulle i hög grad inkräkta på utrymmet i dem. Enligt förslaget skulle förstugorna, efter trappornas inläggande, få en bredd invid trappan av endast 1,3 meter och även om trapporna kunde göras något smalare, bleve passagen vid dem ändock alltför trång. Anordnas de nya trapporna däremot i särskilda trapptorn å ljusgårdarna (alternativ B eller C) blir utrymmet i förstugorna detsamma som för närvarande. Trappornas förlängning å ljusgårdarna skulle vidare giva en större lokalvinst, nämligen 265 kvm mot 205 kvm enligt alternativet A. Alternativen B och C skulle därför, ehuru de ställa sig något dyrare i utförande, pr kvm vunnet nyttigt utrymme ställa sig billigare än alternativ A.

Vid ett val slutligen mellan alternativen B och C synes det sistnämnda vara att föredraga, då detta skulle medföra de fördelarna, att entresolvåningen vunnit direkt förbindelse med de nya trapporna och med hissarna, samt att de nu i huvudvåningens korridor inbyggda skrymmande trapporna upp till entresolvåningen sedermera kunde borttagas.

I bifogade promemoria (*Bilaga 14*), upprättad av föreståndaren för riksdagens ekonomibyrå, angives förslagsvis för vilka ändamål de nya rummen skulle kunna användas.

Förslag till förändring av riksdagshusets restauranglokaler.

I detta ärende hava *fullmäktige i riksgäldskontoret* i sin ovanberörda skrivelse framhållit att, med anledning av vissa under sistlidet år mot riksdagshusets restauranglokaler framställda anmärkningar, fullmäktige verkställt utredning i frågan samt låtit utarbета förslag till vissa ändringar av nämnda lokaler. Med överlämnande av handlingarna i ärendet hava fullmäktige anfört följande.

Såsom framgår av *Bilaga 15*¹ gjorde yrkesinspektionen i februari 1935 vissa anmärkningar beträffande ventilationsanordningarna i restaurangköket och i skrivelse till fullmäktige den 7 juni 1935 anhöllo herrar ekonomideputerade i andra kammaren bl. a., att snara åtgärder måtte vidtagas för åstadkommande av bättre ventilation i matsals- och kafélokalerna samt i vissa andra lokaler i riksdagshuset.

Nu anmärkta förhållanden blevo föremål för undersökning av fullmäktiga i samband med den i § 54 i reglemente för riksgäldskontoret omfördäda besiktningen av riksdagshuset, varvid såsom representant för byggnadsstyrelsen deltog byggnadsrådet Nilsson. Med anledning av de anmärkningar mot nu ifrågakarande lokaler, som konstaterades vid förrättningen, erhöi Nilsson i uppdrag att verkställa undersökning om möjligheterna till en tillfredsställande lösning av anordningarna vid riksdagsrestaurangen.

De av yrkesinspektionen påpekade bristfälligheterna beträffande ventilationen i restaurangköket har man under sistlidne höst sökt avhjälpa genom vissa smärre, av byggnadsrådet Nilsson föreslagna åtgärder. Beträffande de ändringar och förbättringar av större omfattning av restauranglokalerna, som ifrågasatts, avgav Nilsson i juli, respektive oktober månad 1935 tvenne här bifogade yttranden (*Bilaga 16*).² I dessa framhöiis, att en utredning angående en förbättring av restauranglokalerna i riksdagshuset vore i väsentlig mån beroende av i vad mån ökat utrymme kunde vinnas för köksutrymmena i samma plan som matsalen. En sådan ökning av utrymmet kunde ernås därigenom, att till det i plan med matsalen befintliga köket lades den angränsande delen av matsalen till en bredd av fyra meter. Den härigenom uppkomna minskningen av matsalen skulle kompenseras med att det utrymme, som funnes i entrén till matsalen från den stora hallen skulle läggas till matsalen.

Det sålunda av Nilsson framförda uppslaget till frågans lösning har sedermera på uppdrag av fullmäktige närmare utarbetats och har Nilsson

¹ Bil. 1 till fullmäktiges skrivelse.

² Bil. 2 till fullmäktiges skrivelse.

gärderna draga en sammanlagd kostnad av 584 000 kronor. Därest, såsom fullmäktige föreslå, några åtgärder icke vidtagas beträffande Sveagruppen och valvbågarna, kan denna kostnadssumma, enligt vad Nilsson meddelat, minskas med 70 000 kronor.

Fullmäktige hava slutligen i sin förevarande skrivelse erinrat, hurusom byggnadsrådet Nilsson i sin utredning anför, att de föreslagna förändringarna medförde önskemål om vissa liknande åtgärder å riksbankshuset, nämligen borttagandet av de tio krönande ornamenten. Yttrande i denna fråga syntes böra tillkomma fullmäktige i riksbanken. Nämnda fullmäktige syntes jämväl böra uttala sig om den av Nilsson föreslagna åtgärden beträffande valvbågarna.

Sedan bankoutskottet i anledning härav anhållit, att *fullmäktige i riksbanken* ville yttra sig över Nilssons förslag, i vad detsamma avsåge riksbanksbyggnaden och de båda valvbågarna mellan riksdags- och riksbankshusen, hava fullmäktige i skrivelse den 12 mars 1936 anför, följande.

Under förutsättning att beslut fattas om borttagande av obeliskerna, tornkrönen över trapporna och krönen å norra och södra fasaderna å riksdagshuset, anse fullmäktige, att motsvarande åtgärder böra vidtagas för riksbankshusets vidkommande, d. v. s. att de tio krönande ornamenten å taket borttagas. Däremot föreslå fullmäktige i likhet med byggnadsrådet Nilsson, att de båda stenlejonerna mot väster samt krönet å mittpartiet mot Drottninggatan måtte bibehållas.

Vad beträffar valvbågarna anse fullmäktige, i likhet med fullmäktige i riksgäldskontoret, att med frågan om borttagande av vapen, sköldar och kulkrön bör tills vidare anstå, intill dess övriga föreslagna arbeten å de båda omgivande byggnaderna slutförts, då frågan torde kunna med större säkerhet bedömas ur estetisk synpunkt.

Förslag till inredande av lokaler å riksdagshusets vind.

I sin ovanberörda skrivelse i detta ärende hava *fullmäktige i riksgäldskontoret* meddelat, att under handläggningen av ärendet angående förändring av riksdagshusets övre partier, isolering av barriärerna m. m. hos fullmäktige uppkommit frågan, huruvida det icke vore lämpligt, att, därest de i nu nämnda skrivelse föreslagna arbetena komme till utförande, samtidigt låta utföra den vid tidigare tillfällen diskuterade planen att låta inreda ett antal rum åt gårdssidorna å riksdagshusets vind. Det förutsattes nämligen, att vissa besparingar av byggnadskostnader skulle kunna uppstå vid ett samtidigt utförande av de nu nämnda olika arbetena.

Med anledning härav hade fullmäktige meddelat byggnadsrådet Nilsson uppdrag att verkställa utredning i frågan. Sedan sådan utredning utförts, hava fullmäktige till utskottet överlämnat densamma med tillhörande handlingar (*Bilagor 9, 10 och 11*) samt därjämte ett yttrande i ärendet av

byggnadsstyrelsen (*Bilaga 12*). Av detta yttrande framgår, att styrelsen icke har något att erinra mot förslaget.

Rörande det av Nilsson framlagda förslaget hava fullmäktige meddelat följande.

Utredningen innefattar förslag att i vindsvåningen å riksdagshusets norra, östra och södra sidor inreda rum inåt ljusgårdarna. Förutom två rum, vardera omkring 33 kvm stort, vilka rum skulle ersätta de två nuvarande rummen i mittpartiet, som skulle förändras till vakt- och kapprum, skulle vinnas tillsammans 34 rum, med en sammanlagd golvyta av omkring 530 kvm, motsvarande i medeltal 15.6 kvm per rum. Härtill komma vissa andra utrymmen såsom vakt- och kapprum m. m.

Kostnaderna för förslagets utförande beräknas till 390 000 kronor. I detta belopp ingå emellertid kostnader för arbeten för förbättring av ventilationen i de nedre våningarna, vilka arbeten lämpligen kunde utföras samtidigt med vindens ombyggnad. Enbart vindsrumsinredningen skulle därför betinga en kostnad av omkring 340 000 kronor.

De nu angivna byggnadskostnaderna äro beräknade för arbetenas utförande oberoende av de ifrågasatta arbetena med barriärerna. Enligt vad anföres i utredningen torde nämligen arbetena på grund av sin olika art, även om de bedreves samtidigt, komma att utföras av olika entreprenörer och därvid arbetena med barriärerna med användande av utvändiga ställningar, men byggnadsarbetena i vindsvåningen med anlitande av ställningar inne å gårdarna, detta för att de olika arbetena icke skulle komma att hindra varandra i någon väsentlig grad.

För egen del hava fullmäktige i ärendet anført följande.

Såsom ovan anförts hava fullmäktige låtit verkställa förevarande utredning närmast för att få klarhet i frågan, huruvida det skulle vara förenat med någon besparing att utföra arbetet med barriärerna och arbetet med vindsvåningens inredning samtidigt. Efter vad framgår av byggnadsrådet Nilssons uttalande synes någon sådan besparing dock icke vara att räkna med. Under sådana förhållanden och då vissa andra av fullmäktige föreslagna åtgärder beträffande riksdagshuset, nämligen barriärernas isolering samt förändringen av riksdagshusets restauranglokaler äro mer trängande, synes det fullmäktige, som om frågan om vindsvåningens inredande kunde anstå tillsvidare.

Med hänsyn därtill, att behov av ytterligare lokaler, särskilt mindre arbetsrum, otvivelaktigt föreligger för riksdagen, vilja fullmäktige emellertid framhålla, att, såsom det upplyses i utredningen, intet hinder förefinnes för vindsinredningens utförande i olika etapper. En början skulle sålunda kunna göras med att inreda exempelvis en av de tre föreslagna sidorna, varefter de återstående sidorna skulle kunna färdigställas vartefter framdeles. Kostnaderna skulle härigenom kunna fördelas på flera år utan att därigenom bliva större.

Fullmäktige få till slut erinra om, att frågan om vindsvåningens inredning var föremål för behandling vid 1917 års riksdag, varvid dock beslöts, att med de föreslagna arbetena skulle tillsvidare anstå. Ärendet har sedermera icke behandlats av riksdagen.

den 3 mars 1936 till fullmäktige inkommit med detaljförslag till förändring av restauranglokalerna (*Bilaga 17*).¹

Förslaget innebär följande. Köksutrymmena, nu huvudsakligen förlagda i jordvåningen — endast ett mindre kök finnes bredvid matsalen — flyttas upp i samma plan som matsalen. För att möjliggöra detta disponeras den ovan nämnda delen av matsalen, varemot till denna lägges förutnämnda utrymme invid stora hallen. I omedelbar anslutning till köket anordnas kallskänk, kaffekök och rangeringsutrymmen. Alla till restaurangarbetet hörande, löpande matlagings- och serveringsarbeten skulle härigenom komma att förläggas i samma plan. I mellanvåningen anordnas diskrum, varjämte hit förläggas för personalen avsedda utrymmen, såsom omklädningsrum med klädska, duschrum, matsal för personalen m. m. Källarvåningen skulle disponeras för kylrum och förrådsrum. De ombyggda ekonomilokalerna skulle förses med en tidsenlig sanitäranläggning, bestående av gasspis, varmskåp, diskmaskin etc. samt med kylanläggning för ett antal kylskåp. Genom koncentrationen av köksutrymmen och ekonomilokaler kommer restaurangen att icke längre behöva vissa utrymmen i källarvåningen och i mellanvåningen, vilka utrymmen därför skulle kunna disponeras för andra ändamål.

Förslaget upptager dessutom en ventilationsanläggning för matsal och kafé.

Kostnaderna beräknas till 273 000 kronor, fördelade på följande sätt:

Ombyggnadsarbeten, övre källarvåningen	23 990
jordvåningen	16 235
bottenvåningen	38 710
Värmelednings-, ventilations-, sanitär- och kylanläggning samt därav betingade byggnadsarbeten	120 450
Elektriska ledningsarbeten, hissar m. m.	26 000
Ritningar samt oförutsedda utgifter	47 615

Beträffande nu föreliggande förslag hava fullmäktige anfört följande.

De dispositioner, som vid riksdagshusets byggande gjordes för restaurangens kök och ekonomilokaler, visade sig snart nog icke vara lämpliga för riksdagsrestaurangens arbete. Detta är förlagt huvudsakligen till vissa mycket begränsade tider på dagen och måste utföras under stor brådska och stark koncentration. De ursprungliga anordningarna hava därför vid upprepade tillfällen måst ändras i syfte att i möjligaste mån sammanföra arbetsmomenten till ett ställe. Något fullständigt sammanförande av det inre restaurangarbetet, på sätt det ur arbetsteknisk synpunkt vore önskvärt, är emellertid icke möjligt utan att förlägga kök och övriga arbetslokaler för de löpande tillredningsbestyren i samma plan som matsalen och kaféet. Det nu framlagda förslaget innebär en sådan förläggning av tillrednings- och serveringslokaler och torde därför få anses vara en slutgiltig och fullgod lösning av frågan om förbättrade förhållanden för restaurangarbetet. Förslagets genomförande förutsätter emellertid, att en del av matsalen till en bredd av omkring fyra meter apteras till köksutrymme. Med hänsyn till att det disponibla utrymmet för måltidsservering redan nu är knappt tilltaget, måste emellertid det ifrågasatta, från matsalen tagna utrymmet på något sätt kompenseras. Enligt förslaget skulle detta ske genom att det utrymme, som fin-

¹ Bil. 3 till fullmäktiges skrivelse.

nes i entrén till matsalen från den stora hallen, skulle ombyggas till matsal. För sin del hava fullmäktige icke något att erinra mot en sådan anordning, då nämnda entré lärer komma till ringa användning och i övrigt icke torde vara av någon betydelse. Ur kostnadssynpunkt spelar denna ombyggnadsdetalj ej heller någon större roll, enär ifrågavarande ändring icke skulle kosta mer än omkring 5 000 kronor.

Vad vidare angår förslagets innebörd att förse restaurangen med tidsenliga värme- och kylanläggningar och dylikt må framhållas, att de nuvarande anordningarna i detta hänseende äro mycket gammalmodiga och ur hygienisk synpunkt otillfredsställande. Det är därför ett mycket starkt önskemål, att ekonomilokalerna måtte förseas med de moderna anordningar, som numera allmänt kommit till användning i restaurangfacket. De anordningar, som för närvarande finnas för matvarornas förvaring och beredning, äro desamma, som då riksdagshuset togs i bruk år 1905, och motsvara sålunda på intet sätt tidens krav.

Beträffande slutligen de föreslagna arbetena för åstadkommande av förbättrad ventilation i restaurang- och kafélokaler, så vore enligt fullmäktiges mening önskvärt, att de kunde komma till utförande. Berättigade anmärkningar hava ofta framförts mot ventilationen i matsalen. Med nuvarande system kan ej förhindras, att matos uttränger från köket in i matsalen och därifrån till närgränsande korridorer. Efter vad erfarenheten visat från andra håll, bör ett genomförande av det nu utarbetade förslaget till ny ventilationsanläggning med i restaurangen anordnade trummor och kanaler för lokalernas förseende med uppvärmd friskluft samt för dess evakuering i möjligaste mån taga bort de nuvarande olägenheterna.

Såsom förut nämnts hava kostnaderna för utförande av nu berörda förändringar av restauranglokaler beräknats till 273 000 kronor. Då dessa kostnader synts fullmäktige mycket betydande, har hänvändelse skett till de anlitate byggnadssakkunnige, byggnadsrådet Nilsson och ingenjören Karl G. Eklund, samt till representanter för restaurangbolaget med förfrågan, huruvida icke beträffande de ifrågasatta ändringarna några modifikationer kunde vidtagas av sådant slag, att mer avsevärd reducering av kostnaderna kunde uppstå. Härvid har emellertid framhållits, att de föreslagna ändringarna vore mycket snävt tilltagna och att någon reduktion av betydelse därför icke kunde vidtagas utan äventyrande av ett tillfredsställande resultat av arbetena. Det har särskilt påpekats, att man vid förslagets planering strävat efter att, i jämförelse med vad för närvarande vore fallet, inskränka köks- och ekonomilokalernas yta. Härigenom hade uppnåtts betydande besparingar. Det har vidare framhållits, att man torde kunna räkna med, att en modernisering av lokalerna kommer att medföra minskade driftskostnader för restaurangen. Skulle de ifrågasatta förändringarna bli genomförda, böra de kontraktsvillkor, som nu gälla för vederbörande restauratör, därför då givetvis bli föremål för ny prövning.

Med hänsyn till det stora behovet av mer hygieniska och tidsenliga restauranglokaler få fullmäktige tillstyrka nu föreliggande förslags utförande.

Såsom framgår av bifogade transumt av ekonomideputerades i andra kammaren skrivelse,¹ hava deputerade framställt anmärkningar jämväl beträffande ventilationsförhållandena i klubb- och utskottslokaler samt i stora vestibulen. Utredning om dessa lokalers uppvärmning och evakuering pågår för närvarande men torde icke kunna hinna överlämnas till bankoutskottet

¹ Se Bilaga 15.

under innevarande riksdag. Enligt vad de byggnadssakkunnige meddelat, kommer det ventilationssystem, som ifrågasättes för dessa lokaler, icke att anknytas till det, som nu föreslås för restauranglokalerna. Arbetena bliva därför helt oberoende av varandra.

Motionen I: 106.

I en inom riksdagens första kammare under nr 106 väckt, till bankoutskottet hänvisad motion har herr *Wohlin* hemställt, »att riksdagen måtte besluta att, på grundval av professor Ragnar Östbergs föreliggande förslag, till skyndsam förnyad utredning upptaga frågan om riksdagshuset och dess omgivning med samtidigt beaktande av därmed jämväl förenade frågor om vissa mera praktiska anordningar inom själva riksdagshuset».

Till stöd för detta yrkande anföres i motionen följande.

»Riksdagshuset med sin närmaste omgivning intager en så central och dominerande plats i rikets huvudstad, att den sedan många år aktuella frågan om den stora byggnadens försättande i ett arkitektoniskt och estetiskt mera tilltalande skick samt omgivningens mera ändamålsenliga och formsköna anordnande måste betraktas som en första rangens kulturfråga ej endast för huvudstaden men för hela vårt land. Det torde icke blott av närmaste intresserade kretsar inom och utom riksdagen utan tillika av en allmän opinion anses som en verkligt betydande angelägenhet att snarast möjligt uppnå en tillfredsställande lösning av detta, så många utredningar och undersökningar underkastade problem. Väl kan tvistas om innebörden av begreppet nationalmonument och väl kan ifrågasättas, huruvida tanken på ett sådant nummer i vårt land har någon mera allmän anslutning. Men i betraktande av den svenska folkrepresentationens månghundraåriga historia, den i vårt folk djupt förankrade kärleken till det fria folkstyret och den minnesrika plats vår parlamentsbyggnad innehar lärers devisen *vårt riksdagshus — vårt nationalmonument* icke kunna fränkännas visst berättigande. Det synes verkligen vara på tiden, att detta vårt riksdagshus med sitt enastående vackra läge befrias från de extra prydnader å tak och mittparti, som varit och äro helt främmande för svenskt kynne, och därigenom erhåller den enhetlighet och det lugn, som skapar sann monumentalitet. Därtill kommer att byggnaden med avseende å åtskilliga detaljer i sitt inre icke motsvarar de praktiska krav, som under de gångna åren med ökad styrka gjort sig gällande samt att även av denna anledning vissa omändringsarbeten framstå såsom livligt eftersträfvansvärda. Riksdagshusets omgivning slutligen, själva Helgeandsholmen, som helt domineras av byggnadsverket, tillfredsställer i sitt nuvarande skick varken estetiska eller praktiska krav och ännu mindre berättigade trafiktekniska behov.

Många framstående krafter hava under årens lopp brottats med de problem, som här ånyo framföras till riksdagens övervägande. De största insatserna, i vad det gäller frågans arkitektoniska och estetiska sida, hava gjorts av professor Ragnar Östberg, vilken i en såsom bilaga¹ vid denna motion

¹ Här utesluten.

fogad promemoria om 'Riksdagshuset och Riksdagsholmen' i korthet erinrat om frågans förhistoria samt därjämte uppdragit de stora huvudlinjerna till en lösning, vilken, såvitt nu kan bedömas, har alla förutsättningar att vara den lyckligaste. De nämnda promemoria åtföljda och i motionen ävenledes i förminskad skala återgivna skisser och teckningar, som professor Östberg, besjälad av det livligaste konstnärliga intresse för saken, under oegennyttigt arbete utfört, giva en viss föreställning om hans idéer, och en klarare bild därav vinnes av hans originalskisser och teckningar, vilka samtidigt med denna motion överlämnas till vederbörande riksdagsutskott. Att skilda meningar säkerligen komma att uppstå om åtskilliga av förslagets detaljer ligger i sakens natur. Denna omständighet bör likväl icke avhålla riksdagen från att i detta gamla men alltjämt lika brännande spörsmål nu så fort sig göra låter skrida till handling. Med avseende å frågans ekonomiska sida må endast i korthet erinras om att — såsom jämväl i promemorian erinras — vissa andra medel än statsmedel torde kunna beräknas vid kostnadskalkylernas uppgörande.»

Då utskottet funnit det vara av intresse och ägnat att underlätta en överblick av den i motionen berörda frågan om Helgeandsholmens ordnande, har utskottet i *Bilaga 18* lämnat en redogörelse för vissa åtgärder, som tidigare efter riksdagshusets uppförande vidtagits eller varit under diskussion i denna fråga.

Över ifrågavarande motion har utskottet inhämtat yttrande av *fullmäktige i riksgäldskontoret*, vilka i skrivelse till utskottet den 12 mars 1936 — efter en kortare redogörelse för den tidigare behandlingen av frågan om Helgeandsholmens ordnande — anför följande.

»Herr Wohlin berör i sin motion ej blott riksdagshusplanen utan även frågor rörande riksdagshusets yttre och inre utformning. Sistberörda spörsmål skola här först upptagas till behandling.

Enligt fullmäktiges mening synes en sammankoppling av frågor rörande riksdagshusets fasad och tak med förslag rörande riksdagshusplanen ej på något sätt vara nödvändig, utom givetvis vad beträffar byggnadens nedre partier, som skulle blottas vid en nedsänkning. Än mindre behöva frågor om förändringar av riksdagshusets inre lösas samtidigt med en slutlig anordning av planen. Ett särskiljande av de olika frågekomplexen synes endast vara till gagn.

I en motionen bifogad promemoria förordar professor Östberg en ombyggnad av fasaden åt Norrbro i den riktningen, att i stället för en ingångsport skulle anordnas *fem* stycken med därav föranledd breddning av vestibulen, samt att mittpartiet i det gemensamma samtalsrummet i huvudväningen skulle få samma fasadfönster som sidopartierna, medan överljustrumman där skulle utgå och där i stället skulle anordnas rum. I samband härmed skulle fasadens kolonnmotiv genomföras även för mittpartiet och taket rensas från alla prydnader, varvid även barriärerna skulle borttagas. Beträffande byggnadens inre skulle å ömse sidor om talmanspodierna anläggas en gång från kamrarna till korridoren vid statsrådsrummen samt rum inredas å vinden och i de utrymmen, som för närvarande upptagas av de två trapporna åt Drottninggatan. Slutligen skulle större hissar insättas

inom nuvarande men vidgade hisstrummor. Till belysning av några av förslagen bifogas en del skisser, men några beräkningar över kostnaderna för förslagens genomförande meddelas icke.

I vissa avseenden tackas de Östbergska förslagen av sådana, som på fullmäktiges initiativ utarbetats med ritningar och kostnadsberäkningar, och som redan avlämnats eller samtidigt härmed i särskilda skrivelser avlämnas till bankoutskottet. I den mån de av fullmäktige överlämnade förslagen beröra byggnadens yttre, hava de granskats av byggnadsstyrelsen, som även godkänt desamma. Då professor Östbergs övriga förslag avse att ombilda fasaden och taket på ett så genomgripande sätt, att anmärkningar däremot kunna göras redan ur den synpunkten, att det gäller en annan ännu levande arkitekts byggnadsverk, och då en närmare utredning rörande desamma endast skulle fördröja behandlingen av de redan av fullmäktige avlämnade förslagen, vilja fullmäktige förordna, att dessa må behandlas av utskott och riksdag i sitt nuvarande utredda skick utan hänsyn till de i professor Östbergs promemoria skisserade och säkerligen mycket dyrbara förslagen. Fullmäktige vilja härtill framhålla, att det i fullmäktiges skrivelse den 5 dennes framlagda förslag angående riksdagshusets övre partier m. m. kräver en skyndsam lösning med hänsyn till nödvändigheten av att snarast få genomförda de ifrågasatta åtgärderna för isolering av barriärerna. Ett uppskjutande av denna fråga på framtiden skulle enligt de sakkunniges uttalande medföra alltför stora risker.

Fullmäktige övergå härefter till den Wohllinska motionen i den del den berör riksdagshusplanen.

Fullmäktige vilja för sin del avstyrka ett utredningsuppdrag i den omfattning, som herr Wohlin föreslagit, d. v. s. i anslutning till professor Östbergs förslag. För övrigt få fullmäktige rikta uppmärksamheten på att i de ritningar, som äro intagna i promemorian till den Wohllinska motionen, finnas tre olika lösningar skisserade. Vad särskilt det tredje alternativet angår, vilja fullmäktige framhålla, dels att det strider emot professor Östbergs tidigare uttalande grundprincip för sina förslag, nämligen att Norrbro borde frigöras, så att den gjorde intryck av broförbindelse i hela sin längd, dels att den ifrågasatta, upphöjda vägen synes komma att te sig mycket egenomlig mellan två nedsänkta planer.

Fullmäktige vilja emellertid instämma med motionären däri, att det vore i hög grad önskvärt, att riksdagen toge ställning till frågan. Endast därigenom bleve det klargjort, efter vilka linjer ett fortsatt arbete för en bättre anordning av planen framför riksdagshuset borde läggas.

Skulle riksdagen ansluta sig till den Wohllinska motionen och sålunda godkänna riksdagshusplanens sänkning i huvudsaklig överensstämmelse med något av de Östbergska förslagen, borde i beslutet inrymmas ett bemyndigande för fullmäktige att träda i förhandling med professor Östberg om detaljritningar och kostnadsberäkningar för framläggande för nästa års riksdag.

Om riksdagen däremot skulle motsätta sig en sänkning av planen, vilja fullmäktige förordna ett uppdrag till dem att i samråd med byggnadsstyrelsen införskaffa nya förslag till planens ordnande utan sänkning, varvid i förslagen eventuellt kunde upptagas bevarande av trädplanteringar i norr och söder samt en springbrunn eller annan monumental anordning mitt på planen eller en sådan anordning på vardera sidan av en mittväg. Några alltför bindande detaljanvisningar borde icke fastställas, utan endast angivas, i vilken riktning förslagen skulle läggas. De nya förslagen torde i detta fall

kunna föreläggas nästa års riksdag. Kostnaderna för en sådan förnyad, men begränsad utredning torde ej behöva bli stora.»

Vid fullmäktiges skrivelse var fogat protokollsutdrag, utvisande, att *fullmäktiges ordförande* under överläggningen hos fullmäktige erinrat om, att han såsom medlem av Helgeandsholmskommittén och reservant inom fullmäktige förordat en lösning av frågan om planens ordnande enligt de Östbergska linjerna, och att han fortfarande ansåge nämnda förslag äga stora företräden framför de övriga framlagda. Då han emellertid funne en dylik lösning ogenomförbar med hänsyn till den opposition, som enligt hans mening med säkerhet vore att förvänta inom riksdagen, varför ett fasthållande vid detta förslag på sin höjd skulle kunna fördröja frågans lösning efter andra linjer, hade han förenat sig med övriga fullmäktige i deras uttalande.

Utskottets yttrande.

Såsom av ovanstående framgår, föreligger till utskottets prövning ett komplex av spörsmål rörande riksdagshuset och dess omgivningar. Med avseende å riksdagshusets yttre innebära de av riksgäldsfullmäktige framlagda förslagen, vilka grunda sig på av byggnadsrådet G. A. Nilsson verkställda, av byggnadsstyrelsen granskade utredningar, *dels* vissa reparationsarbeten å husets fasader, *dels* isolering av vissa barriärer å taket, *dels* ock borttagande av vissa å taket befintliga stenprydnader. Det framgår av handlingarna, att förslagen närmast föranletts därav att skador uppstått å fasaderna med påföljd, att vid några tillfällen stenar lossnat från taklisten och nedfallit på gatan. Dessa skador hava väsentligen uppkommit genom att vatten på grund av otillräcklig tätning av taket under barriärerna inträngt i taklisten och murverkets övre partier. Till tryggnad av byggnadens framtida bestånd och till förhindrande av sättningar i listverket borde enligt fullmäktiges mening barriärerna isoleras och fasaderna repareras. För isoleringens genomförande måste barriärerna bortflyttas och stenprydnaderna nedtagas. Sedan isoleringsarbetet verkställts, skulle barriärerna återuppföras, därvid kalkstensdockorna i vissa barriärer skulle ersättas med dockor av granit. De nedtagna stenprydnaderna skulle däremot icke återuppsättas. Följande stenprydnader skulle sålunda definitivt borttagas, nämligen de sex obeliskerna, de åtta klotformade krönen å norra och södra krönen, de två vapensköldarna å östra fasadens ändpartier, de fyra krönen å samma fasads mittparti och de två tornkrönen över trapporna vid Riksgatan. Frågan om borttagande av Sveagruppen skulle däremot icke avgöras, förrän arbetena i övrigt å taket slutförts. Icke heller borde nu beslutas någon förändring av valvbågarna mellan riksdags- och riksbankshusen. Slutligen skulle de tio krönande ornamenten å riksbankshusets tak borttagas. Samtliga nu omnämnda arbeten äro avsedda att utföras i ett sammanhang med uppdelning på två eller tre år. Arbetena hava beräknats draga en sammanlagd kostnad av

584 000 kronor, därav för arbetet med barriärerna 297 000 kronor, för borttagande av stenprydnaderna 200 000 kronor, för reparation av fasaderna 53 000 kronor samt för övriga utgifter 34 000 kronor. Kostnaden för borttagande av Sveagruppen samt vapensköldar och kulkrön å valvbågarna, vilken kostnad ingår i ovanstående belopp å 200 000 kronor, beräknas uppgå till 70 000 kronor.

Vad angår riksdagshusets inre föreligga tre särskilda förslag, av vilka två — förslagen om inredande av lokaler å vinden och om anordnande av nya trappor invid norra och södra trapptornen samt inredande av nya rum i utrymmena i trapptornen — åsyfta att bereda ökade arbetslokaler i riksdagshuset, medan det tredje förslaget avser förändring av riksdagshusets restauranglokaler.

Förslaget om inredande av rum i vindsvåningen innebär, att 36 rum med en sammanlagd golvyta av omkring 600 kvm, skulle inredas. Enligt verkställd utredning skulle någon besparing icke vinnas genom att arbetet med vindsinredningen utföres samtidigt med arbetet med barriärerna. I samband med vindens ombyggnad borde däremot lämpligen utföras vissa arbeten för förbättring av ventilationen i de nedre våningarna. För egen del hava fullmäktige förklarat frågan om vindsvåningens inredande kunna anstå tillsvidare, men fullmäktige hava tillika med hänsyn till föreliggande behov av arbetsrum för riksdagen framhållit, att hinder icke förefunnes för vindsinredningens utförande i olika etapper. Kostnaderna för ett fullständigt genomförande av förslaget hava beräknats till 390 000 kronor, vari ingår ett belopp av 50 000 kronor för nyssnämnda arbeten för ventilationens förbättrande.

Vidkommande härefter förslaget beträffande trapptornen innebär detta, att de nuvarande monumentaltrapporna i de norra och södra trapptornen skulle ersättas med trappor av mindre skrymmande art, varigenom utrymme skulle vinnas för 6 större och 2 mindre rum. Av de tre olika lösningar av denna byggnadsfråga, som framlagts, hava fullmäktige förordat den lösning, betecknad alternativ C, vilken innebär, att de nya trapporna skulle uppföras å respektive ljusgårdar och medgiva direkt förbindelse med entre-solvåningen. Kostnaderna för genomförande av detta förslag, som avser inredning av nya rum med en sammanlagd golvyta av 265 kvm, beräknas till 170 000 kronor.

Förslaget till förändring av riksdagshusets restauranglokaler avser att bereda ökat utrymme för restaurangens kök och lämpligare inbördes placering av köks- och serveringslokalerna, att förse ekonomilokalerna med tidsenliga värme- och kylanordningar samt att ernå en förbättrad ventilation i restaurang- och kafélokalerna. I förstnämnda avseende innebär förslaget, att köksutrymmena, vilka för närvarande, fränsett ett mindre kök bredvid

matsalen, huvudsakligen äro förlagda i jordvåningen, skulle flyttas upp i samma plan som matsalen. För att möjliggöra detta skulle viss del av matsalen disponeras till kök, varemot till matsalen skulle läggas det utrymme, som finnes i entrén till matsalen från den stora hallen. I omedelbar anslutning till köket skulle anordnas kallskänk, kaffekök och rangeringsutrymmen, varigenom allt matlagnings- och serveringsarbete komme att på ett rationellt sätt förläggas i samma plan. Kostnaderna för de sålunda ifrågasatta ändringarna hava beräknats till 273 000 kronor, fördelade på sätt framgår av en å sid. 11 intagen sammanställning.

De sammanlagda kostnaderna för genomförandet av föreliggande fyra förslag om ändringar av riksdagshuset utgöra, inberäknat kostnaderna för borttagande av Sveagruppen och ornamenten å valvbågarna, 1 417 000 kronor.

Utskottet är icke berett att för närvarande förorda ett godkännande av de av fullmäktige sålunda föreslagna förändringarna beträffande riksdagshuset. De höga kostnader, som förslagets genomförande förutsätter, hava dock icke i främsta rummet varit avgörande vid detta utskottets ställningstagande. Men det har syntts utskottet naturligt, att när så dyrbara anordningar som de här föreslagna skola genomföras, detta endast bör ske i samband med en även i övrigt nödvändig och från olika håll påkallad omprövning av riksdagshusets inre och yttre gestaltning i dess helhet. Riksdagshuset är en jämförelsevis ny byggnad, som givetvis icke saknar sina förtjänster. Kritiken mot detsamma har kanske någon gång skjutit över målet, främst när den utgått från de nutida, måhända tillfälliga smakriktningarnas benägenhet att generellt utdöma allt vad den närmast föregående perioden skapat. Men man kan ej heller bestrida, att åtskilligt i denna kritik varit berättigat. Stora kostnader och konstnärlig möda hava nedlagts på att giva huset i dess helhet och i vissa detaljer en pompös prägel. Vid sidan därav förekomma andra drag, som skänka ett alltför torftigt utseende åt detaljer och stora partier. Detta gäller även själva inredningen och planeringen av lokalutrymmena. Särskilt hissanordningarna äro mycket otidsenliga. Totalomdömet blir att huset icke motsvarar de krav på trevnad och bekvämlighet, man med fog kan ställa på en parlamentsbyggnad i våra dagar. Att genomföra en rationalisering inom ramen av ett redan befintligt hus erbjuder givetvis betydligt större svårigheter än de som möta vid uppförandet av en nybyggnad. Men det har syntts utskottet som om dessa svårigheter inte skulle behöva avskräcka från försöket att på allvar komma till rätta med de olägenheter, som här ovan påtalats.

Framförallt vill utskottet i fråga om förslaget om inredande av nya rum i riksdagshuset framhålla, att utredning saknas om storleken och arten av riksdagens lokalbehov. En sådan utredning synes böra föreligga, innan byggnadsförslag upprättas. Enligt utskottets mening är det lämpligt, att vid

utarbetande av förslag rörande ändrade inre anordningar i riksdagshuset beaktas de eventuella önskemål härutinnan, som äro till finnandes hos riksdagens olika organ. Bland de uppslag, som vid ärendets behandling framkommit inom utskottet och som måhända kunna vara av värde att få pröva, må nämnas anordnande av ytterligare partilokaler och arbetsrum, nedförande av de redan befintliga hissarna vid norra och södra entrén från Riksgatan till förstugeplanet och anläggande av hissar från huvudingången å samma gata.

Vad utskottet nu anfört talar enligt utskottets mening för att de av fullmäktige väckta förslagen böra upptagas till förnyat övervägande, därvid de olika lokalfrågorna synas böra sammanarbetas efter en enhetlig plan. I den föreliggande motionen har ifrågasatts, att spörsmålen rörande riksdagshusets yttre och inre utformning samt dess omgivningar borde i ett sammanhang göras till föremål för utredning. Detta yrkande bygger på den uppfattningen, att en sådan sammankoppling skulle befrämja en god lösning av samtliga ifrågavarande spörsmål. I avseende härå får utskottet erinra, att byggnadsstyrelsen i utlåtande den 12 maj 1932 över förslag om borttagande av vissa å riksdagshusets tak anbragta stenprydnader framhållit bland annat, att frågan om dessa prydnaders avlägsnande nära sammanhänge med frågan om ordnande av riksdagshusets omgivningar, varför enligt styrelsens mening något slutligt avgörande beträffande förstnämnda spörsmål icke lämpligen borde träffas, förrän den större frågan blivit avgjord. I yttrande den 31 januari 1936 över det nu föreliggande förslaget om förändring av riksdagshusets övre partier har byggnadsstyrelsen uttalat, att det alltjämt syntes styrelsen mest önskvärt, om frågan rörande ändring av riksdags- och riksbanks-husens övre partier icke upptoges till slutlig prövning, förrän frågan om ordnandet av byggnadernas närmaste omgivning avgjorts. Med hänsyn till behovet av de föreslagna isoleringsåtgärderna beträffande riksdagshusets takpartier, vilka åtgärder stode i intimt samband med frågan om takprydnadernas avlägsnande, måste det emellertid enligt styrelsens mening tagas under övervägande, huruvida icke dessa åtgärder borde komma till utförande oberoende av frågan om ordnandet av omgivningarna, därest ett avgörande av sistnämnda fråga icke komme att träffas inom närmaste tid. Fullmäktige i riksgäldskontoret hava däremot i sitt den 12 mars 1936 avgivna yttrande över motionen hävdad den ståndpunkten, att en sammankoppling av frågor rörande riksdagshusets fasad och tak med förslag i fråga om riksdagshusplanen ej på något sätt vore nödvändigt. Än mindre behövde enligt fullmäktiges uppfattning frågor om förändringar av riksdagshusets inre lösas samtidigt med en slutlig anordning av planen.

I likhet med motionären vill utskottet förorda, att samtliga här herörda spörsmål rörande riksdagshuset och dess omgivningar i ett sammanhang göras till föremål för utredning. Genom ett sådant förfaringssätt torde

kunna undvikas, att beslut fattas i avseende å riksdagshusets yttre och inre utformning, vilka kunna försvåra en ur estetiska och praktiska synpunkter tillfredsställande lösning av det sedan lång tid tillbaka svävande spörsmålet om Helgeandsholmens ordnande. Under hänvisning till den redogörelse för vad i detta ärende förekommit, som lämnas i den vid detta utlåtande fogade Bilaga 18, vill utskottet uttala önskvärdheten av att vid den nu föreslagna utredningen ett allvarligt försök göres att ernå en lösning av denna fråga. Det synes naturligt, att därvid prövas möjligheten av en lösning efter de riktlinjer, som framträtt såsom resultat av de tidigare utredningarna. Men även andra tänkbara åtgärder för ordnandet av riksdagshusets närmaste omgivningar böra övervägas. Självfallet bör utredningen i denna del klarlägga de kostnader, som äro förenade med ett ordnande av Helgeandsholmen samt i vad mån för täckande av kostnaderna andra medel än statsmedel, exempelvis bidrag från Stockholms stad, stå till förfogande.

För verkställande av den av utskottet förordade utredningen torde en särskild kommitté böra tillsättas. Det synes böra ankomma på fullmäktige i riksgäldskontoret att utse ledamöter i kommittén, i vilken böra, förutom representanter för fullmäktige, ingå ledamöter av riksdagen ävensom en eller två på byggnadsområdet sakkunniga personer. I den mån kommittén skulle finna sig böra framställa förslag beträffande riksbankshuset, torde samråd böra ske med fullmäktige i riksbanken. Kommittén bör vid fullgörande av sitt uppdrag jämväl söka samarbete med Stockholms stad. Då vissa av de frågor, som skola utredas av kommittén, såsom isolering av barriärerna och förändring av riksdagshusets restauranglokaler snarast böra avgöras, synes utredningen böra bedrivas med all möjlig skyndsamhet, så att det förslag i ärendet, vartill utredningen kan föranleda, må kunna upptagas till prövning av 1937 års riksdag.

Den ståndpunkt utskottet sålunda intagit medför att de föreslagna reparationsarbetena å riksdagshusets fasader icke nu kunna igångsättas. På grund härav torde fullmäktige böra bemyndigas att låta verkställa de reparationsarbeten i avseende å riksdagshusets yttre, som kunna befinnas erforderliga till förebyggande av olyckor av den art, vartill tillbud tidigare förekommit.

Kostnaderna för ifrågavarande utredningsuppdrag och nyssnämnda reparationsarbeten synas böra bestridas av avlöningsanslaget för riksgäldskontoret respektive omkostnadsanslaget för riksdagens hus.

Äberopande det anförda får utskottet hemställa,

att riksdagen, i anledning av fullmäktiges i riksgäldskontoret förevarande framställningar och motionen I: 106, må, i överensstämmelse med vad utskottet ovan förordat, *dels* uppdraga åt fullmäktige att låta utreda frågan rörande förändringar beträffande riksdagshuset och dess omgivningar, *dels*

ock bemyndiga fullmäktige att låta verkställa reparations-
arbeten beträffande riksdagshusets yltre.

Stockholm den 8 juni 1936.

På bankoutskottets vägnar:

HARALD ÅKERBERG.

Vid förestående ärendes slutbehandling inom utskottet hava närvarit:

från första kammaren: herrar Åkerberg, Lindgren, Bjurström, Ehrnberg, Nils-
son i Mölndal, Swartling och Bodin;

från andra kammaren: herrar Leffler, Laurén, Paulsen, Johansson i Sollefteå,
Andersson i Falkenberg, Carleson*, Gustavson i Västerås* och Nyblom*.

* Ej närvarande vid utlåtandets justering.

Reservation

mot viss del av utskottets motivering:

av herrar Paulsen och Laurén, vilka inom utskottet framhållit följande:

»Utskottet bör enligt vår mening icke göra några uttalanden om riksdags-
husets nuvarande arkitektur, vilka kunna binda kommittén vid dess stånd-
punkttagande till föreliggande förslag om förändring av riksdagshusets övre
partier. Överhuvudtaget är det ej lämpligt, att utskottet i frågans nuvarande
läge lämnar utformade direktiv för utredningen, vilken helst bör vara förut-
sättningslös. Kommittén bör nämligen enligt vår mening ha fria händer
att själv bestämma linjerna för sitt arbete.»

Bilagor till skrivelsen angående förändring av riksdagshusets övre partier, isolering av barriärerna m. m.*Bilaga 1.**P. M.*

Från taklisten å riksdagshuset omedelbart under kopparlisten har ett hörn av en större granitsten lossnat och natten mellan den 18 och 19 augusti störtat i gatan. Den nedfallande stenen vägde c:a 4 å 5 kg. och ramlade ned på trottoaren mellan riksbanken och riksdagshuset i omedelbar närhet av södra valvbågen. Någon skada åstadkom den ej och husets personal blev uppmärksam på den av patrullerande poliskonstapeln. Som omedelbar åtgärd har ett par plåtslagare fått liggande å kopparlisten granska taklisten runt hela huset samt sandstensornamenten å fasaden å riksbanken. Från denna fasad vid fönstren till statsutskottet lossnade nämligen för 2 år sedan en mindre sten å c:a 1 kg. och föll ned på gatan, men som även detta hände på natten skedde ingen skada.

Vid putsning av fasaden föregående år hade murarna i uppdrag att efterse eventuellt lösa stenar men någon anmälan om sådana till riksdagshusets personal skedde ej. Ställningen, som användes för putsningen, var emellertid ej så hög att den räckte till översta taklisten utan stannade åtskilliga meter under denna.

För att kunna utföra en tillfredsställande granskning av stenpartierna efter fasaderna måste ställningar användas. Detta torde draga en betydande kostnad. Inom de närmaste åren torde det emellertid bliva nödvändigt att utföra en fogstrykning å riksdagshuset och kan då en granskning av stenpartierna samtidigt utföras.

Förhållandet med de nedfallande stenarna har jag anmält för byggnadsrådet Nilsson, vilken under den senaste tiden haft vissa uppdrag för riksdagshuset, och är han av den uppfattningen att några större åtgärder med ställningar o. s. v. ej för närvarande äro av nöden.

Stockholm den 27 augusti 1935.

*O. Sandin.**P. M.*

I promemoria av den 27 augusti 1935 anmäldes att en större sten lossnat å riksdagshusets västra fasad och nedfallit å trottoaren mellan riksdags- och riksbankshusen.

Den 2 september har ånyo en del av ett stenornament nedfallit från samma fasad närmare Mynttorget. Den nedfallna stenen om c:a $3\frac{1}{4}$ kg:s vikt påträffades å gångbanan utanför riksdagshusets pannrumsingång.

Förhållandet har delgivits byggnadsrådet Nilsson.

Stockholm den 3 september 1935.

Eskil Risling.

P. M.

angående undersökning av riksdagshusets fasader.

Med anledning av under sommaren 1935 inträffade olyckstillbud genom nedfallande bitar av stenbeklädningen å riksdagshuset har frågan om en närmare undersökning av fasaderna aktualiserats. Därvid borde så väl skador å stenmaterial som brister i fogningen m. m. antecknas (lämpligen å fasadritningar). Det så erhållna materialet skulle kunna läggas till grund för en arbetsbeskrivning med ritningar för själva utförandet. Omfattningen av själva restaureringsarbetet kan icke uppskattas förr än efter undersökningens verkställande.

Själva undersökningen kan lämpligen utföras av två byggnadsingeniörer under ledning av arkitekt. För undersökningens verkställande behövas ställningar. Där marken är plan och alltså möjliggör rullställning, bör dylik användas. Där trappor finnas byggas fasta ställningar. Totala fasadlängden är omkring 330 längdmeter. Fasadhöjden upp till taklisten är omkring 22 meter. Hela fasadytan är alltså omkring 7 260 kvm. Om 5 minuter beräknas för granskning av 1 kvm., skulle åtgå 36 300 minuter för hela arbetet. Detta utgör 605 timmar och efter 6 timmars arbete i genomsnitt per dag 101 dagar. Efter 25 arbetsdagar i månaden skulle arbetet alltså taga 4 månader för en man, alltså 2 månader för 2 man. För ställningskostnader samt för flyttningshjälp kan beräknas en kostnad under två månader av omkring 1 300 kronor. Ingenjörernas arvode kan beräknas till 600 kr. per månad, alltså $4 \times 600 = 2\,400$ kronor. För arbetsledning och utlåtande av arkitekt bör beräknas 600 kronor. Kostnaden blir alltså $1\,300 + 2\,400 + 600 = 4\,300$ kronor. Härtill bör läggas omkring 10 % för oförutsedda kostnader. Totalkostnaden kan avrundat beräknas till 4 700 kronor.

Stenarbetena ovanför taklisten, barriärer, bekröningar å tornen, Sveagruppen och dylikt är icke inberäknat i ovannämnda undersökning, då utredningar därom tidigare verkställts.

Då ovanstående beräkning utgår från ett teoretiskt antagande, vore det av värde, att genom ett praktiskt prov vinna erfarenhet, om beräkningen håller streck. Jag får därför föreslå, att en flyttbar ställning uppsattes på det ställe å den västra fasaden, där skadan å taklisten inträffade i sommar. Kostnaden härför torde kunna beräknas till omkring 200 kronor.

Stockholm den 6 september 1935.

Georg A. Nilsson.

*Utlåtande**angående verkställd provundersökning å riksdagshusets fasader.*

I P. M. av den 6 september 1935 angående undersökning av riksdagshusets fasader föreslog jag bl. a., att en provundersökning skulle utföras å en del av västra fasaden, vilken undersökning beräknades kosta omkring 200 kronor.

Sedan jag erhållit Herrar fullmäktiges bemyndigande till denna provundersökning, har jag låtit utföra densamma på följande sätt.

Den undersökta delen är hela den södra mellandelen av fasaden mot Drottninggatan, såsom framgår av bifogade ritning littera U 1.¹

Innan själva undersökningen å platsen påbörjades måste ritningsunderlag anskaffas. Därvid visade det sig emellertid, att i arkivet befintliga ritningar icke kunde användas utan efter vissa justeringar och kompletteringar, huvudsakligen bestående i fogindelningens inritande å fasadritningen efter detaljritningar till stenarbetet. För taklistens fogindelning måste uppmätning på platsen göras. Flyttbar ställning uppsattes färdig tisdagen den 1 oktober och då började själva undersökningen å platsen. Densamma utfördes enligt bifogade instruktion av 30/9 1935¹ och under min ledning av ingenjören G. M. Andersson, som är speciellt sakkunnig på det stentekniska området. Undersökningen fortsattes sedermera ytterligare tre dagar under de tider väderleken det tillät, och jag gav den 4 oktober order om ställningens borttagande den 5 oktober.

Resultatet av undersökningen framgår, dels av bilagda av ingenjör Andersson förda protokoll, dels av jämväl bilagda ritningar nr U 1, U 2 och U 3, och torde följande vara att nämna till förtydligande av dessa handlingar.² Enligt instruktionen skulle öppna fogar markeras med gul färg, skador, som böra repareras, med röd färg, samt skador av mindre betydelse och med vilkas reparation kunde anstå med blå färg. Som synes äro fogarna i taklisten i stor utsträckning öppna, vilket förhållande torde huvudsakligen bero på den genomströmning av vatten, som de icke isolerade stenbarriärerna äro anledning till. Ingenjör Andersson och jag konstaterade vid undersökningen av taklisten, att dagarna närmast efter regn blir taklisten alldeles »sur» och vatten sipprar fram i fogarna. Även i vindarna observeras efter regn dylik fuktbildning å yttermurarnas innersidor. Om detta för byggnadens framtida bestånd i stort sett beklagliga förhållande torde jag få anledning återkomma i annat sammanhang och framställa vissa förslag till förhindrande av ytterligare skadegörelse. I övrigt äro fogarna öppna huvudsakligen å de ställen i fasaden, där sättningar i undergrunden åstadkommit vertikala sprickbildningar, gående genom hela byggnaden, såsom framgår av de gula beteckningarna å ritningen. Endast i ett fall förekom skada av den art, att den icke någon längre tid bör lämnas oreparerad, nämligen den med rött betecknade skadan nr 26. Denna skada, som uppstod i sommar, består däri, att ur hörnstenen i taklistens krönande list ett större stycke (ungefär av ett barnhuvuds storlek) bortfallit genom att en sned spricka inifrån den högra stötfogen avspjälkat densamma. Det bortfallna stycket är till större delen tillvarataget och förvaras i riksdagshuset. Denna skada synes vara synnerligen svårförklarlig. Brottytan ser färsk ut och inga tecken till yttre åverkan kunna upptäckas. Troligen har en viss svaghet förefunnits i stenen (ett s. k. stick). Vidare hava sättningar skett i denna del av byggnaden och de därigenom uppkomna spänningarna hava åstadkommit utspjälkandet av den stora skärvan. Denna skada måste av utseende-skäl repareras, men kan tidpunkten väljas så, att den sammanfaller med andra arbeten, t. ex. med borttagandet av stenprydnaderna å riksdagshuset. Skadan kan icke lämpligen repareras på annat sätt än genom att borttaga den kvarvarande skadade stenen och ersätta den med en hel ny sten. Ritningar-

¹ Här utesluten. Ritningarna finnas inbundna i riksgäldskontorets »Inkomna handlingar år 1935».

² Här uteslutna.

na littera U 2 och U 3 visa storleken och formen på denna sten. De övriga i protokollet nämnda och å ritningen med blå färg betecknade skadorna, tillsammans 25 stycken äro samtliga av mindre betydelse och synas icke kunna, enligt vad nu kan bedömas, medföra fara för trafikanter. En viss reservation måste emellertid göras för oförutsedda sättningar och rörelser i byggnaden, vilka ju alltid kunna medföra vissa risker för större skador, möjligen med nedramlande av vissa mindre stenskrävor eller stenbitar. En reflektion tränger sig obevekligen fram vid åskådandet av ritningen, nämligen att skadorna, liksom de öppna fogarna, huvudsakligen förekomma å de ställen i fasaderna, där sättningar i grunden förekommit, vilka medfört vertikala sprickbildningar i fasaden med därav föranledda deformationer av stembeklädnaden. Det är ju tämligen självklart, att de krafter, som uppstå vid dylika deformationer, äro av sådan storleksordning, att intet stenmaterial kan motstå desamma. Det är emellertid påfallande, att stenarbetet, såväl där det utgöres av kalksten som granit, i förvånande grad motstått väderlekens och tidens skadliga verkningar. Emellertid torde det vara lämpligt att belägga de stora fönsterbänkarna av kalksten i översta våningen med plåbeslag för att därigenom förhindra dels stenens förvittring dels vattenskadorna i murverket under fönsterna. Beträffande putsen å de små putsade fasadytorna förefunnos inga skador.

Skälet till den nu verkställda provundersökningen var huvudsakligen att därigenom vinna erfarenhet, huruvida den i min P. M. av den 6 september 1935 ingående beräkningen av kostnaderna för undersökning av riksdagshusets fasader hölle streck. Tyvärr måste erkännas, att så icke blivit fallet. Kostnaden för ställningar måste beräknas till omkring det dubbla mot det av mig uppgivna 1 300 kronor, alltså till 2 600 kronor. Arvode till ingenjör, av mig beräknat till 2 400 kronor, synes räcka gott till, men torde icke lämpligen böra reduceras. För arbetsledning och utlåtande av arkitekt beräknades en kostnad av 600 kronor. Jag utgick därvid ifrån, att ritningsarkivet skulle innehålla ritningar av den art, att de utan vidare kunde användas som underlag för arbetet. Så har, såsom ovan framhållits, icke varit fallet, utan kompletteringar och sammanställningar från olika ritningar måste utföras, ett tämligen tidsödande och besvärligt arbete. Även böra detaljritningar uppgöras för sådana stenarbeten, som befinnas behövligen att utföra till botande av skador, ritningar alltså av samma art som littera U 2 och U 3. I stället för ovannämnda 600 kronor bör en kostnad av 2 000 kronor beräknas för arbetsledning, ritningar och utlåtande av arkitekt. Kostnaden blir alltså $2\,600 + 2\,400 + 2\,000 = 7\,000$ kronor. Härtill bör läggas omkring 10 % för oförutsedda kostnader. Totalkostnaden skulle alltså bli 7 700 kronor.

Den nu ifrågavarande undersökningen av samtliga fasader å riksdagshuset kan icke lämpligen utföras på annan tid än sommaren, alltså tidigast sommaren 1936. För den händelse vid denna tidpunkt beslut fattats om nedtagning av stenprydnaderna å takbarriären m. m. samt eventuellt om isolering under balustraderna kunna för dessa arbeten behövligen ställningar jämväl användas för undersökningar av fasaderna. Även behövligen fogningsarbeten samt lagning av stenarbeten skulle kunna utföras å dessa ställningar. För nedbringande av kostnaderna är det alltså av stor vikt att samordna alla dessa arbeten.

Stockholm den 18 oktober 1935.

Georg A. Nilsson.

Bilaga 4.

Till Herrar Fullmäktige i Riksgäldskontoret.

I skrivelse den 13 september d. å. hava Herrar Fullmäktige begärt Akademien för de fria konsterna utlåtande över väckt förslag att avlägsna vissa å riksdagshusets tak anbragta stenprydnader, enkannerligen de sex obeliskerna.

Sedan akademien tagit del av arkitekten Aron Johanssons, till Fullmäktiges skrivelse bilagda, motivering för en sådan åtgärd, får akademien härmed förklara sig icke hava något att erinra mot de sex obeliskernas borttagande. Akademien delar arkitektens mening, att en ur estetisk synpunkt gynnsam verkan därigenom kan ernås.

Den i hr Johanssons skrivelse berörda frågan om eventuellt avlägsnande jämväl av andra krön å fasaderna torde, enligt akademien mening, icke kunna upptagas till prövning, förrän obeliskerna borttagits.

Stockholm den 6 december 1927.

Å Kgl. Akademien vägnar:

I. GUST. CLASON.

/ Erik Lindberg.

Till Herrar Fullmäktige i Riksgäldskontoret.

Sedan riksdagens bankoutskott anmodat Fullmäktige att föranstalta ytterligare utredning angående ifrågasatt borttagande av vissa å riksdagshusets tak anbragta prydnader, hava Fullmäktige i skrivelse den 5 maj d. å. givit akademien för de fria konsterna tillfälle avgiva yttrande i ärendet.

Akademien får härmed meddela, att akademien f. n. icke har något att erinra utöver vad akademien i sin skrivelse den 6 december 1927 anfört i denna sak.

Stockholm den 29 december 1931.

Å Kungl. akademien vägnar:

AXEL EDELSTAM.

/ Erik Lindberg.

Till Herrar Fullmäktige i Riksgäldskontoret.

Sedan Kungl. byggnadsstyrelsen den 29 mars 1928 avgav utlåtande till Eder angående borttagande av vissa å riksdagshusets tak anbragta stenprydnader, har Ni i skrivelse till styrelsen den 5 maj 1931 anhallit, att styrelsen, med anledning av vad riksdagens bankoutskott i en till styrelsen i avskrift överlämnad skrivelse till Eder den 21 april 1931 anfört, måtte avgiva förnyat utlåtande i frågan.

Med anledning härav får byggnadsstyrelsen anföra följande.

I byggnadsstyrelsens ovannämnda utlåtande meddelade styrelsen, att styrelsen biträdde ett av arkitekten Aron Johansson i skrivelse till Eder den 7 september 1927 uttalat önskemål att ernå en lugnare silhuettverkan av riksdagshuset samt att styrelsen funne det av Johansson ifrågasatta borttagandet av de sex obeliskerna å riksdagshusets tak givetvis vara ett steg för vinnande av detta syftemål. Styrelsen betonade emellertid, att ytterligare åtgärder krävdes för ernående av det avsedda resultatet.

Sedan byggnadsstyrelsen nu, med anledning av vad riksdagens bankoutskott anfört i frågan, tagit densamma i förnyat övervägande, finner sig styrelsen ytterligare böra understryka, att enbart ett borttagande av obeliskerna ej torde vara tillfyllest för att åt riksdagshusets takkontur giva en hel och lugn verkan. Det torde enligt styrelsens mening kunna ifrågasättas, huruvida icke, för vinnande av detta syfte, förutom obeliskerna även borde borttagas den å fasadens mittparti anbragta Sveagruppen, de båda kartuscherna mellan obeliskerna på samma fasad, en del krön och balustrader på sidofasaderna samt de stora granitavslutningarna över trapphusen i byggnadens sydvästra och nordvästra hörn. För att åskådliggöra, huru dessa åtgärder skulle inverka på byggnadens utseende, hava å här bilagda, med A betecknade fotografier berörda prydnader och byggnadspartier bortretuscherats.

Beträffande ovannämnda stora granitavslutningar över trapphusen hava riksdagens revisorer i skrivelse den 16 december 1928 såsom sin mening framhållit, att det vore rationellast om dessa borttogos, då det visat sig omöjligt att isolera underliggande trapphus från inträngande fukt och önskvärt att minska den stora belastning dessa granitavslutningar förorsakade på byggnadens pälgrund. Byggnadsstyrelsen, som ansluter sig till vad sålunda anförts, vill härutöver framhålla, att det ur estetisk synpunkt icke vore obefogat, om dessa granitavslutningar slopades. Mot en dylik åtgärd har visserligen riksdagshusets arkitekt uttalat betänkligheter i sitt ovannämnda utlåtande, då därigenom det arkitektoniska sambandet mellan riksdags- och riksbankshusen skulle äventyras. Byggnadsstyrelsen ifrågasätter emellertid, huruvida icke en samverkan mellan de båda byggnaderna ändock kunde ernås, om samtidigt med granitavslutningarnas avlägsnande jämväl takprydnaderna på riksbankshuset samt på de portiker, som sammanbinda de båda byggnaderna, avlägsnades på sätt, som även angivits å fotografierna.

I anslutning till vad sålunda anförts tillåter sig byggnadsstyrelsen förorda verkställandet av en arkitektonisk och ekonomisk utredning angående borttagandet av krönande takprydnader och byggnadspartier å såväl riksdags- som riksbankshusen och de dessa byggnader sammanbindande två portiker samt angående en därav betingad förändrad detaljutformning av takbarriärer och postamenter. Emellertid får byggnadsstyrelsen framhålla, att förevarande fråga nära sammanhänger med frågan om ordnande av riksdagshusets omgivningar, varför enligt styrelsens mening något slutligt avgörande rörande borttagandet av takprydnaderna icke lämpligen bör träffas, förrän den större frågan blivit avgjord. Att nu vidtaga några partiella åtgärder, såsom borttagande av obeliskerna, skulle givetvis medföra ökade kostnader och torde därför under nuvarande ekonomiska förhållanden knappast böra ifrågakomma. Beträffande frågan om Helgeandsholmens ordnande får byggnadsstyrelsen i detta sammanhang endast framhålla, att denna till stor del torde vara beroende av en eventuell ombyggnad av Norrbro,

vilken senare fråga sedan år 1929 är föremål för utredning inom Stockholms stads hamnstyrelse.

Vissa av Eder med skrivelse till byggnadsstyrelsen den 16 maj 1931 överlämnade fotografier återgå.

Stockholm den 12 maj 1932.

IVAR TENGBOM.

Paul Hedqvist.

/ Sten Zethelius.

Bilaga 5.

Till Herrar Fullmäktige i Riksgäldskontoret.

Då det av Herrar fullmäktige till mig lämnade uppdraget att verkställa utredning angående förändring av riksdagshusets övre partier, isolering av barriärerna m. m. nu är slutfört, får jag härmed vördsamt överlämna resultatet av utredningen och därvid anföra följande som motivering för förslaget och till förtydligande av detsamma.

Förslaget är åskådliggjort å 18 st. ritningar, 8 st. fotografier, en beskrivning och en kostnadsberäkning.

Den sedan åtskilliga år tillbaka ventilerade frågan om borttagandet av vissa krönande prydnader av granit å riksdagshuset synes nu hava mognat och såväl estetiska som byggnadstekniska skäl tala för lämpligheten av en snar lösning.

Genom krönens borttagande skulle en lugnare silhuettverkan ernås och den prononcerat vertikala artikuleringen hos riksdagshuset modereras, allt till förmån såväl för samverkan med slottet som för riksdagshusets egen värdighet. De estetiska skälen för ett borttagande av prydnaderna över barriärerna hava tidigare bestyrkts av i ärendet tillfrågade sakkunniga myndigheter, akademien för de fria konsterna och byggnadsstyrelsen, och jämväl riksdagshusets arkitekt, Aron Johansson, har i skrivelse till Herrar fullmäktige den 3 juli 1933 i huvudsak accepterat skälen för förändringen och själv framställt ett å fotografier åskådliggjort förslag till borttagande av flertalet prydnader. Det är endast i fråga om detaljerna, som olika skäl kunna anföras för omfattningen av förslagets genomförande och skall jag senare, efter omnämnandet av de byggnadstekniska skälen för borttagandet av prydnaderna, ingå närmare på dessa detaljer.

Riksdagens revisorer hava redan i skrivelse den 16 december 1928 såsom sin mening framhållit, att det vore rationellast, om de stora granitavslutningarna över trapphusen borttoges, då det visat sig omöjligt att isolera underliggande trapphus från inträngande fukt och önskvärt att minska den stora belastning dessa granitavslutningar förorsaka på byggnadens pågrund. Även övriga större granitprydnader hava visat sig medföra liknande olägenheter med genomträngande vatten och fukt ner i murverket. I ett utlåtande till Herrar fullmäktige av den 18 juni 1930 har professor H. Kreüger bland annat framhållit behovet av snara åtgärder med hänsyn till de stora vattenmängder, som införs i byggnaden genom granitpartierna och som giva anledning till saltutfällningar i murverken. Vid de undersökningar jag nu haft

anledning att företaga å riksdagshuset har jag till fullo kunnat bestyrka den skadliga inverkan av den genom graniten inträngande fuktigheten samt behovet av snara och effektiva åtgärder för avlägsnandet av olägenheterna.

Då alltså avgörande skäl, så väl estetiska som praktiska och byggnadstekniska föreligga för borttagandet av prydnaderna, torde frågan närmast gälla om någon eller några av dessa detaljer av särskilda skäl böra vara kvar. Enligt min mening kunna endast i *en* detalj, nämligen rörande Sveagruppen, skäl förefinnas till vissa betänkligheter. Gruppen är av sådant konstnärligt värde, att tvekan kan råda, om ett ingrepp härvidlag är försvarligt. Efter grundligt övervägande har jag emellertid funnit det nödvändigt att offra även denna detalj. Gruppen kan icke bibehållas ensam, utan vissa andra prydnader torde då även böra bibehållas, såsom de fyra krönen å mittpartiet och vapnen å huvudfasadens ändpartier. Det hela skulle då bli en halvmesyr, där varken estetiska eller praktiska synpunkter skulle komma till sin rätt. Emellertid bör nedtagandet av Sveagruppen ske med sådan försiktighet, att den icke skadas, utan kan uppsättas på annan plats. Förslagsvis vill jag ifrågasätta, om den icke lämpligen kan överlämnas till statens historiska museum och uppsättas å någon lämplig plats å dess nya tomt å f. d. positionsartilleriregementets kasernområde. Gruppens konstnärliga värde skulle säkerligen bättre uppskattas vid en sådan uppställning, än vid dess nuvarande placering å taket.

Förslaget innebär alltså borttagande av samtliga krönande prydnader å riksdagshuset. Dessa utgöras av följande: Sveagruppen och de fyra krönen intill densamma å östra fasaden, de två vapensköldarna å östra fasadens ändpartier med tillhörande ornament, de två tornkrönen över trapporna vid Drottninggatan, de sex obeliskerna samt de åtta krönen å norra och södra fasadernas mittpartier. Dessa förändringar å riksdagshuset torde emellertid medföra önskemål om vissa liknande åtgärder, dels å riksbankshuset, dels å de båda triumfbågarna över Drottninggatan. Å riksbankshuset föreslås borttagandet av de tio krönande ornamenten å taket. Däremot föreslås bibehållna de två lejonerna samt krönet å mittpartiet mot Drottninggatan, då de enligt min mening icke menligt inverka på helhetsintrycket. Å triumfbågarna föreslås borttagandet av de två vapensköldarna med tillhörande ornament samt de åtta kulkrönen. Rörande samtliga här ovan nämnda åtgärder innehåller den till förslaget hörande beskrivningen närmare redogörelse för arbetenas omfattning och deras tekniska utförande, varför ett ingående här på dessa detaljer skulle innebära ett onödigt upprepande.

Utom ovannämnda åtgärder kunna även andra, mera väsentliga ingrepp i riksdagshuset vara tänkbara för sänkande av dess massa, t. ex. borttagande av barriärerna och sänkande av mittpartiet, eventuellt genom borttagande av översta attikvåningen. Dyliga åtgärder skulle emellertid medföra sådana konsekvenser i estetiskt, byggnadstekniskt och ekonomiskt avseende, att det synes lämpligt att för närvarande bortse från desamma. Jag vill emellertid icke underlåta att såsom min mening uttala, att det nuvarande mittpartiet å östra fasaden, även efter borttagandet av Sveagruppen, är för högt, och att en sänkning skulle vara synnerligen välgörande så väl för riksdagshuset sjálvt som för slottet.

I samband med de förut nämnda arbetena med borttagandet av krönen å riksdagshuset är det lämpligt att genomföra de isoleringsarbeten under barriärerna, som förut varit under behandling hos Herrar fullmäktige. På grund av fuktskador i vindar och i mittelpartiets översta våning företogs

år 1930 vissa omfattande och kostsamma reparationsarbeten dels å mitteldelens plana tak, dels å de asfalterade altaner, som löpa längs barriärerna å sidopartierna, dels slutligen å sidopartiernas takstolar som genom fukten erhållit rötskador. Professor H. Kreüger, under vars ledning dessa arbeten utfördes, har i skrivelser till Herrar fullmäktige dels av den 18 juni 1930, dels av den 17 oktober 1932 framhållit, att genom ifrågavarande åtgärder full tätning mot vattenskador icke kunde erhållas, då isoleringen undan granitbarriärerna var bristfällig eller saknades. Tidigare har här ovan omnämnts Kreügers påpekande rörande otätheter i granitprydnadernas fogar. De uttalade farhågorna synas hava besannats. Vid de besök vid och i riksdagshuset, som nu slutförda utredning givit mig anledning till, och vid den provundersökning av en del av fasaden mot Drottninggatan, som utfördes i höst, har jag fått följande uppfattning om dessa förhållanden. De å mittelpartiets plana yttertak utförda arbetena synes hava medfört väsentlig förbättring av förhållandena därstädes. Fuktskador förekomma dock fortfarande fast i väsentligt mindre grad än förut. Dessa kunna emellertid knappast härledas från otätheter från barriärerna, då det stundom framträngande vattnet är svartfärgat, troligen av lösliga delar av asfalten eller korkisoleringens bindemedel. Även tjärliknande droppbildning förekommer. Fuktskadornas belägenhet å innersidan av murverket tyder också på att otätheterna ligga i taket, t. ex. vid ventilationskanalernas genomgång av taket, och icke i barriärerna. Utvändigt synas inga nämnvärda fuktbildningar under mittelpartiets sidofasader, och putsen under taklisten är oskadad. Sidopartierna hava mot insidorna sluttande plåttak. De yttre fasadmurarna äro uppdragna över detta tak och försedda med granitbarriärer samt bakom dessa en asfaltbelagd, runt hela fasaden löpande altan. Här hava de år 1930 utförda tätningsarbetena å asfaltbeläggningen visat sig otillräckliga på grund av läckage genom barriärerna. Vid ovannämnda, i höst företagna provundersökning å fasaden mot Drottninggatan observerades, att dagen efter ett regn silade vattnet ner genom taklistens fogar, som under tidernas lopp småningom urspolats, så att de i stor utsträckning äro öppna. Vattnet sjunker sedan så småningom ner i murverket och åstadkommer skador och saltutfällningar å sten- och pulsarbeten. Inne i vindarna visa sig liknande fuktbildningar å yttermurens innersida. Då asfaltbeläggningen å altanerna är omsorgsfullt gjord och taklistens överyta är beslagen med koppar kan vattnet icke inkomma i murverket annan väg än genom barriärerna. På grund av temperaturväxlingar uppstå sprickor i fogar och mellan sten och asfalt, som genomsläppa vattnet, varjämte bör observeras, att stenen själv icke är ogenomtränglig för vatten, även om porositeten hos granit är obetydlig. De salter, som av det nedträngande vattnet upplöses i fogar och betongarbeten sänker sig så småningom under årens lopp allt längre ner i murverket och har redan på sina ställen hunnit ned under taklisten och åstadkommit fuktskador å fasadputsen. Enligt min mening kan denna genomdränkning av taklisten och murverkets övre partier så småningom åstadkomma beklagliga verkningar. De horisontala fogarnas urspolning i den starkt springande taklisten medför att upplaget delvis försvinner, varigenom risk förefinnes för dels sättningar i listverket, desl i ogynnsamt fall för katastrofala ras, för den händelse taklisten på grund av upplagets undergrävning i framsidan tippar över. De skador som skett genom salters utfällning i murverket kunna icke nu repareras, utan dessa salters hygroskopiska egenskaper komma allt framgent att medföra viss

fuktbildning i murverkets övre delar. Genom tvättning av fasaden på sätt framgår av beskrivningen kan en viss förbättring vinnas åtminstone till det yttre. Skadornas utökning för framtiden kan emellertid undvikas genom en tillfredsställande isolering under barriärerna och alla granitarbeten ovanför taklisten.

Av vad ovan anförts torde framgå, att åtgärder till botande av dessa olägenheter äro ofrånkomliga och icke böra undanskjutas någon längre tid. Förslaget innebär att åtgärder för dylik isolering av granitbarriärerna å sidopartierna utföres genom dessas bortlyftning, isolering av bly och asfalt under underliggaren, denna isolerings sammanbindande med asfaltgolvet å altanen samt med ett nytt taklistbeslag av koppar, varigenom ett sammanhängande vattenskydd erhålles för underliggande murverk, samt slutligen barriärens återuppförande på denna isolering. De tekniska detaljerna framgå närmare av den till förslaget hörande beskrivningen. En detalj torde emellertid behöva närmare motiveras. Förslaget innebär ersättandet av de nuvarande kalkstensdockorna i barriärerna å sidopartierna och i mittpartiets östra och västra fasader mot dockor av granit. Dessa dockor visa nu de vanliga skavankerna hos vertikalt ställd kalksten, samma slags skador, som på sin tid nödvändiggjorde restaurering av nationalmuseums fasader. De vertikala kloven och lerränderna hava allt mera framträtt och hota att klyva dockorna vertikalt. Mindre delar hava redan avspjälkats och ligga nedfallna här och där invid barriären, där de icke äro tillvaratagna hos riksdagshusets vice värd. Vid ett nedtagande av dessa dockor är det att förutse, att ett stort antal falla sönder. Många visa sådana fel, att de icke kunna lämpligen återuppsättas och återstoden kan icke förväntas under någon längre tid motså klimatiska påfrestningar. Jag har för den skull räknat med desammas utbytande mot dockor av granit av samma färg som barriärens övriga detaljer på alla de ställen, där barriärerna skola isoleras samt å mittpartiets östra och västra fasader. Däremot har jag icke ansett behöfligt att nu föreslå några liknande åtgärder rörande barriärerna å mittpartiets sidofasader, då ju dessa barriärer icke nu skulle isoleras och alltså kunna stå orörda och då ett eventuellt nedfallande av stenpartiklar här icke kan medföra samma faror för trafikanter som från de i ytterfasaderna belägna barriärerna. Enligt beskrivningen skulle de bättre av de kasserade dockorna tillvaratagas för att efter hand komplettera kasserade dockor i dessa mittpartiets sidopartier. Härigenom skulle under en avsevärd tid framåt dessa barriärer kunna bibehållas och underhållas på ett billigt sätt.

Genom en av Herrar fullmäktige i höst anbefalld provundersökning av en del av fasaden mot Drottninggatan, varöver jag avgivit utlåtande den 18 oktober, hava här konstaterats befintligheten av vissa brister och skador å stenarbeten och fogar. I vad mån fasaderna i övrigt äro behäftade med dylika fel, kan endast en undersökning från ställningar ge besked om. Då nu ställningar behövas för andra arbeten synes det vara lämpligt att utnyttja desamma för dessa fortsatta undersökningar av fasaderna. Även verkställandet av så konstaterade, behöfliga fogningsarbeten samt lagning av stenarbeten och putsningsarbeten torde kunna utföras från dessa ställningar.

Beträffande kostnaderna för samtliga här ovan nämnda åtgärder, nämligen borttagande av krönande granitdetaljer, åtgärder för isolering av granitbarriärerna samt reparationsarbeten å fasaderna, har under min ledning en beräkning utförts av intendenten i byggnadsstyrelsen, K. Bildmark med biträde av ingenjörerna M. Granström och G. M. Andersson, vilken senare

särskilt utrett kostnaderna för själva stenarbetena. Totalkostnaden slutar på en summa av 584 000 kronor. Arbetenas delvis ovanliga art och den ofullständiga kännedomen om de befintliga byggnadsdetaljernas tekniska utförande samt det approximativa beräkandet av reparationernas omfattning å fasaderna utgöra emellertid osäkerhetsmoment, som nödvändig göra en viss reservation rörande tillförlitligheten av beräkningen. Kostnaderna fördela sig på följande sätt på de tre huvudgrupperna arbeten, för den händelse de gemensamma omkostnaderna delas proportionellt efter byggnadskostnaderna och totalbeloppen avrundas till jämna tusental: för borttagande av krönande granitdetaljer jämte ersättningsarbeten 234 000 kronor, för åtgärder för isolering av granitbarriärerna å sidopartierna 297 000 kronor samt för konserverings- och reparationsarbeten å riksdagshusets fasader 53 000 kronor.

Nu ifrågavarande arbeten bliva av den omfattning att de icke lämpligen kunna utföras under en arbetsperiod av ett halvt år utan torde de böra uppdelas på två eller tre arbetsperioder å vardera ett halft år under månaderna juni—november. I alla händelser bör givetvis ordnas så, att huvudfasaden i sin helhet iordningställes på en gång. Kostnaderna kunna lämpligen fördelas med lika delar för varje delperiod möjligen med någon ökning för den första, då en del stenhuggeriarbete, såsom huggning av dockorna m. m., lämpligen kan utföras under vinterperioden för jämnare fördelning av arbetet. Även med hänsyn till arbetslösheten i yrket är en dylik fördelning av arbetet att förorda. För den händelse arbetet skall påbörjas nästa sommar, är det för den skull av vikt att beslut snarast möjligt fattas, så att behövliga förberedande arbeten med ritningar och beskrivningar m. m. kunna utföras och beställning ske av granitarbeten, vilka i stor utsträckning kunna utföras vid stenhuggeriverkstäder och böra vara färdiga, när arbetet å byggnaden kan sättas i gång.

Stockholm i december 1935.

Vördsamt.

Georg A. Nilsson.

Bilaga 6.

Kungl. Byggnadsstyrelsen.

Till Herrar Fullmäktige i Riksgäldskontoret.

I skrivelse till Kungl. byggnadsstyrelsen den 7 januari 1936 hava Ni anhållit om styrelsens yttrande över en skrivelsen bilagd, av byggnadsrådet G. A. Nilsson verkställd utredning angående förändring av riksdagshusets övre partier; och får byggnadsstyrelsen med anledning härav anföra följande.

I skrivelse till Eder den 12 maj 1932 uttalade sig byggnadsstyrelsen i förevarande fråga och framhöll därvid vissa synpunkter, som vid frågans lösning borde beaktas. I anslutning härtill förordade styrelsen verkställandet av en arkitektonisk och ekonomisk utredning angående borttagande av krönande takprydnader och byggnadspartier å såväl riksdags- som riksbanks-husen och de dessa byggnader sammanbindande två portiker samt angående en därav betingad förändring detaljutformning av takbarriärer och postament. Samtidigt framhöll styrelsen emellertid, att denna fråga sammanhängde med frågan om ordnandet av riksdagshusets omgivningar, varför

enligt styrelsens mening något slutligt avgörande icke lämpligen borde träffas, förrän den större frågan blivit avgjord.

Med stöd av sin nu framlagda utredning har byggnadsrådet Nilsson föreslagit, att samtliga krönande granitdetaljer borttagas och i erforderlig utsträckning ersättas med takbarriärer ävensom att åtgärder vidtagas för isolering av granitbarriärerna å riksdagshusets sidopartier samt för konservering och reparation av riksdagshusets fasader.

Innan byggnadsstyrelsen uttalar sig rörande det sålunda föreliggande förslaget, får styrelsen framhålla, att det alltjämt synes styrelsen mest önskvärt om frågan rörande ändring av riksdags- och riksbankshusens övre partier icke upptoges till slutlig prövning, förrän frågan om ordnandet av byggnadernas närmaste omgivningar avgjorts. När styrelsen i ovannämnda skrivelsen den 12 maj 1932 förordade ett sådant tillvägagångssätt, förutsatte styrelsen emellertid, att avgörandet av sistnämnda fråga icke skulle alltför länge låta vänta på sig. Sedan dess hava i det närmaste fyra år förflutit, utan att denna fråga synes hava kommit närmare sin lösning. Emellertid kan det enligt styrelsens mening icke anses vara försvarligt att år från år uppskjuta de isoleringsåtgärder å riksdagshusets takpartier, vilka äro nödvändiga för tryggnad av byggnadens framtida bestånd och som med tiden måste bliva allt mer omfattande och alltså kräva ökade kostnader. Med hänsyn härtill och då dessa byggnadstekniska åtgärder stå i det allra intimaste samband med ändringar av byggnadernas övre partier, måste det tagas under övervägande, huruvida icke dessa ändringar och därmed sammanhängande åtgärder böra komma till utförande oberoende av frågan om ordnandet av omgivningarna, därest ett avgörande i sistnämnda fråga icke kommer att träffas inom närmaste tid, vilket enligt byggnadsstyrelsens mening skulle vara beklagligt.

Under nämnda förutsättning har byggnadsstyrelsen för sin del icke något att i huvudsak erinra mot att de av byggnadsrådet Nilsson föreslagna åtgärderna nu komma till utförande, vilka åtgärder i huvudsak tillgodose de av styrelsen i ovannämnda skrivelse framställda synpunkter.

Beträffande utformningen av krönet å riksdagshusets mittparti vill styrelsen framhålla, att det ur arkitektonisk synpunkt synes vara nödvändigt att borttaga den där befintliga Sveagruppen, därest byggnadens övriga krönande takpartier slopas. Denna grupp har nämligen en så kraftig silhuett, att den isolerad från övriga silhuettbildande byggnadspartier torde komma att framstå på ett mindre lyckligt sätt. Å andra sidan är styrelsen icke övertygad, att mittpartiets överbyggnad utan annan förändring än Sveagruppens ersättande med en barriär skulle erhålla den fylliga karaktär, som detta byggnadspartis pompösa arkitektur erfordrar. Det synes styrelsen därför önskvärt, att vid arbetets eventuella utförande närmare undersökes, huruvida icke ett krön av mindre påfallande storlek och med en mera neutral utformning än Sveagruppen bör anbringas å byggnadens mittparti eller huruvida icke sådana förändringar lämpligen böra vidtagas å fasaden av detta parti, att denna kommer att mera harmoniera med den lugna taksilhuett byggnadsrådet Nilsson velat åstadkomma även beträffande detta parti. Då det givetvis innebär stora svårigheter att enbart med ledning av ritningar bedöma denna fråga, anser sig byggnadsstyrelsen böra förordna, att under arbetets gång försök med modell i naturlig skala utföras på platsen, innan ett slutligt ställningstagande i denna detaljfråga äger rum. I övrigt har byggnadsstyrelsen icke något att erinra beträffande de av byggnadsrådet Nilsson föreslagna åtgärderna.

Kostnaderna för genomförandet av de föreslagna åtgärderna hava enligt en av byggnadsrådet Nilsson framlagd kostnadsberäkning, beträffande vilken byggnadsstyrelsen icke har något att erinra, beräknats till sammanlagt 584 000 kronor, vilken summa skulle fördela sig på följande sätt, nämligen: för borttagande av krönande granitdetaljer jämte ersättningsarbeten 234 000 kronor, för åtgärder för isolering av granitbarriärerna och sidopartierna 297 000 kronor samt för konserverings- och reparationsarbeten å riksdagshusets fasader 53 000 kronor. De två sistnämnda posterna å sammanlagt 350 000 kronor hänföra sig alltså till de arbeten, som erfordras av rent praktiska skäl och med hänsyn till byggnadernas bestånd. De största bristfälligheterna, nämligen de, som äro beroende av förefintliga otätheter vid de krönande granitdetaljerna, skulle emellertid icke bli va botade genom de sålunda avsedda arbetena, utan ingå kostnader för i detta avseende erforderliga saneringsåtgärder även i den första av ovannämnda tre poster, nämligen den å 234 000 kronor.

Därest de krönande granitpartierna anses böra bibehållas och de föreslagna arbetena alltså icke skulle komma till utförande, måste i varje fall åtgärder vidtagas för byggnadernas skyddande mot de skador, som äro en följd av förefintligheten av dessa granitpartier. Sålunda måste dessa omsorgsfullt isoleras från de undervarande murverken. Detta torde icke kunna utföras på annat sätt än genom nedtagande av granitpartierna, anbringande av isolering och återuppförande av desamma. Kostnaderna för dessa arbeten torde sannolikt icke komma att understiga ovannämnda summa av 234 000 kronor. Härvid torde böra beaktas, att nedtagningen av granitpartierna måste ske på ett helt annat och mycket dyrbarare sätt än vad som är fallet, därest stenmaterialet skall nedskrotas. För övrigt torde skador å stenarna i varje fall icke kunna helt undvikas, varför en del stenar måste ersättas med nya. Särskilt de två tornkrönen över trapporna vid Riksgatan skulle komma att erbjuda stora svårigheter i detta avseende, och ett återuppförande av desamma skulle givetvis medföra väsentligt större kostnader än den i förslaget ingående enkla takavslutningen över dessa byggnadspartier. Även vad beträffar övriga granitdetaljer torde ett återuppsättande av desamma draga större kostnader än deras ersättande med enklare detaljer enligt byggnadsrådet Nilssons förslag.

Av vad sålunda anförts framgår, att, därest enbart de åtgärder, skola komma till utförande, som äro oundgängligen erforderliga för att säkerställa byggnadernas framtida bestånd, torde dessa draga minst en kostnad, motsvarande den summa, som beräknats för genomförandet av samtliga de av byggnadsrådet Nilsson föreslagna åtgärderna, skulle alltså däri ingående åtgärder för förändring av byggnadernas takpartier i verkligheten icke betinga några extra kostnader. De föreslagna åtgärderna måste sålunda, frånsett arkitektoniska och estetiska synpunkter, anses vara av praktiska och ekonomiska skäl önskvärda.

Med hänsyn till vad sålunda anförts och under den av byggnadsstyrelsen ovan angivna förutsättningen med avseende å ett avgörande av frågan om ordnandet av riksdags- och riksbankshusens närmaste omgivningar får byggnadsstyrelsen för sin del tillstyrka, att Ni måtte vidtaga åtgärder för ett genomförande av samtliga de av byggnadsrådet Nilsson föreslagna åtgärderna beträffande dessa byggnader, dock med iakttagande av vad styrelsen ovan anför i fråga om utformningen av takpartiet över riksdagshusets mittparti.

I ärendets handläggning har jämväl byggnadsrådet Hjort deltagit. Till byggnadsstyrelsen överlämnade handlingar, ritningar och fotografier återgå.

Stockholm den 31 januari 1936.

IVAR TENGBOM.

Paul Hedquist.

/ Sten Zethelius.

Bilaga 7.

Kungl. Byggnadsstyrelsen.

Till Herrar Fullmäktige i Riksgäldskontoret.

Under erinran att Ni år 1930 låtit verkställa vissa arbeten för isolering av riksdagshusets tak, har Ni med skrivelse den 21 oktober 1932 till Kungl. byggnadsstyrelsen för yttrande överlämnat en från kontrollanten vid berörda arbeten, professorn H. Kreüger till Eder inkommen skrivelse i frågan. Professorn Kreüger har däri meddelat, att en del otätheter syntes kvarstå i övergången mellan asfalttaket och granitbarriärerna samt i dessa senares fogar, och har Kreüger med anledning härav föreslagit, att frågan om granitbarriärrens bortlyftning och isolering måtte tagas under omprövning.

Med anledning härav och sedan byggnadsstyrelsen låtit genom intendenterna hos styrelsen K. Bildmark och N. Royen på platsen närmare undersöka på frågan inverkan förhållanden, får styrelsen meddela följande.

Vid den av styrelsen föranstaltade besiktningen har konstaterats, att de arbeten, som Ni under år 1930 låtit utföra och vilka bestått i omläggning av byggnadens asfalttak, ändring av takstolar m. m., medfört en förbättring beträffande tätheten i övergången mellan taket och granitbarriärerna, var-emet olägenheterna på grund av otätheter i barriärernas vertikala fogar ännu kvarstå. Emellertid har det icke varit möjligt att genom de utförda arbetena vinna en för framtiden bestående täthet i anslutningen mellan asfaltytorna och barriärerna, och torde detta icke kunna ske med mindre än att, på sätt professorn Kreüger föreslagit, ett isoleringsskikt, anslutet till själva taktäckningen, anbringas under barriärerna. Olägenheterna med otätheter i fogarna torde även komma att elimineras genom en sådan åtgärd.

Såsom professorn Kreüger framhållit måste för genomförandet av dessa isoleringsåtgärder stenbarriärerna borttagas, vilket medför att arbetena komma att betinga avsevärda kostnader. Enligt en inom byggnadsstyrelsen verkställd approximativ beräkning skulle sålunda kostnaderna uppgå till omkring 225 000 kronor, vid vilken kostnadsberäkning styrelsen dock utgått ifrån att isoleringsskikt icke skulle anbringas under Sveagruppen och de stora granitavslutningarna över trapphusen i byggnadens nordvästra och sydvästra hörn.

Emellertid får byggnadsstyrelsen erinra om att styrelsen i skrivelse till Eder den 12 maj 1932 förordat verkställandet av en arkitektonisk och ekonomisk utredning angående borttagandet av krönande takprydnader och byggnadspartier å såväl riksdags- som riksbankshuset och de dessa byggnader sammanbindande två portiker samt en därav betingad ändrad detalj-

utformning av takbarriärer och postamenter, en fråga, som enligt vad styrelsen framhållit, nära sammanhänger med frågan om ordnandet av riksdagshusets omgivningar. Enligt styrelsens i skrivelsen uttalade mening bör något slutligt avgörande rörande borttagandet av takprydnader icke lämpligen träffas förrän den större frågan blivit avgjord.

Med hänsyn härtill och då de av Eder redan utförda arbetena synes hava medfört en så avsevärd förbättring av här ifrågakomna brister, att det icke torde komma att medföra några större olägenheter att tillsvidare låta anstå med verkställandet av mera omfattande isoleringsarbeten, finner sig byggnadsstyrelsen icke böra tillstyrka att de av professorn Kreüger ifrågasatta åtgärderna för närvarande komma till utförande, utan torde resultatet av den av styrelsen enligt ovan föreslagna arkitektoniska och ekonomiska utredningen angående borttagande av krönande takprydnader m. m. å riksdags- och riksbankshusen lämpligen böra avvaktas. Styrelsen förutsätter emellertid, att riksdagshusets tak blir under tiden föremål för ett noggrant underhåll, vilket bör inriktas på en grundlig översyn varje vår och höst av såväl anslutningarna mellan asfalttak och barriärer som barriärsocklarnas och barriärplintarnas fogar. Även dessemellan torde vara nödvändigt att vid ovanligt varm eller kall väderlek observera asfaltbeläggningens anslutningar till barriären. De underhållsarbeten, som vid dylika observationer kunna visa sig erforderliga, torde av allt att döma icke behöva draga högre kostnader än 1 000 à 2 000 kronor för år räknat, en kostnad som i jämförelse med en normal årsränta å ovannämnda kostnadssumma å 225 000 kronor är relativt obetydlig.

Stockholm den 21 december 1932.

För generaldirektören:
GEORG A. NILSSON.

/ H. Öhman.

Bilaga 8.

P. M.

angående eventuellt bibehållande av kalkstensdockorna i riksdagshusets barriärer.

På begäran av riksgäldsdirektör Sandberg får jag härmed vördsamt överlämna utredning rörande i vad mån kostnaderna för förändring av riksdagshusets övre partier m. m. kunna nedbringas under förutsättning att de nuvarande barriärdockorna av kalksten icke utbytas mot nya dockor av granit.

Vid alternativ 1 har jag utgått från den teoretiska förutsättningen, att samtliga kalkstensdockor skulle kunna behållas. Emellertid har vid beräkningen hänsyn tagits till att å sidopartierna dockornas nedre basparti måste ersättas med ett nytt av mindre höjd med hänsyn till behovet att minska dockornas höjd för att möjliggöra isoleringen under barriärerna.

Kostnadsminskningen skulle under dessa förutsättningar bliva omkring 120 000 kronor.

För alternativ 2 har jag beräknat att hälften av kalkstensdockorna skulle kunna behållas, dock med samma behandling i baspartier som enligt alternativ 1, men att hälften skulle behöva göras nya av samma material.

Kostnadsminskningen skulle under dessa förutsättningar bli omkring 81 000 kronor.

Beträffande alternativ 1 torde böra erinras, att detta överhuvudtaget icke är praktiskt genomförbart, då vid nedtagningen av barriärerna en del dockor torde falla sönder.

I fråga om alternativ 2 torde böra beaktas, att dockornas nuvarande beskaffenhet är sådan, att allvarliga risker för skador å människoliv kunna anses föreligga genom från desamma nedfallande delar. Kalkstenens olämplighet för nu ifrågavarande byggnadsdel är alltså uppenbar. Att då ånyo använda detta material för behövlig nyanskaffning torde vara mindre lämpligt. Inom ett fåtal år torde resten av de gamla kalkstensdockorna vara mogna för ett utbyte och sedan kommer snart turen till de nyanskaffade. Det blir ett ständigt lappande och lagande, utan att ändå ovannämnda risker för skador å människor helt eliminerats. I längden blir besparingen med säkerhet utbytt i en fördyring. Om förändringen nu utföres i det material, som från början bort användas, alltså granit, kan underhållskostnaden beräknas bli minimal. Det dyrare materialet blir alltså i längden billigare.

Ett likartat förhållande med det nu i riksdagshuset förefintliga, med trasiga barriärdockor, har sedan några år förelegat vid Operabyggnaden. De här befintliga sandstensdockorna utbytas efter hand mot dockor av granit, vilket arbete utföres genom byggnadsstyrelsens försorg.

Stockholm den 25 februari 1936.

Georg A. Nilsson.

Bilaga 9.

Till Herrar Fullmäktige i Riksgäldskontoret.

Genom mig tillställt protokollsutdrag för sammanträdet den 1 juli 1927 har jag anmodats yttra mig över en hos Fullmäktige väckt fråga om borttagande av vissa å riksdagshusets tak anbragta stenprydnader.

Det är med stor glädje jag fullgör detta uppdrag, som ger mig ett länge önskat tillfälle att inför dem, det vederbör, väcka frågan om avlägsnandet av de sex obeliskerna å takbalustraden.

Min åsikt om dessa obelisker är ingen hemlighet, då jag åtskilliga gånger muntligt och skriftligt hävdat min övertygelse, att de äro till skada för byggnadens silhuett i och för sig och väsentligen bidraga till byggnadens inverkan på Kungl. slottet från Gustaf Adolfs torg. — Jag har mer och mer styrkts i denna min uppfattning alltsedan riksdagshuset stod färdigt för över 20 år sedan. Jag insåg snart, att dessa tillspetsade höga uppsatser voro för byggnadens helverkan skadliga, sedan den från början beslutade och i konstruktionen förberedda kupolen slopats. Den oroliga konturen mot väster, vartill obeliskerna i hög grad bidraga, försökte jag för några år sedan genom förslag till ombyggnad av vindsvåningen avhjälpa, ett förslag som

icke då kunde komma till utförande. — Borttagas nämnda prydnader vinnes emellertid en avsevärt lugnare silhuett av byggnaden.

Frågan om avlägsnandet av ytterligare krön, å norra och södra fasaderna, torde icke kunna avgöras förr än obeliskerna äro borta. — De stora granit-avslutningarna å trapphusen i väster anser jag vara nödvändiga för riksdagshusets och riksbankshusets enhetliga samverkan.

Arbetet med obeliskernas nedtagande medför inga större kostnader och är lätt att utföra.

Jag hyser den fulla förvisningen att Herrar Fullmäktige välvilligt upptaga mitt förslag och vidtaga de åtgärder, som äro nödiga för obeliskernas avlägsnande, för den händelse min ovan uttalade uppfattning biträdes av auktoritativa sakkörståndige.

Stockholm den 7 september 1927.

Ar. Johansson.

Till Herrar Fullmäktige i Riksgäldskontoret.

Rörande förenkling av riksdagshusets silhuett.

Med anledning av Riksgäldskontorets skrivelse av den 5 maj 1931 med bifogad avskrift av Bankoutskottets utlåtande den 21 april 1931 får under-tecknad efter att jämväl hava tagit del av övriga till frågan om borttagandet av en del takprydnader å riksdagshusets takbalustrader hörande uttalanden härmed vördsammast framlägga förslag till slutligt ordnande av denna fråga. Jag hänvisar därvid till min skrivelse av den 7 september 1927.

I detta mitt förslag har jag även intagit nedrivning av uppbyggnaderna å västra fasadens trapphus, alldenstund dessas granitdelar enligt sakkunnigas uttalanden icke kunna, även med stora kostnader, fullkomligt isoleras från undervarande tegelmurar, vilka de skada. Att riva ner och återuppbbygga desamma kan jag icke ifrågasätta, då enligt K. Byggnadsstyrelsens åsikt deras försvinnande skulle ur estetisk synpunkt vara fördelaktigt, en åsikt som jag dock icke delar utan fortfarande har den övertygelse, som uttalats i min ovannämnda skrivelse av 1927. Jag böjer mig således endast för de tekniska och ekonomiska skälen. Borttagandet av dessa krön medför emellertid nödvändigheten att underkasta jämväl riksbanksbyggnaden en revision beträffande dess takprydnader.

Jag sammanfattar här nedan i korthet de åtgärder, som böra vidtagas med de olika delarna av byggnadskomplexet å Helgeandsholmen.

Riksdagshuset.

Alla takprydnader borttagas med undantag av Sveagruppen. De båda vapensköldarna å huvudfasadens ändpartier ersättas av genombrutna balustrader. Bröstvärnen å trapphusen i väster göras massiva.

Riksbankshuset.

De 8 krönen å ändpartierna av flygeln mot Riksgatan borttagas, likaledes de båda krönen å västra fasaden av salsbyggnaden. *Övriga uppsatser, nämligen de båda monumentala lejonerna och de å huvudfasadens mittparti lämnas orörda.*

Triumfbågarna.

Dessa förbliva oförändrade.

Bifogade fotografiska bilder, som bland andra upptaga vyer från Gustaf Adolfstorg och från K. slottet, åskådliggöra byggnadernas utseende efter den ovan föreslagna förändringen. En av bilderna visar södra triumfbågspartiet efter och före borttagandet av trapphuskrönen. Jag beklagar, att den nuvarande vackra gatubilden och i synnerhet den motsvarande å norra sidan, måste försvinna.

Stockholm den 3 juli 1933.

Till Herrar Fullmäktige i Riksgäldskontoret.

Angående riksbyggnadernas takprydnader.

Efter att hava tagit del av Kungl. Byggnadsstyrelsens yttrande av den 31 jan. 1936 över ett av byggnadsrådet G. A. Nilsson uppgjort förslag till åtgärder för borttagande av å riksbyggnadernas tak befintliga krön, tillåter jag mig anföra följande.

Nämnda förslag utgör en teknisk-ekonomisk bearbetning av det program, som byggnadsstyrelsen redan den 12 maj 1932 på anmodan av Fullmäktige framlade och som upptog avlägsnandet av samtliga över balustraderna uppstickande föremål å de båda byggnaderna och triumfbågarna. Således även Sveagruppen.

Med anledning av detta program inkom jag den 3 juli 1933 med förslag till frågans ordnande, varvid jag av tekniska skäl gick längre än jag från början önskat, då jag föreslog borttagandet av obeliskerna. Enligt detta mitt förslag skulle Sveagruppen, triumfbågarna, de båda lejonerna m. m. lämnas orörda. Till belysning av de nya silhuettförhållandena åtföljdes skrivelsen av en portfölj innehållande 9 st. fotografier av komplexet före och efter rensningens verkställande, bland andra 2 vyer av riksdagshuset från östra sidan, varå verkan av den ensamma Sveagruppen med all tydlighet framhålles. I det följande hänvisas till dessa bilder.

Den långa tid, som förflutit sedan detta förslag uppgjordes, har stärkt mig i min uppfattning att riksdagshuset med Sveagruppen som ensam bekröning i hög grad vinner i lugn monumentalitet och att Sveagruppen i och för sig genom avlägsnandet av rivaliserande takprydnader uppnår en värdighet och höghet, som förut icke kom till sin rätt, då den blott utgjorde ett krön jämte många andra å byggnaden. Mest rivaliserande härvid voro obeliskerna, som jag också redan 1927 sökte få bort. Genom borttagandet av dessa rivaler blir Sveagruppen icke blott en takprydnad utan ett självständigt monument värdigt symboliserande riksdagshusets uppgift. Det kraftigt utformade mittpartiet med dess rika skulpturala utsmyckning av fosterländskt innehåll kommer att utgöra ett ståtligt postament för detta Sveriges »Palladium», som, om det överhuvudtaget någonsin skall förekomma, är på sin plats å Sveriges riksdagshus. — Gruppen är väl avpassad till storleken såväl för underredet som för omgivningen, bildande ett välbehövligt avbrott i de konventionella raka linjerna. Att flytta detta ståtliga skulpturverk i granit till en museigård måste bannlysas. Ännu är icke sinnebilden av Sveriges självständighet ett museiojekt.

Det lär finnas en lag som ger en konstnär en viss rätt till sitt verk åtminstone så stor att den borde kunna hejda lusten hos annan person att bestämma över detsamma, så länge konstnären lever och kanske ännu längre. Men det är måhända olämpligt att erinra därom i detta sammanhang. Huru som helst torde det vara sällsynt att utan synnerligen vägande skäl förgripa sig på en levande konstnärs alster. I detta fall skulle man förgripa sig även på den generation av auktoriteter, som tillrådde och godkände riksbyggnadernas utformning till kontrastverkan mot Slottet.

Till den kraft och verkan, det hava kan, protesterar jag mot helgerånet att borttaga Sveagruppen från riksdagshusets tak.

Vad beträffar triumfbågarna finns ingen som helst anledning att röra vid dem. De inverka ju icke på kungl. slottet och äro ganska självständiga delar av komplexet. Konturen å dem kan och bör vara rikare och avvika från grannarnas. Någon allmän förargelse hava de mig veterligen icke väckt. Men med säkerhet skulle detta bli fallet, om man stympade dem.

Jag hemställer således, att byggnadsstyrelsens förslag i vad rör Sveagruppen och triumfbågarna icke måtte finna beaktande. Genom borteliminering av dessa delar inbesparas dessutom en hel del penningar.

Stockholm den 26 februari 1936.

Ar. Johansson.

Bilagor till skrivelsen angående inredande av lokaler å riksdagshusets vind.*Bilaga 9.*

Till Herrar Fullmäktige i Riksgäldskontoret.

Innan omändringen på riksdagshusets tak beslutas, bör en undersökning äga rum, om lokalbehovet för riksdagens räkning.

Redan kort efter riksdagens inflyttande i sitt nya hus gjordes anspråk på ökat lokalutrymme. För pressens räkning måste beredas ökat utrymme genom inredandet av ett utrymme ovanpå förbindelsegången mellan kamrarna. Och 1913 kunde ytterligare utrymme beredas, då de för servering avsedda lokalerna ej längre behövde användas.

Så gjordes anspråk på att partiernas förtroenderåd skulle beredas rum i kamrarnas närhet, vilket behov lösts på det sättet, att tre partier kunnat erhålla rum i samma plan som kamrarna, två rum en trappa ned och ett. en trappa upp. Ett rumsbehov, som ej kunde få fullständig lösning förr än riksgäldskontoret avflyttade från huset, var behovet av mindre rum för ledamöterna i kamrarnas omedelbara närhet, vilket löstes på det sättet, att de av stenograferna använda rummen inreddes till skriv- och samtalsrum, och stenograferna flyttades till rummen i husets jordvåning. Genom denna anordning kunde för första kammarens räkning inredas ett v. talmansrum och fyra mindre skrivrum, och för andra kammarens räkning, ett damrum, ett förtroenderåds- och fyra mindre skrivrum. Men detta antal skriv- och samtalsrum fyller ej på långt när behovet. Därför bör frågan om att ytterligare anskaffning av mindre rum tages under omprövning, innan frågan om såväl omändringen av trapporna i husets västra sida, som ändringen av taken företages till avgörande. Ty den enda möjligheten att erhålla mindre arbetsrum, är att inreda vindarna på husets norra, östra och södra sida. Men för att kunna erhålla dessa rum, så måste takkonstruktionen å dessa vindar ändras, och som har beröring med takets gångbanor, vilka i sin mån beröres av stenbarriärernas tätning. Vidare måste den föreslagna *nya trappan* utsträckas så att dessa event. nya rum få lätt förbindelse med övriga lokaler i huset, och för den skull måste även hissarna ombyggas, så att de kunna nå dessa rum.

I samband med denna utredning, måste spørsmålet om förbättrade ventilationsmöjligheter för lokalerna inom huset ske, med undantag för kamrarna.

Å dessa sidotak finnes ett stort antal skorstenar som innehålla trummor som leda från de underliggande rummen, för att avleda den förbrukade luften från dessa rum. De i dessa rum insatta ventilerna måste, tyvärr. vid vissa vindar hållas stängda, eller äro helt igensatta. Och upprepade klagomål hava ju framkommit mot luften i lokalerna och varit föremål för undersökningar.

Enligt mitt förmenande, skulle denna olägenhet kunna avhjälpas genom »nedvikande» av dessa skorstenar på taket och trummornas sammanföring till större grupper, och här insattes sugfläktar för bortsugande av den förbrukade luften i underliggande lokaler, vilket skulle omöjliggöra den nuvarande olägenheten, att kall luft vid vissa vindar nedblåses i dessa kanaler i stället för att den förbrukade luften skall gå ut i desamma.

Samtidigt skulle kunna tillföras dessa lokaler en vida större uppvärmd frisk luftmängd än vad nu sker.

Stockholm den 13 jan. 1936.

Ludvig Mårtensson.

Bilaga 10.

Till Herrar Fullmäktige i Riksgäldskontoret.

Med anledning av materialförvaltare L. Mårtenssons skrivelse av den 13 dennes rörande undersökning om lokalbehovet för riksdagens räkning får jag härmed vördsamt anföra följande.

Enligt Herr Mårtenssons mening föreligger behov av ett antal rum för skriv- och samtalsrum. Då de genom trappornas ombyggnad vunna rummen torde behövas för att tillfredsställa andra lokalbehov, skulle enda möjligheten att erhålla ifrågavarande mindre arbetsrum vara att inreda vindarna på husets norra, östra och södra sida. Men för att erhålla dessa rum måste takkonstruktionen ändras, och då denna har beröring med takets gångbanor, skulle enligt Herr Mårtenssons mening stenbarriärernas tätning beröras därav.

Under förutsättning att ett verkligt behov av lokaler förefinnes, vilket icke kan uppskjutas under en längre tidsperiod är det givetvis fördelaktigt, att en dylik inredning i vindsvåningen sker i samband med de övriga nu ifrågasatta arbetena, då ställningar, transportanordningar och dylikt kunna användas för samtliga arbeten. Även med hänsyn till det ökade obehaget av en utsträckning av den tid byggnadsarbeten skulle pågå i riksdagshuset är ett sammanförande av arbetena att föredraga. Skulle däremot lokalbehovet icke vara så trängande utan kunna anstå ett antal år, finnes icke skäl till sammankoppling av arbetena. Räntevinsten genom uppskjutandet av arbetena skulle väsentligt överstiga de på grund av arbetenas utförande separat, ökade kostnaderna. Några tekniska skäl föreligga icke för uppskjutande av de förut föreslagna isoleringsarbetena m. m. å barriärerna m. m., till dess frågan om vindens inredning är klar. Arbetena äro icke så beroende av varandra, att de av tekniska skäl måste eller böra utföras samtidigt. Även i det fall att för utförandet av vindsvåningen skulle läggas till grund det av arkitekt Aron Johansson år 1916 utarbetade förslaget, skulle barriärerna icke komma att beröras av dessa arbeten. Emellertid skulle enligt min mening en inredning av vinden utföras efter i vissa avseenden väsentligt ändrade principer. Det nya taket får enligt min bestämda uppfattning icke synas nerifrån, det skall lämna luften kvar mellan barriärdockorna och får icke estetiskt sett öka byggnadens massa. Vidare måste takfall mot barriärerna undvikas och de därav betingade besvärliga och riskabla rännstenarna invid yttermurarna. Ett enkelt takfall från yttermurarna in mot gårdarna bör användas. Troligen måste invändiga rumshöjden göras något lägre än 3 meter, men då rummens användning och dimensioner icke torde fordra särskilt stor höjt, och en viss trevnad kan vinnas genom lägre höjd, synes detta icke utgöra hinder för tillämpandet av ovannämnda principer. Vidare borde enligt min mening lättare konstruktioner komma till användning än de

i ovannämnda förslag använda, så att belastningen å undergrunden blir ökad så litet som möjligt, en viktig omständighet med hänsyn till förhållandena i riksdagshuset.

Med hänsyn till vad ovan anförts förefinnes enligt min mening ingen teknisk nödvändighet att sammankoppla de nu ifrågavarande olika arbetena med varandra. Emellertid torde det kunna vara av betydelse, att ett förslag uppgjordes till inredande av lokaler å vinden i huvudsaklig överensstämmelse med de principer jag här ovan skisserat för att dels vinna viss-
het om möjligheten att tillämpa dessa principer, dels omkostnaderna för ett dylikt förslag. För den utredning rörande förbättrade ventilationsförhållanden, som ingenjör Eklund erhållit uppdrag om, synes en dylik utredning om vindsinredningen även vara av betydelse, såsom även materialförvaltare Mårtensson framhåller.

Stockholm den 15 januari 1936.

Georg A. Nilsson.

Bilaga 11.

Till Herrar Fullmäktige i Riksgäldskontoret.

Enligt meddelande från Riksgäldskontoret av den 16 sistlidne januari hava Herrar Fullmäktige beslutat uppdraga åt mig att verkställa viss utredning angående inredande av lokaler å riksdagshusets vind.

Sedan jag nu verkställt denna utredning, får jag vördsamt överlämna ett förslag till inredande av rum i riksdagshusets vindsvåning, bestående av 9 ritningar, en beskrivning¹ och två kostnadsberäkningar.²

Samtidigt återställer jag 9 st. ritningar, som jag till låns bekommit, tillhörande ett år 1916 av arkitekt Aron Johansson uppgjort förslag till påbyggnad av riksdagshuset.

En direkt jämförelse i ekonomiskt avseende mellan detta äldre förslag och mitt förslag är icke möjligt, då de delvis avse olika delar av byggnaden. Enligt skrivelse den 30 januari 1917 från dåvarande överintendentsämbetet till Herrar Fullmäktige skulle emellertid totalkostnaden för de »lägre delarna norr och söder om mittpartiet samt toaletter och ändring av västra utskottsrummet i mittpartiet» draga en kostnad av 341 000 kronor. Denna kostnad är alltså ungefär densamma, som enligt mitt förslag, om kostnaderna för anordningarna för ventilation från de undre våningarna icke medräknas. Emellertid är att observera att byggnadskostnaderna hava stigit väsentligt sedan år 1916, varför det äldre förslaget med nuvarande byggnadskostnader skulle draga en kostnad av omkring 600 000 kronor. Rättvisligen bör hänsyn tagas till att i detta förslag inrymmes jämväl »ändring av västra utskottsrummet i mittpartiet». Dock är det tydligt, att mitt förslag är väsentligt billigare än det äldre förslaget.

Stockholm den 8 februari 1936.

Georg A. Nilsson.

¹ Här utesluten.

² Här uteslutna.

Bilaga 12.

Kungl. Byggnadsstyrelsen.

Till Herrar Fullmäktige i Riksgäldskontoret.

Med återställande av en av Eder med skrivelse den 10 innevarande februari till Kungl. byggnadsstyrelsen för yttrande överlämnad, av byggnadsrådet G. A. Nilsson verkställd utredning angående inredande av lokaler å riksdagshusets vind jämte av arkitekten Aron Johansson år 1916 uppgjort förslag, får byggnadsstyrelsen meddela, att styrelsen icke har något att erinra beträffande de i utredningen föreslagna arbetena och de för desammas genomförande beräknade kostnaderna.

Stockholm den 27 februari 1936.

IVAR TENGBOM.

O. Hökerberg.

/ Sten Zethelius.

**Bilagor till skrivelsen angående nya trappor invid norra och södra trapp-
tornen i riksdagshuset samt inredande av nya rum i utrymmena i
trapptornen.**

Bilaga 13.

B e s k r i v n i n g

till förslag till nya trappor invid norra och södra trapptornen i riksdagshuset.

Förslaget avser att ersätta de nuvarande monumentaltrapporna i de norra och södra trapptornen i riksdagshuset med trappor av mindre skrymmande art, så att utrymmena i trapptornen kunna genom bjälklags inläggande m. m. anordnas till användbara lokaler. Tillsammans sex större och två mindre rum kunna på detta sätt utvinnas.

Förslaget, som är åskådliggjort å tillsammans 17 st. ritningar, visar tre olika alternativa lösningar, A, B och C, varav dock alternativ C endast obetydligt skiljer sig från alternativ B.

Vid uppgörande av *alternativ A* har jag utgått från den förutsättningen, att de nya trapporna skulle inrymmas inom den redan befintliga byggnadskroppen och alltså icke föranleda någon utbyggnad å gårdarna. Jag har därför låtit trappan vinda upp sig omkring en bred trappspindel, som i huvudsak utgöres av den nuvarande skiljeväggen mellan trapptorn och korridor. Trappans bredd har liksom i tidigare uppgjorda förslag beräknats till 1,50 meter. Trapporna hava i detta alternativ kunnat överallt få raka lopp utom trappan upp till vinden. Entréerna från gatan äro bibehållna.

De genom förändringen vunna lokalerna utgöras av för båda trapptornen tillsammans 6 rum av storleken 5,10×6 meter samt 2 rum av storleken 2,70×4 meter.

Med undantag av entrétrappan rives hela den gamla trappstommen samt vissa delar av korridorbjälklag och murverk. Ny trappstomme och nya bjälklag utföras av järn och betong. Till trappsteg och planer användes kalksten eller marmor utom i vindstrappan, som utföres av cementsteg. Trapppräcken utföras av järnsmide, med överliggarna lindade med läder. De tre runda trappständerna utföras av svart ek och krönas av patinerade bronsstatyetter. Till ledstänger invid vägg användes på järnkonsole fästa järnstänger, lindade med läder. De nya lokalerna utföras till likhet med motsvarande rum intill desamma och förses med golv av ekparkett med fris av kalksten.

Värmeledning anordnas i de nya lokalerna med element under fönstren. Träskärmar med rottingflätning anbringas framför elementen.

Elektrisk belysning anordnas i de nya lokalerna och i trapporna.

Ritningarna till *alternativ A* visa endast förändringarna i det norra trapptornet. Emellertid äro förändringarna i huvudsak desamma i det södra trapptornet, fast planerna bliva omvända.

Förut beskrivna *alternativ A* måste på grund av den valda betingelsen av de nya trappornas förläggning inom den nuvarande byggnadsvolymen givetvis inkräkta på de nuvarande lokalerna och blir detta särskilt kännbart vad beträffar korridoren. Om trappans bredd måste behållas vid 1,50 meter, blir utrymmet i korridoren framför trappan minskad med detta mått, vilket dock

icke torde behöva utgöra någon större olägenhet. Även det äldre förslaget av år 1923 innebär i vissa delar dylik beskärning av korridorutrymmet.

Alternativ B utgör ett försök att lägga trappan i huvudsak helt utanför korridoren. För att icke belamra gården mer än nödigt har jag använt mig av svängd trappa, dock med bred trappspindel, som motverkar olägenheten av denna trappkonstruktion. Trappbredden har bibehållits vid 1,50 meter. Genom det föreslagna runda trapptornet komme gården att belamras i väsentligt mindre grad än i förslaget av år 1923 och belysningsförhållandena bleve icke väsentligt sämre än för närvarande.

De genom förändringen vunna lokalerna utgöras av för båda trapptornen tillsammans 4 rum av storleken 6×7 meter, 2 av storleken 5×6 meter samt 2 rum av storleken 4×4,60 meter.

För konstruktioner och materialier samt rörande värmeledning och el. belysning gäller i tillämpliga delar vad som är sagt rörande alternativ A.

För det södra trapptornet bliva planerna omvända.

Alternativ C utgör en variant av alternativ B men visar det södra trapptornet. Förslaget avser att visa en lösning, genom vilken entresolvåningen skulle få direkt förbindelse med de nya trapporna och med hissarna. De nu i huvudvåningens korridor inbyggda trapporna upp till entresolvåningen skulle sedermera kunna borttagas, varigenom betydligt värdigare entréer till statsrådsavdelningen skulle vinnas. Därvarande toalettanordningar finge givetvis även flyttas till annan lämpligare plats.

Lokalvinsten är densamma som i alternativ B.

I övrigt gäller vad som är sagt rörande alternativ B.

För det norra trapptornet bliva planerna omvända.

För bedömning av *kostnaderna* för de olika förslagen har jag utgått från ark. Aron Johanssons kostnadsuppgifter i en P. M. av den 4 januari 1924 rörande förslaget av år 1923. Här angivas byggnadskostnaderna för en trappa till 64 454 kronor. Från år 1923 hava byggnadskostnaderna ökat med omkring 10 %. Byggnadskostnaderna bliva alltså nu omkring 71 000 kronor. Härtill bör läggas kostnader för värmelednings anordnande i de nya rummen, förslagsvis 3 000 kronor. Kostnaden stiger då till 74 000 kronor. Härtill kommer en post för ritningar, arbetsledning, kontroll och oförutsett, vilket bör beräknas till 20 % eller omkring 15 000 kronor. Totalkostnaden blir alltså 89 000 kronor för en trappa och 178 000 kronor för båda trapporna.

På en annan väg har jag kommit till ungefär samma resultat, nämligen genom kubikmasseberäkning. Vid undersökning av ark. Johanssons förslag har resultatet blivit följande. Den gamla volymen, vari förändringar utföras, utgör för en trappa sammanlagt omkring 1 800 kbm. Efter 35 kronor per kbm blir förändringskostnaderna 63 000 kronor. Den i gården utbyggda volymen är enligt ark. Johanssons billigaste alternativ för en trappa omkring 350 kbm. Efter en nybyggnadskostnad av 80 kr. per kbm blir kostnaden omkring 28 000 kronor. Totalkostnaden skulle alltså vara 63 000 + 28 000 = 91 000 kronor för en trappa och 182 000 kronor för båda trapporna.

För mitt förslag *alternativ A* utgör ombyggnadsvolymen för en trappa omkring 1 800 kbm. Då denna ombyggnad torde vara relativt dyrare än det förut nämnda förslaget bör å-priset höjas till 40 kr. per kbm. Kostnaden blir då 1 800×40 = 72 000 kronor för en trappa och 144 000 kronor för båda trapporna.

För *alternativ B* kan åter 35 kr. per kbm anses vara skäligt för ombygg-

nadsarbetena, vilka alltså gå till $1\,800 \times 35 = 63\,000$ kronor. Härtill komma kostnaderna för nybyggnad å gården. För en trappa utgör byggnadsvolymen omkring 177 kbm. Efter samma à-pris för nybyggnad som ovan, 80 kr., blir kostnaden omkring 14 000 kronor. Totalkostnaden blir alltså för en trappa $63\,000 + 14\,000 = 77\,000$ kronor och för båda trapporna 154 000 kronor.

För *alternativ C* tillkomma till ovanstående kostnader för alternativ B dessutom kostnader för förändring av entresolens trappa samt korridorförbindelsens framdragande och höjning av korridorbjälklagen m. m. i översta våningen. Dessa kunna uppskattas till omkring 8 000 kronor för en trappa. Totalkostnaden blir alltså för en trappa $77\,000 + 8\,000 = 85\,000$ kronor och för båda trapporna 170 000 kronor.

Av den gjorda utredningen torde framgå, att det är möjligt att inom den befintliga volymen anordna tillfredsställande trappförbindelser i stället för de nuvarande. Under sådana förhållanden borde enligt min mening lösningen böra sökas på en dylik linje, då utbyggnader å gårdarna givetvis innebära mindre önskvärda ingrepp i byggnaden.

Stockholm den 6 september 1935.

Georg A. Nilsson.

Bilaga 14.

P. M.

På grund av uppkommen fråga att förändra trappuppgångarna i riksdagshusets sydvästra och nordvästra hörn till arbetsrum för riksdagens räkning och i samband därmed anordna nya förbindelseleder mellan olika våningar på annan plats lämnas följande uppgifter om de nya utrymmenas disposition.

Utskottsvåningen (2 rum) därav det ena ställes till statsutskottets förfogande för att bereda särskilt rum åt utskottets ordförande för närvarande utan eget rum;

det andra upplåtes åt konstitutionsutskottet, som med sina nuvarande två sammanträdesrum saknar plats för den tredje avdelningen under den tid statsrådsprotokollen granskas.

Huvudvåningen (2 rum) därav det ena bör ställas till statsrådets förfogande; det andra framdeles kan upplåtas som förtroenderådsrum åt något av de större riksdagspartierna.

Bottenvåningen (2 rum) därav det ena ställes till förfogande av interparlamentariska gruppen, som för närvarande disponerar ett av riksdagsbibliotekets rum, numera behövt för bibliotekets räkning;

det andra upplåtes åt tryckeriexpeditionens maskinskrivningsavdelning, som för närvarande har ett otillfredsställande rum till sitt förfogande och dessutom inom kort måste förstärkas med flera arbetskrafter.

Jordvåningen (2 rum med sämre belysningsförhållanden än övriga nya lokaler).

Dessa kunna användas dels till maskinerna för stencileringsapparater dels till förrådsrum för mattor och möbler.

Stockholm den 14 januari 1936.

Eskil Risling.

Bilagor till skrivelsen angående förändring av riksdagshusets restauranglokaler.*Bilaga 15.*

Till Herrar Fullmäktige i Riksgäldskontoret.

Härmed få undertecknade ekonomideputerade i Andra kammaren meddela att till oss inkommit åtskilliga framställningar om att åtgärder borde vidtagas för att få bort den kvava och förbrukade luft som tyvärr i regel brukar fylla matsals- och kafélokalerna. Även luften i klubb- och utskottslokalerna samt i stora vestibulen är ofta av dålig kvalitet. Vi få därför anhålla att en skyndsam undersökning och utredning verkställs och att snara åtgärder därefter vidtagas för åstadkommande av bättre ventilation i här anmärkta lokaler, såvitt möjligt före början av nästkommande riksdag.

Stockholm den 7 juni 1935.

EKONOMIDEPUTERADE.

*Helge Bäcklund.**T. V. Lundell.**Ernst Åqvist.**P. M.**angående restaurantköket i riksdagshusets bottenvåning m. m.*

Från Stockholms allmänna restaurantbolag ankom till riksgäldskontoret den 7 februari 1935 en så lydande skrivelse:

»I en till oss adresserad skrivelse av den 26 föregående månad har Yrkesinspektionen uttalat anmärkningar mot ventilationsanordningarna i restaurantköket i riksdagshuset samt påyrkat att vissa åtgärder skulle vidtagas för ernåendet av en förbättring av ventilationssystemet.

Då det torde tillkomma fastighetsägaren att avhjälpa de av yrkesinspektionen påtalade bristfälligheterna, tillåta vi oss härmed översända skrivelsen till Eder med anhållan att Ni benäget måtte taga hand om ärendet.»

Yrkesinspektionens skrivelse var av följande lydelse:

»Betr. restaurangkök för riksdagshusets lunchrum.

Vid inspektion den 25 januari 1935 av det i Eder rörelse använda köksdepartementet innanför och i plan med riksdagens lunchrum framgick att ventilationen av lokalerna är otillräcklig och dessutom olämpligt ordnad.

Sådan ändring vidtages, att

1. Erforderlig riskfri friskluftstillförsel till köket erhålles. Därvid undersökes även utsugningen som vid behov ökas.

2. Ventilation av kallskänken ordnas, varvid även tillses att erforderlig friskluft tillföres på godtagligt sätt.

Edert besked om vad i saken åtgöres emotses före den 20 nästkommande februari. För uppgörande av förslag bör kompetent person anlitas och underställas förslag före utförandet lämpligen yrkesinspektörens prövning. (26 § Arbetarskyddslagen.)»

Till yrkesinspektionen lämnades den 11 februari från riksdagens ekonomibyrå svar å anmaningen:

»Till riksgäldskontoret har av Direktör Mild i S. A. R. A. överlämnats ett föreläggande från Yrkesinspektionen (Dnr 1—1315) ang. förbättring av ventilationsförhållandena i riksdagshusets till restauranten hörande ekonomilokaler.

Ärendet är för närvarande under utredning men någon åtgärd i positiv riktning är icke möjlig att vidtaga under riksdagsperioden.

Angående utredningens resultat kommer meddelande att så snart som möjligt lämnas till yrkesinspektionen.»

Enligt uppdrag av herrar deputerade i riksgäldskontoret anmodades samma dag den 11 februari ingenjör C. A. Hammarwall i Vilh. Dahlgrens konstruktionsbyrå att undersöka, på vad sätt påtalade olägenheter kunde avhjälpas och avlämnade ingenjör Hammarwall den 3 juni ett förslag av följande lydelse:

»Till Herrar Fullmäktige i Riksgäldskontoret.

Enligt uppdrag har jag undersökt möjligheten att tillföra förvärmad friskluft till kök intill restauranten. Detta kan låta sig göra genom att ersätta en av de övre fönsterrutorna med galler samt insätta varmluftsbatteri innanför detta. Ävenså bör kallskänken, som nu saknar ventilation, förses med frisklufts- och evakueringskanaler, förenade med kökets.

Innan dessa anordningar utföras, torde det dock vara lämpligt att taga i övervägande, huruvida icke köksfrågan i sin helhet borde lösas på annat sätt. Det omnämnda lunchköket invid restauranten har tillkommit långt efter sedan huset byggdes och är för nuvarande behov alldeles för litet. Dessutom är dess läge omedelbart intill restauranten olämpligt, då matos gärna intränger i matsalen.

Enär synnerligen goda utrymmen finnas i det stora köket, torde det vara lämpligt att undersöka, om detta ej kunde istandsättas (ny modern gasspis i stället för befintlig koleldad spis m. m.) och att i samband härmed förbättra transporten mellan kök och restaurant genom insättande av moderna hissar. Det nuvarande mindre köket kan i detta fall användas som kallskänk.

Numera anläggas gärna kök och serveringslokal i samma plan och detta kan låta sig göra även här, om hörnrummet i kaféet anordnas till kök.

Ovanstående är givetvis endast antydningar och skall ändring ske, bör detta göras i samråd med arkitekten.»

Från andra kammarens ekonomideputerade har sedermera till riksgäldskontoret inkommit en framställning om förbättrade ventilationsanordningar i riksdagshusets matsal.

Föreliggande frågor om ventilationen i restaurantlokalerna äro i viss mån sammanhörande.

Undertecknad anmäler dem till beaktande vid kommande besiktning av riksdagshuset.

Stockholm den 17 juni 1935.

Eskil Risling.

Bilaga 16.

P. M.

angående restaurangköket i riksdagshuset.

I en skrivelse av den 26 januari 1935 har yrkesinspektionen beträffande köksdepartementet innanför och i plan med matsalen i riksdagshuset anmärkt, att ventilationen av lokalerna är otillräcklig och dessutom olämpligt ordnad. Sådan ändring föreslås, att dels erforderlig riksfri friskluftstillförsel till köket erhålles, varvid undersökes, om utsugningen behöver ökas, dels ventilationen av kallskänken ordnas, varvid även tillses, att erforderlig friskluft tillföres på godtagligt sätt.

Enligt uppdrag den 11 februari 1935 av herrar deputerade i riksgäldskontoret har sedermera ingenjör W. Dahlgrens konstruktionsbyrå den 3 juni 1935 inlämnat en skrivelse, som dels innebär ett förslag att ersätta en av de övre fönsterrutorna i köket med galler samt insätta varmlufts batteri innanför detta, varjämte kallskänken skulle förses med frisklufts- och evakueringskanaler, förenade med kökets, dels innehåller ett uttalande om behovet att köksfrågan i sin helhet upptages till mera grundlig omprövning.

Sedermera har från andra kammarens ekonomideputerade till riksgäldskontoret inkommit en framställning om förbättrade ventilationsanordningar i riksdagshusets matsal.

Vid den besiktning, som sedermera den 20 juni 1935 företogs av herrar deputerade i riksgäldskontoret, varvid bl. a. undertecknad deltog, framhölls behovet av en grundlig undersökning om möjligheterna till en tillfredsställande lösning av anordningarna vid riksdagsrestaurangens tillrednings- och serveringslokaler.

Med anledning härav har jag i samråd med byrådirektör Risling anmodat inspektör Helsing och kapten Sjöberg, båda i S. A. R. A., att närmare undersöka möjligheterna härvidlag. Vid de besök, som vi därvid företagit i lokalerna, har konstaterats att köksanordningarna icke äro tillfredsställande. Utrymmet i stekköket i samma plan som matsalen är alldeles för litet och den där inmonterade gasspisen är av en omodern typ, vilken medför onödigt förskämning av luften i rummet. Diskrummets och huvudkökets läge i en annan våning medför tidsödande och kvalitéförsämrande serveringsförhållanden. Anordningarna äro numera i allmänhet omoderna och vissa arbetsbesparande maskinella anordningar saknas. Vad beträffar möjligheten att inom de nuvarande kökslokalernas gränser genomföra en tillfredsställande modernisering, synes densamma icke vara för handen. I de nedre våningarna äro visserligen köksutrymmena rikliga, men för serveringen medför lokalernas fördelning i flera våningar utomordentliga nackdelar. Huvuddelen av köks-, disk- och serveringsarbetet bör om möjligt förläggas till samma plan som serveringslokalerna, men just i denna våning saknas utvidgningsmöjligheter för närvarande. Emellertid har jag efter samråd med ovannämnda tvenne representanter för S. A. R. A. ansett mig böra förorda en så radikal åtgärd som att minska matsalen med ett fönster och att lägga detta utrymme till ekonomilokalerna. Härigenom skulle stora fördelar vinnas, i det att ekonomilokalerna i denna våning skulle ökas med omkring 50 %. I ett förslag av den 25 juli 1935 har inspektör Helsing visat hur denna lokalökning lämpligen skulle kunna nyttiggöras. En närmare utredning torde vara behöfelig, innan bestämd ståndpunkt kan tagas till denna frågas definitiva lösning. Även

måste givetvis bedömas, om den beskärning av matsalen, som nu är ifrågasatt, är möjlig att genomföra med nuvarande frekvens. Ett tiotal platser torde bortgå, men det har ifrågasatts att, om så skulle visa sig behövt, anordna lunchservering i det till kafélokalen hörande hörnrummet.

Med hänsyn till att de så ifrågasatta åtgärderna äro av tämligen omfattande och genomgripande art, synas möjligheter icke föreligga för desammas genomförande till nästa års riksdag.

För att vinna någon bättring i de nuvarande förhållandena redan till nästa års riksdag, vill jag föreslå att i höst företagas följande åtgärder, vartill förslag framkommit vid en sammankomst å lokalen i fråga mellan byrådirektör Risling, kapten Sjöberg, inspektör Helsing, materialförvaltare Mårtensson och undertecknad. De två övre bågarna i kökets fönster ändras och beslås så, att gångjärnen sitta i underkanten och bågarna kunna fällas inåt samt förbindas sinsemellan och förses med nedifrån reglerbar uppställningsanordning. En svängande rumsfläkt anbringas på lämplig plats i köket och så att stekgaserna givas riktning mot utsugningsöppningen. Taket i kåpan över ingångsdörren till matsalen borttages. Slutligen bör, åtminstone försöksvis, fönsterbågarna i glaspartierna borttagas, varigenom möjligen luftväxlingen i lokalerna komme att väsentligt förbättras. Om resultatet av försöket blir ofördelaktigt kunna fönstren lätt åter placeras på sina platser och kostnaden för försöket är måttlig. Serveringsluckan mellan kök och serveringslokal är för låg och bör, om den skall bibehållas, höjas så att personalen ej behöver böja sig ned för att kunna se genom luckan.

Stockholm den 29 juli 1935.

Georg A. Nilsson.

P. M.

angående förändring av köks- och matsalslokalerna i riksdagshusets restaurang.

Undertecknad har i P. M. av den 29 juli 1935 bland annat förordat en sådan åtgärd i riksdagshusets restauranglokal, att matsalen skulle minskas i längd med ett fönster (alltså med omkring 4 meter) och detta utrymme läggas till ekonomilokalerna.

En dylik minskning av matsalen kan möjligen anses vara betänklig. Emellertid har framkommit tanken på att skaffa kompensation härför genom att utvidga matsalen norrut. Den pompösa entréen från hallen upp till restaurangen skulle kunna slopas, då restaurangen ju är lätt tillgänglig från huvudtrappans vilplan.

Då möjlighet till en väsentlig förbättring av köks- och ekonomilokalerna är beroende av ovannämnda ökning av det för dessa lokaler avsedda utrymmet, har jag ansett det behövt att i ritning undersöka, om den här ovan omnämnda kompensationstankens genomförande är möjligt ur byggnadsteknisk och arkitektonisk synpunkt. I här bilagda två ritningar åskådliggöres å den ena lokalernas nuvarande utseende i plan och å den andra, hur den förut nämnda ändringen av lokalerna lämpligen skulle kunna genomföras. Matsalen skulle på detta sätt få fullt samma golvyta som nu.

Interiören skulle enligt min mening vinna på förändringen. I stället för den nuvarande tvära avskärningen i norr skulle ett mera mjukt perspektiv vinnas genom den planerade runda absiden och de flankerande kolonnerna.

Utredningen angående förbättring av restauranglokalerna i riksdagshuset är i väsentlig mån beroende av i vad mån ökat utrymme kan vinnas för köksutrymmena i samma plan som matsalen. Det skulle därför vara värdefullt, om Herrar fullmäktige ville lämna direktiv, huruvida den fortsatta utredningen angående förbättring av restauranglokalerna får baseras på den förutsättningen, att kökslokalerna i samma plan som matsalen få ökas eller icke.

Stockholm den 17 oktober 1935.

Georg A. Nilsson.

Bilaga 17.

Till Herrar Fullmäktige i Riksgäldskontoret.

I enlighet med mig lämnat uppdrag har jag nu slutfört utredning rörande förändring av restauranglokalerna i riksdagshuset och får jag härmed vördsammt överlämna mitt förslag, bestående av åtta st. ritningar, en beskrivning¹ samt en kostnadsberäkning. Till förtydligande av förslaget i vad det avser uppvärmning, ventilation och sanitär anläggning bifogas tre ritningar och en P. M. och kostnadsberäkning, uppgjorda av ingenjör Karl G. Eklund.

Av mina tidigare P. M. i detta ärende, av den 29 juli och 17 oktober 1935, samt av den i förslaget ingående beskrivningen framgår motivet till förslaget och till den utformning det erhållit.

Kostnadsberäkningen, som är uppgjord av intendenten K. Bildmark och ingenjören M. Granström, slutar på en totalsumma av 273 000 kronor.

Stockholm den 3 mars 1936.

Georg A. Nilsson.

¹ Här utesluten.

Redogörelse för den tidigare behandlingen av frågan om Helgeandsholmens ordnande.

Bilaga 18.

1908 års riksdag. På hemställan av statsutskottet uppdrog riksdagen år 1906 åt fullmäktige i riksgäldskontoret att för begränsning av platsen framför riksdagshuset låta mot Norrbro uppföra en barriär av sten med erforderliga öppningar för trafiken. Sedan detta arbete utförts under sommaren 1907, framhöllo fullmäktige i skrivelse till statsutskottet vid 1908 års riksdag, att den sålunda uppförda barriären icke kunde anses vara fullständigt avslutad. För att densamma skulle kunna göra sig fullt gällande och verka estetiskt tilltalande syntes oundgängligen fordras, att lämpliga prydnader uppsattes å de i densamma ingående fyra stenpelarna eller piedestalerna. För att erhålla förslag till sådana prydnader hade fullmäktige vänt sig till riksdagshusets arkitekt Aron Johansson, vilken i enlighet med fullmäktiges uppdrag från olika konstnärer anskaffat alternativa förslag till nämnda pelares dekorering antingen med urnor eller med statyer. Fullmäktige förklarade, att enligt deras mening statyer ägde företräde framför urnor och uttalade såsom sin åsikt, att genom uppsättandet av vackra statyer i brons å dessa pelare barriärens utseende skulle i hög grad vinna och denna anordning verksamt bidra till förskönande av platsen framför riksdagshuset. På grund härav hemställde fullmäktige om anvisande av ett belopp av högst 40 000 kronor för ifrågavarande ändamål. En av fullmäktige var emellertid skiljaktig från beslutet och uttalade den meningen, att frågan om stenpelarnas dekorering borde avgöras i sammanhang med frågan om prydandet av platsen framför riksdagshuset.

Fullmäktiges framställning tillstyrktes av statsutskottet. Båda kamrarna avslogo emellertid densamma. I de debatter, som föregingo besluten, uttalades bland annat, att ärendet befunno sig i ett outrett skick samt att ordnandet av riksdagshusplatsen borde ske i ett sammanhang efter en enhetlig plan.

1919 års riksdag. Frågan om åtgärder i sådant syfte upptogs ett decennium senare av förste arkivarien i riksarkivet, *filosofie doktorn L. M. Bååth*, som i en den 29 januari 1919 till fullmäktige i riksgäldskontoret ingiven skrivelse efter en längre motivering föreslog, att spörsmålet om Helgeandsholmens konstnärliga ordnande i ett planmässigt sammanhang måtte anförtros åt en kommitté av konstnärer och representanter för riksdagen, vilken nämnd borde vara så sammansatt, att de resultat, till vilka den byggnads-historiska forskningen numera kommit, kunde läggas till grund för den slutliga planens uppgörande.

Över det av doktorn Bååth framlagda förslaget inhämtade fullmäktige yttrande av *byggnadsstyrelsen*, som i skrivelse i april 1919 anförde i huvudsak följande:

Riksdagen synes år 1908 endast hava åsyftat ordnandet av platsen framför riksdagshuset. Arkivarien Bååth utvidgar frågan att omfatta hela Helgeandsholmens konstnärliga ordnande i ett planmässigt sammanhang.

Byggnadsstyrelsen håller före, att den nu återuppväckta frågan måste givas denna senare omfattning, om man vill vinna någon fullt tillfredsstäl-

lande plan för ordnandet av platsen framför riksdagshuset. Denna plats sammanhänger nämligen så intimt med Norrbro ur stadsplanesynpunkt, att en eventuell ändring av den ena anläggningen måhända kan påfordra jämkning även av den andra.

Norrbroanläggningen är att betrakta som en förplats till kungl. slottet och måste arkitektoniskt ordnas med huvudsaklig hänsyn till denna monumentalbyggnad; platsen framför riksdagshuset domineras åter av detta senare. Dessa båda byggnader stå ännu hårt, kallt och oförmedlade emot varandra, liksom Norrbroanläggningen emot riksdagshusplatsen. Det lider intet tvivel om, att man genom ett lämpligt ordnade av riksdagshusplatsen och Norrbro med Strömparterren skall kunna arkitektoniskt tillfredsställande utjämna den ofördelaktiga estetiska spänningen emellan de mäktiga byggnaderna.

Byggnadsstyrelsen får därför, i anslutning till arkivarien Bååths förslag, förorda tillsättande av en nämnd med uppdrag att utreda frågan om ordnandet av riksdagshusplatsen och Norrbro med Strömparterren. Då denna fråga, även inskränkt till endast riksdagshusplatsen, är en stadsplanefråga, torde i denna nämnd Stockholms stad böra vara representerad.

Byggnadsstyrelsen tillåter sig slutligen påpeka önskvärdheten av, att denna nämnds utredning måtte basera sig på resultatet av allmän pristävlan bland svenska arkitekter.

I skrivelse till bankoutskottet den 24 april 1919 uttalade *fullmäktige i riksgäldskontoret*, efter att hava erinrat om vad i ärendet förekommit, för egen del, att den föreliggande frågan om Helgeandsholmens slutliga ordnande icke längre borde undanskjutas. Beträffande lämpligaste sättet för frågans vidare behandling yttrade fullmäktige huvudsakligen följande:

Då med hänsyn till platsens läge och monumentala karaktär frågans lösning krävde en omsorgsfull och allsidig utredning, syntes det fullmäktige lämpligast, att, såsom byggnadsstyrelsen föreslagit, en nämnd tillsattes med uppdrag att verkställa en sådan utredning och för detta ändamål anordna en allmän pristävlan bland svenska arkitekter. Program för tävlingen borde utarbetas genom nämndens försorg. Förslagsvis skulle nämnden bestå av sju personer, nämligen två representanter för riksdagen, utsedda av fullmäktige i samråd med kamrarnas talmän, två representanter, som fullmäktige utsåge inom sig, två representanter för de arkitektoniska och konstnärliga intressena, utsedda av byggnadsstyrelsen, samt en representant för Stockholms stad, utsedd av stadsfullmäktige. — —

I avgivet utlåtande nr 49 förklarade sig *bankoutskottet* dela fullmäktiges mening därom, att den förliggande frågan om Helgeandsholmens slutliga ordnande icke längre borde undanskjutas. Utskottet hade icke heller något att erinra mot att i enlighet med byggnadsstyrelsens förslag en särskild nämnd tillsattes med uppdrag att verkställa erforderlig utredning i ärendet och för detta ändamål anordna en allmän pristävlan bland svenska arkitekter. Utskottet ansåg emellertid nämnden böra bestå av nio personer. Av dessa borde enligt utskottets mening fyra representera riksdagen samt utses av fullmäktige i samråd med kamrarnas talmän. Någon av dessa representanter borde lämpligen utses bland fullmäktige. Vidare borde Stockholms stad företrädas av två representanter, valda av Stockholms stadsfullmäktige. Slutligen syntes det böra anförtrös åt byggnadsstyrelsen att utse övriga tre ledamöter i nämnden för att representera de arkitektoniska och konstnärliga intres-

sena, varvid tillfälle borde beredas intresserade föreningar och sammanlutningar att inkomma med förslag.

Utskottet hemställde, att riksdagen måtte *dels* uppdraga åt fullmäktige i riksgäldskontoret att i överensstämmelse med vad i utlåtandet angivits utreda frågan om Helgeandsholmens slutliga ordnande, *dels ock* bemyndiga fullmäktige att av förslagsanslaget till riksdags- och revisionskostnader samt kostnader för riksdagens hus för ändamålet använda ett belopp av förslagsvis 15 000 kronor.

Riksdagen biföll utskottets hemställan.

Nämnden för Helgeandsholmens ordnande. I anledning av riksdagens beslut tillsattes en av nio personer bestående nämnd för frågans utredande. Nämndens ledamöter voro: riksgäldsfullmäktiges dåvarande ordförande vice häradshövdingen E. Kinander, riksgäldsfullmäktigen greve G. Lagerbjelke, ledamoten av försäkringsrådet K. A. Tengdahl och professorn K. E. O. Kjellberg, samtliga utsedda av fullmäktige i samråd med kamrarnas talmän; direktören S. A. Lovén och journalisten H. Gustafsson, utsedda av Stockholms stadsfullmäktige; dåvarande byggnadsrådet S. Curman, dåvarande professorn I. Tengbom och arkitekten C. Westman, utsedda av byggnadsstyrelsen.

Nämnden, som första gången sammanträdde i oktober 1919, utlyste i maj 1920 en allmän pristävlan bland svenska arkitekter om Helgeandsholmens slutliga ordnande.

Beträffande innehållet i det av nämnden utarbetade *tävlingsprogrammet* må här omnämnas följande.

I programmet erinrades till en början, att frågan om ordnandet av slottets närmaste omgivning mot norr sedan århundraden tillbaka varit föremål för utredningar. Genom riksdags- och riksbankshusens uppförande och i samband därmed gjorda anläggningar kunde problemet att ordna denna huvudstadens förnämsta arkitekturplats ej sägas vara slutgiltigt löst.

Beträffande tävlingens innebörd och omfattning återgavs det väsentligaste av innehållet i byggnadsstyrelsens ovan intagna skrivelse till fullmäktige, vari styrelsen bland annat uttalat såsom sin uppfattning, att man genom lämpligt ordnande av riksdagshusplatsen och Norrbro med Strömparterren skulle kunna arkitektoniskt tillfredsställande utjämna den ofördelaktiga estetiska spänningen mellan slottet och riksdagshuset.

Den tävlande vore emellertid icke inskränkt till lösandet av endast detta problem. Tävlingen avsåge ordnandet av hela Helgeandsholmen, och den tävlande ägde alltså att med avseende å holmen föreslå sådana nya anordningar eller ändringar i redan befintliga, som kunde giva en bättre anslutning till riksbyggnaderna och till kringliggande stadspartier. Tävlingen vore att betrakta som en idéävlan, där den största möjliga frihet lämnades förslagsställaren inom ramen av de bestämmelser, som i programmet angåves. Därvid hade han att räkna med riksbyggnaderna, sådana de vore, men kunde, om han önskade, föreslå förändringar i sådana arkitektoniska detaljer, som lätt kunde ändras och vilka han funne i deras nuvarande skick vara hinderliga för erhållande av en god helhetsverkan.

Den tävlande ägde frihet föreslå anläggandet av mindre byggnader på holmen. Behov av utvidgning av riksdagshusets lokaler förefunnes, men det borde dock beaktas, att detta behov ej finge tillgodoses på bekostnad av de estetiska kraven.

Riksbyggnaderna vore uppförda på pålgrund. Riksdagshusplatsen och

kajgatorna söder och norr om riksdagshuset vore i samband med byggnadernas uppförande utfyllda i höjd med Norrbroplanet. Några tekniska hinder att något sänka nuvarande markplan syntes, om så skulle anses nödvändigt, ej förefinnas.

Tävlingsområdet omfattade sålunda Helgeandsholmen med Strömparterren och därjämte samtliga broar från holmen till stadens övriga delar samt dessa broars fästen vid angränsande platser och strandgator.

Vid tävlingen skulle särskilt beaktas, att den nuvarande *provisoriska järnbron över Norrströms norra gren* på grund av stadsfullmäktiges år 1916 fattade beslut skulle ersättas medelst en fast stenbro i tre spann. Den sålunda föreslagna bron vore avsedd att uppföras som gång- och körbro. Rörande broprojektet meddelades vidare, att detsamma vore föremål för vattenrättsdomstols prövning, avseende att utröna i vad mån brons uppförande kunde göra intrång på strandägares utefter Mälaren rättigheter. Broförslaget vore sålunda ur rättssynpunkt ej slutbehandlat. Då brons utförande alltså ej vore igångsatt, kunde förändringar i brons utseende och konstruktion få föreslås av de tävlande.

Inom tävlingens ram skulle jämväl ligga att föreslå ett mera tilltalande anordnande av den *utskjutande landremsan (puckeln) i Norrströms norra gren*. Nämnden erinrade i detta avseende därom, att en reglering av Mälarens vattenstånd vore ifrågasatt, samt att, därest en sådan komme till stånd, bortschaktning av nämnda landremsa kunde bli nödvändig för att möjliggöra tillräckligt stor sektionsarea för Mälarutloppet. Då tidpunkten för regleringens genomförande ännu vore oviss, måste landremsan i fråga tänkas tillsvidare bibehållen; en bortschaktning av densamma under högsta vattenståndet kunde nämligen ej äga rum på grund av härigenom uppkommande konsekvenser beträffande Mälarens vattenstånd.

I tävlingsprogrammet erinrades vidare om en av ministern F. H. R. Kleen år 1907 gjord donation av 100 000 kronor såsom grundplåt för bekostande av ett *nationalmonument*. Donatorn hade för sin del uttalat sig för dettas uppsättande å Helgeandsholmen, ehuru även annan plats enligt donationsvillkoren kunde få förekomma. Monumentet vore enligt donatorns mening avsett att vara en symbolisk framställning av vårt folks andliga och materiella utveckling. Tävling rörande ett dylikt nationalmonument hade anordnats åren 1909—10. Tävlingsjuryn och den för realiserandet av planen på ett nationalmonument tillsatta kommittén hade dock icke ansett något av de framkomna förslagen böra komma i fråga till utförande, men kommittén hade uttalat önskvärdheten av att, när frågan om pryndandet av platsen framför riksdagshuset en gång upptoges till behandling, man måtte erinra sig den av minister Kleen framkastade tanken att framför riksdagshuset resa ett nationalmonument.

Slutligen omförmäldes i tävlingsprogrammet ett då föreliggande, sedermera realiserat förslag att i Strömparterren uppsätta ett monument över Esaias Tegnér (Solsångaren).

Vid tävlingstidens utgång den 15 december 1920 hade inalles 29 tävlingsförslag inkommit. Förslagen bedömdes av fem inom nämnden utsedda prisdomare, nämligen herrar Kinander, Kjellberg, Tengbom, Westman och Curman, vilka den 11 januari 1921 avgävo ett skriftligt *utlåtande rörande tävlingens resultat*.

I berörda utlåtande angav prisnämnden i samband med bedömandet av de olika tävlingsförslagen vissa allmänna synpunkter på frågan om det lämp-

ligaste sättet för ordnandet av Helgeandsholmen, vilka ansågos hava såsom resultat framgått av tävlingen.

Nämnden uttalade därvid bland annat, att problemets lösning icke kunde vinnas genom att, såsom i några förslag ifrågasatts, på holmen anordnades en plats genom en utvidgning av Norrbroplanet. En dylik platsbildning skulle nämligen med nödvändighet medföra ett brytande av huvudaxeln mot slottet och därigenom bidra till ett ytterligare accentuerande av axeln mot riksdagshuset. Verkan av platsbildningen måste sålunda bliva motsatsen mot det utjämnande av spänningen mellan slottet och riksdagshuset genom det senares underordnande under slottet, som man vid Helgeandsholmens ordnande ville vinna.

Holmens ordnande syntes vidare helst böra ske utan att, på sätt av flera tävlande föreslagits, ett mer eller mindre fullständigt kringbyggande av Norrbro med eller utan samband med riksdagshuset komme till stånd. Bland de olägenheter av arkitektonisk art, som enligt prisenämndens uppfattning skulle följa av ett dylikt bebyggande, framhölls särskilt, att den fria utsikten österut mot vattnet samt mot slottet skulle stängas. Vidare skulle de föreslagna byggnaderna utefter Norrbro, särskilt om de förbundes med riksdagshuset genom flyglar, komma att verka såsom en utvidgning och förstoring av riksdagshuset, som därigenom skulle komma att taga hela holmen i anspråk och på så sätt bliva ännu mer dominerande än nu vore fallet. Byggnader utefter bron kunde visserligen sägas medföra den fördelen, att de accentuerade broaxeln och inriktade blicken mot slottet, men detta syntes prisenämnden kunna på ett estetiskt mera tillfredsställande sätt vinnas genom andra medel.

Att, såsom i vissa förslag skett, betona Norrbrolinjen i huvudsak genom placering av en byggnad å ena — den vänstra — sidan av bron, syntes nämnden icke heller hava fog för sig. Något större företräde hade de förslag, som ifrågasatt flyglar till riksdagshuset utan mera betydande byggnader utefter Norrbro. Härigenom skulle bron accentueras, varjämte ökat lokalutrymme i viss utsträckning skulle kunna beredas riksdagen, men å andra sidan skulle byggnadsmassan på holmen ytterligare ökas och framhåvas samt utsikten mot slottet skymmas. I syfte att framhåva brolinjen syntes det vara ett gott grepp att på barriären å ömse sidor av bron framför riksdagshuset placera statyer.

Enligt prisenämndens uppfattning vore den bästa lösningen att finna i de förslag, som avsåge dels ett friställande av Norrbro genom större eller mindre *sänkning av planen* framför riksdagshuset, dels ock att ytterligare byggnader ej placerades å holmen. Härigenom skulle vinnas det önskvärda accentuerandet av Norrbroaxeln mot slottet utan att slottet bortskymdes.

Beträffande den utsträckning, i vilken sänkningen av holmens plan lämpligen borde verkställas, hade i tävlingen framställts flera förslag.

Ett av dessa förslag (andre pristagarens) avsåg en tämligen obetydlig sänkning av planet med omkring 70 cm, under det att ett annat (förste pristagarens) innebar en ganska betydande sänkning, nämligen till ungefär samma höjd som trafikleden mellan riksdags- och riksbankshuset. Det längst gående förslaget, framlagt av arkitekt Ragnar Östberg, innebar en sänkning av hela holmen ända till Strömparterrens nivå med upptagande av valv under Norrbro.

Enligt vad prisenämnden sökt inhämta, syntes några tekniska hinder för en sänkning av planen framför riksdagshuset ej föreligga. Neddragandet av riksdagshusets fasad till det nya planet komme dock säkerligen att bereda

svårigheter till följd av grundmurens framskjutande, varför en lösning med en smal terrass i högre plan närmast byggnaden syntes bliva att förorda, helst därigenom även sidofasadernas höjd neutraliserades. Anslutningen mellan Norrbro och det lägre planet syntes vid en icke alltför stor sänkning kunna ordnas genom nedfarter. En sänkning i enlighet med Östbergs förslag skulle, sådant förslaget utformats, bland annat medföra huvudingångens förflyttande till Drottninggata's förlängning.

Strävan att neutralisera riksdagshusets axel hade i åtskilliga tävlingsförslag tagit sig uttryck i en större eller mindre *omformning av riksdagshusets yttre*, i vissa fall avseende mittpartiets borttagande och införande av en enhetlig taklinje. En sådan åtgärd syntes prisenämnden ägnad att i hög grad borttaga spänningen mellan de rivaliserande byggnaderna.

I fråga om vissa särskilda förhållanden, som enligt tävlingsprogrammet varit att beakta, sammanfattade prisenämnden på följande sätt de resultat, vilka tävlingen därutinnan kunde anses hava givit.

Vidkommande först »riksbron» hade en del av de tävlande låtit densamma helt eller i huvudsak behålla det utseende, bron erhållit genom de av stadsfullmäktige år 1916 godkända ritningarna, innebärande en fast stenbro i tre spann. Ett stort antal av de tävlande hade emellertid framhållit olämpligheten av en dylik utformning av bron, varigenom densamma bleve en kopia i mindre skala och med förändrade proportioner av Norrbro, och i stället föreslagit brons anordnande i endast ett spann. Det syntes prisenämnden, som om tävlingen givit vid handen, att en dylik lösning av brofrågan ur estetisk synpunkt vore att föredraga framför den av vederbörande myndigheter beslutade.

Vad därefter beträffade »puckeln», hade tävlingen medfört en hel del olika uppslag till ordnandet av denna del av holmen, vars bibehållande enligt tävlingsprogrammet vore att räkna med för säkerligen en lång tid framåt. Såvitt nämnden kunnat döma, hade av tävlingen framgått, att ett bibehållande av »puckeln» visserligen ej ur arkitektonisk synpunkt kunde anses önskvärt, men att densamma dock väl låte sig samarbetas med omgivningen.

I fråga om *nationalmonumentet* hade enligt nämndens uppfattning tävlingen ådagalagt, att ett sådant monument i form av en ensaka grupp med svårighet kunde utnyttjas i samband med ordnandet av planen framför riksdagshuset, då angeläget vore att icke ytterligare markera mittaxeln mot denna byggnad. Skulle monumentet däremot kunna framställas i form av någon dekorativ anordning, såsom fontän, en rad statyer eller dylikt, såsom flera av de tävlande ifrågasatt, kunde ett utnyttjande av monumentet i samband med holmens ordnande lättare ske.

Till prisbelöning hade ställts till nämndens förfogande ett belopp av 15 000 kronor, varjämte för inköp av ej prisbelönta förslag anvisats ett belopp av 3 000 kronor. Nämnden beslöt disponera priserna på det sätt, att inalles fem pris utdelades, nämligen

första pris, 4 000 kronor, för förslag nr 7 »Cave Canem» av arkitekten John Edoff,

andra pris, 3 500 kronor, för förslag nr 16 »Förlikningsmannen» av arkitekten E. G. Asplund, samt

tredje pris, till antalet tre, var och ett å 2 500 kronor, för förslag nr 21 »Bella» av arkitekten Birger Borgström, nr 17 »Bridge» av arkitekterna David Dahl och Paul Hedquist samt skulptören Eric Grate och nr 10 »Arx» av arkitekterna Sven Jonsson och Olof Lundgren.

Av nämnden inköptes dessutom följande två förslag, nämligen nr 25 »Blom» för 2 000 kronor av arkitekten Ragnar Östberg och nr 26 »50 riksdaler», för 1 000 kronor av arkitekten Peder Clason.

Enligt nämndens uppfattning var intet av förslagen sådant, att detsamma i oförändrat skick kunde förordas till utförande. Tävlingen hade dock givit ett gott resultat, då det föreliggande problemet därigenom erhållit en allsidig belysning och ett flertal goda uppslag blivit framförda. Såsom frågan då låge, syntes det nämnden i hög grad önskvärt, att en sammanfattning av tävlingens resultat kunde komma till stånd genom att ett förslag till holmens ordnande utarbetades med tillgodogörande av de uppslag, som genom tävlingen framkommit. Även om dåvarande tidsförhållande icke kunde anses lämpliga för genomförandet av ett sådant förslag, syntes det dock nämnden angeläget, att förslaget utarbetande skedde omedelbart, då den sakkunskap i frågan, som inom nämnden förvärvats, kunde tillgodogöras vid uppgörandet av nödiga riktlinjer för arbetet och möjlighet funnes att anförtro detta åt en person, som genom deltagande i tävlingen vore förtrogen därmed.

Nämnden hemställde i följd därav i en till fullmäktige den 19 februari 1921 avlåten skrivelse, att fullmäktige ville hos bankoutskottet göra framställning om medgivande för fullmäktige att för omförmälda ändamål disponera ett belopp av högst 10 000 kronor. Fullmäktige anslöto sig till nämndens förslag och överlämnade detsamma till 1921 års bankoutskott, som i utlåtande nr 23 hemställde om bemyndigande för fullmäktige att för fortsatt utredning av frågan om Helgeandsholmens ordnande använda ett belopp av högst 10 000 kronor. Utskottets hemställan blev emellertid avslagen av båda kamrarna.

Ehuru frågan om fullföljandet av nämndens arbete sålunda var förfallen, framlade tre ledamöter av nämnden, nämligen herrar Curman, Tengbom och Westman, sedermera en den 15 december 1921 dagtecknad *sammanfattning av tävlingens resultat*, vilken sammanfattning innehöll vissa riktlinjer, efter vilka utarbetandet av ett definitivt förslag syntes böra ske.

Berörda sammanfattning var av följande innehåll:

»Genom den belysning, som tävlingen givit, synes oss framgå, att en väsentlig förbättring i estetiskt avseende kan ernås, men att en sådan kräver ganska genomgripande ändringar av holmens och byggnadernas nuvarande utseende och kommer att betinga icke oväsentliga kostnader. Väl inseende att något anslag för dylikt ändamål under nuvarande tider ej kan väntas, hava undertecknade, såsom tillkallade sakkunnige, dock velat vid avslutningen av arbetet lämna följande sammanfattning av våra synpunkter i frågan, under förhoppning att densamma kommer att återupptagas, då gynn-sammare omständigheter föreligga:

Vid en överblick över resultatet stannar man vid, å ena sidan de tre med första, andra och tredje pris belönade förslagen (av arkitekterna Edoff, Asplund och Borgström resp.), vilka förslag ej synas var för sig kunna ge den väntade lösningen av problemet, men av vilka, genom en samarbetning av de olika uppslagen, en god lösning borde kunna utvinnas. Å andra sidan ett inköpt förslag (av arkitekt Östberg), vilket genom sina stora avvikelser från programmets fordringar ej kunnat belönas med pris, men vilket med sitt radikala sätt att lösa frågan innehåller beaktansvärda uppslag. För frågans ytterligare belysande hade det varit önskvärt, om en av de tre först-nämnda förslagsställarna kunnat givas i uppdrag att utarbeta ett sådant

förslag, som ovan antytts, och vilket därefter kunnat prövas jämsides med det mera långtgående Östbergska.

Tävlingen har i många avseenden klarlagt vår uppfattning i frågan, och som ett uttryck härför vilja vi, utöver vad av bedömningsprotokollet framgår, angiva de riktlinjer efter vilka utarbetandet av det nämnda förslaget enligt vår mening borde ske.

Norrbro bör arkitektoniskt starkt framhållas som monumental trafikled mot slottet. Detta kan ske genom planets framför riksdagshuset sänkning under norrbroplanet, genom accentuerande av barriärernas slutpunkter vid Gustav Adolfs torg samt genom skulpturala utsmyckningar å barriärplintarna utefter bron, ävensom genom trädplanteringar utmed västra sidan för att erhålla jämvikt mot Strömparterrens trädbestånd.

Förbindelsen mellan Norrbro och riksdagshusplanet sker genom ramper eller trappor, vilkas utformning för övrigt måste närmare studeras.

För att minska det ogynnsamma förhållandet mellan vattenyta och kajhöjd, böra kajerna utefter Stora och Lilla Norrström även sänkas under norrbroplanet, eventuellt under riksdagshusplatsen, och de därigenom uppkomma lägre terrassplanen planteras. De delar av kajerna, som ligga utefter riksdagshusets sidofasader, böra även sänkas, men då tekniska svårigheter torde yppa sig att sänka dessa till önskat djup ända intill fasadmurarna bör övervägas, om de ej lämpligen kunna uppdelas i tvenne olika höjdplan.

I samband härmed bör undersökas hur kajerna kring riksbanken, beträffande vilka ingen tillfredsställande lösning framkommit, skola kunna befrias från sitt nuvarande hårda och stela utseende.

Platsen framför riksdagshuset bör anordnas så, att axeln mot dettas mitt ej starkt framhäves. Placerandet av ett större monument i denna axel är därför uteslutet, men uppställande av tvenne låga monument, brunnskar eller dylikt å ömse sidor om mittaxeln torde vara lämpligt. Idén med en ytterligare sänkning av platsens mittparti, så som andra pristagaren försökt, synes förtjänt att närmare prövas.

Strömparterren bör mera strängt ordnas. Trädbeståndet gallras och utsikten över parterrens mitt från Norrbro göres intressantare. Tredje pristagarens förslag med en mindre vattenspegel ute vid strömkanten ävensom anordnandet av ett skulpturalt fondparti i mittaxeln överväges.

Den s. k. puckeln bör även strängare ordnas och intimare anslutas till den sänkta kajen.

Utförningen av bron i Drottninggatans förlängning med ett spann ävensom bron till Mynttorget som stenbro göres till föremål för närmare studium.

För själva riksbyggnadernas behandling torde vara svårt att uppdraga alltför bestämda riktlinjer. Borttagandet av de silhuettgivande prydnaderna ovan barriärlinjerna synes vara ett tämligen erkänt önskemål, men hur långt ett radikalare ingripande i själva arkitekturen kan drivas med hänsyn till de praktiska möjligheterna kan knappast avgöras utan ett mer ingående studium av byggnader och byggnadsritningar. Av tävlingen framgår emellertid, att riksdagshuset skulle på ett vackrare sätt samarbeta med slottet, om huvudfasaden icke vore så starkt uppdelad i partier och att fasaderna i övrigt gäves en lugnare, mer enhetlig behandling. I samband därmed bör undersökas möjligheten av barriärens ovan taklisten borttagande och anbringande av laga synliga tak å byggnadskropparna.

Här uppdragna riktlinjer äro ingalunda avsedda att vara strängt bindande för ett eventuellt nytt förslags utarbetande. Nya synpunkter, som framkomma

under arbetets gång, kunna givetvis medföra ändringar och jämkningar i de möjligheter för frågans lösning, som här antytts.»

Nämnden för utredning av frågan om Helgeandsholmens slutliga ordnande upplöstes den 16 februari 1922.

1928 års riksdag. Frågan om Helgeandsholmens ordnande var efter år 1921 icke föremål för behandling inom riksdagen förrän år 1928, då herr Rydén i motion II: 347 hemställde om skyndsamt utredning i ärendet.

I *motionen* framhölls — efter erinran att riksdagen år 1935 kunde fira sitt 500-årsminne — att tidpunkten syntes vara inne att taga under omprövning angelägenheten av att på ett värdigt sätt ordna kring riksdagens hus. Härom yttrade motionären vidare följande:

»Mycken strid ur olika synpunkter har stått kring riksdagshusets förläggning. En äldre generation av huvudstadens inbyggare, som minnes Helgeandsholmen från slutet av förra århundradet, har haft svårt att försona sig med att riksdagshuset uppfördes å denna plats. Hur framtida släkten komma att se på detta spörsmål, undandrager sig vårt bedömande. I vart fall kan gjort ej ändras. Den svenska riksdagen kommer säkerligen att för långa tider ha sitt hem å Helgeandsholmen. Under sådana förhållanden är det knappast försvarbart, att platsen kring riksdagshuset får förbliva i det ofullbordade och torftiga skick, i vilket den befunnit sig ända sedan århundradets början. Ur estetisk synpunkt är planen kring riksdagshuset synnerligen både krävande och ömtålig. Slottet, Norrbro, strömmarna, Gustav Adolfs torg, byggnadernas centrala uppgift i statslivet — allt utpekar Helgeandsholmen såsom den plats i huvudstaden, där alldeles särskild omsorg måste nedläggas på att tillgodose skönhetssynpunkter. Frågan torde vara, om någon plats överhuvud taget i hela vår vackra huvudstad ställer större anspråk på monumentalitet än just denna. Och dock synes det mig, som om man utan överdrift måste säga, att en ur berörda synpunkter mera styvmoderligt behandlad plats knappast står att uppleta i Stockholm.

Redan entrén från Norrbro verkar ofullbordad och sorgsam. Stenracket med de svarvade småpelarna och kulorna har väl varit avsett att ansluta sig till racket å Norrbro, men har såsom en fristående förekomst vid gränsen mellan gatan och planteringen en prägel av sällspord banalitet. Värst verka i det sammanhanget måhända stensocklarna till några obefintliga skulpturer. Folkhumorn döpte dem redan från början till »kommoderna». Måhända kan man nu glädja sig över att några statyer aldrig blivit uppsatta å dem, ty därmed skulle anordningen fått över sig en prägel av fortbestånd, som varit beklaglig. Men å andra sidan kan man rimligen icke låta dem ännu ett kvartsekel stå kvar som en utmaning mot känslan för en smula värdighet och skönhet kring en av de centralaste platserna i huvudstaden.

Planteringen framför riksdagshuset skulle kunna göras utomordentligt vacker, särskilt om något mera av avskildhet förlänades området i fråga. Nu håller den i intet hänseende måttet med andra offentliga planteringar. Särskilt ter sig den grusade planen framför huvudentrén tröstlös och ful.

Den mot Norrström vettande höga stenbarriären skämmer ett av de naturligen vackraste partierna av själva strömmen — en sänkning av den konstgjorda marknivån närmare vattnets yta skulle i hög grad verka förskönande, vare sig man ser från riksdagsplanen eller från Strömgatan—Gustav Adolfs torg. Ett besök å den s. k. puckeln å holmens nordligaste del kan övertyga om riktigheten av denna uppfattning. — — —

Motionären ansåg, att i ordnandet av planen framför riksdagshuset borde ingå resandet av ett monument till hugfästandet av Engelbrektsminnet. I avslutning härtill framhöll motionären — efter erinran om förberörda donation för anordnande av ett nationalmonument framför riksdagshuset — att frågan om Engelbrektsminnets hugfästande i samband med ett dylikt nationalmonument borde göras till föremål för överväganden och förhandlingar med förvaltarna av donationen. Det syntes efter motionärens uppfattning icke vara uteslutet, att önskemålet om Engelbrektsminnets hugfästande kunde samarbetas med nationalmonumentsidén, sådan denna uppfattats av donatorn.

Slutligen anförde motionären, att, då det syntes få anses självfallet, att riksdagen genom egna organ ville handhava dessa angelägenheter, förarbetena i fråga syntes böra uppdragas åt riksgäldsfullmäktige, som, med tillkallande av lämpliga hjälpkrafter, säkerligen vore i stånd att ombesörja nödiga utredningar.

Över ifrågavarande motion inhämtade utskottet yttrande av *fullmäktige i riksgäldskontoret*. I nämnda yttrande anförde fullmäktige — efter erinran om frågans behandling genom den förut omförmälda nämnden för Helgeandsholmens ordnande samt vid 1921 års riksdag — följande:

»Fullmäktige vilja vidare erinra om, att en viss osäkerhet råder beträffande gränsen mellan de områden på Helgeandsholmen, som tillhöra staten och Stockholms stad. Då denna fråga emellertid torde kunna regleras genom avtal med staden, synes densamma icke utgöra något hinder mot vidtagandet av åtgärder i det syfte, som i förevarande motion äro angivna.

I likhet med motionären finna fullmäktige synnerligen önskvärt, att åtgärder vidtagas för ordnande av riksdagshusets närmaste omgivningar på ett sätt, som svarar mot platsens monumentala karaktär. Den utredning, som för ändamålet erfordras, torde i hög grad underlättas genom det resultat, den ovan omförmälda tävlingen givit. Fullmäktige, vilka i frågans nuvarande läge anse sig sakna anledning ingå på en närmare granskning av de olika, av motionären berörda frågorna, få sålunda för sin del tillstyrka den ifrågasatta utredningen, som lämpligen synes böra verkställas genom fullmäktiges försorg. Vid bifall till motionen torde bemyndigande böra lämnas fullmäktige att av anslaget till riksdags- och revisionskostnader bestrida de med utredningen förenade kostnaderna.»

I utlåtande nr 44 anförde *bankoutskottet* i ärendet följande:

»Utskottet delar den uppfattning, som i den till utskottets prövning föreliggande motionen uttalats i fråga om önskvärdheten av ett tillfredsställande ordnande av riksdagshusets omgivningar, samt finner liksom motionären tiden nu vara inne för en mera slutlig behandling av frågan om de åtgärder, vilka i sådant avseende böra vidtagas. Det synes utskottet ock kunna uppställas såsom ett önskemål, att frågan härom kan företagas till avgörande inom sådan tid, att erforderliga arbeten såvitt möjligt hinna slutföras före tidpunkten för riksdagens 500-årsjubileum.

Enligt motionärens förslag skulle den ifrågasatta utredningen rörande Helgeandsholmens ordnande avse *dels* ordnandet av planen framför och omkring riksdagshuset jämte en lösning av den i samband därmed stående frågan om riksbrons utförande, *dels ock* resandet framför riksdagshuset av ett nationalmonument till hugfästande av Engelbrektsminnet.

De sålunda angivna frågorna synas emellertid kunna betraktas såsom två från varandra skilda frågor. Frågan om Helgeandsholmens ordnande

synes utskottet vara av beskaffenhet att böra bedömas från mera allmänna synpunkter än dem, som finge anläggas, därest man från början utginge från att ett nationalmonument borde resas framför riksdagshuset. Vid en i detta avseende fullt förutsättningslös utredning torde komma att framgå, huruvida ett skulpturverk kan eller bör ingå såsom ett led i platsens utsmyckning, och sålunda bättre förutsättningar skapas för ett ställningstagande till frågan om åstadkommande i detta sammanhang av ett nationalmonument och om den karaktär, ett sådant — om det finnes böra komma till stånd — lämpligen bör erhålla.

Vidkommande härefter ordnandet av planen framför och omkring riksdagshuset, vill utskottet i anslutning till det nyss anförda tillstyrka, att utredning snarast möjligt åvägabringas rörande de åtgärder, vilka lämpligen böra vidtagas för att giva platsen ett utseende, som svarar mot dess karaktär och som i större utsträckning än vad för närvarande är fallet tager hänsyn till dess läge i slottets närhet. I fråga om de riktlinjer, efter vilka en lösning av frågan bör sökas, torde några bestämda anvisningar för närvarande icke kunna givas. Härvidlag synas emellertid de resultat, som vunnits vid den förut omförmälda tävlingen rörande Helgeandsholmens ordnande och vilkas huvuddrag angivits i den av arkitekterna inom prisnämnden verkställda, här ovan återgivna sammanfattningen, kunna i viss mån tjäna till vägledning. Såsom av den lämnade redogörelsen framgår, synas tävlingsresultaten närmast peka på, att en sänkning av riksdagshusets plan i förhållande till Norrbro borde övervägas. Emellertid torde vid utredningen även böra prövas, huruvida en tillfredsställande lösning av problemet kan vinnas utan dylik sänkning.

I detta sammanhang torde böra framhållas, att en prövning av skilda uppslag av mer eller mindre genomgripande art givetvis bör ske med hänsyn tagen bland annat till kostnaderna för olika lösningar samt till förslagens verkningar ur stadsplane- och trafiksynpunkter.

Givetvis måste det, såsom i motionen framhållits, anses i hög grad önskvärt, att i samband med ordnandet av planen framför och omkring riksdagshuset även frågan om riksbrons byggande må vinna en tillfredsställande lösning. I sådant syfte torde under utredningens gång böra sökas samarbete med Stockholms stads vederbörande myndigheter, varvid bör eftersträvas brons utförande på ett sätt, som i möjligaste mån harmonierar med de anordningar på Helgeandsholmen, vilka anses böra komma till utförande. Därest det emellertid skulle visa sig, att den nya riksbron på grund av de särskilda förhållanden, som inverka på dess anläggande, icke kan färdigställas inom den närmaste framtiden, läser denna omständighet icke böra utgöra hinder för framläggande av förslag om ordnandet av riksdagshusets omgivningar i övrigt.

Samarbete med Stockholms stad bör vidare åvägabringas dels för lösande av frågor, som möjligen kunna uppstå med anledning av den utav fullmäktige i riksgäldskontoret påpekade ovissheten beträffande gränsen mellan staten och Stockholms stad tillhöriga områden å Helgeandsholmen, och för behandling av frågan om fördelningen av kostnaderna för de åtgärder, vilka böra ifrågakomma, dels ock i den mån sådant samarbete med hänsyn till ärendets betydelse i stadsplane- och trafikhänseende eller eljest kan anses erforderligt.

Såsom av den föregående redogörelsen framgår, innefattade åtskilliga av de förslag, vilka framlades i samband med förenämnda tävling rörande Helgeandsholmens ordnande, även förslag till mer eller mindre omfattande

ändringar av själva riksdagshuset. Med avseende å denna fråga vill utskottet uttala, att även om ett ordnande av riksdagshusets omgivningar givetvis kan tänkas nödvändigöra vissa ändringar å själva byggnaden, utredningen icke synes böra taga sikte på några mera genomgripande omläggningar beträffande byggnadens arkitektoniska utformning. Någon förflyttning av riksdagshusets huvudingång synes icke böra ifrågakomma.

Vad angår sättet för utredningens verkställande, delar utskottet motionärens mening, att densamma bör uppdragas åt fullmäktige i riksgäldskontoret, vilka böra äga att för utredningen tillkalla erforderlig sakkunskap utom fullmäktiges krets. Såsom av den förut lämnade redogörelsen framgår, har emellertid byggnadsstyrelsen tidigare haft att taga ståndpunkt till frågor rörande Helgeandsholmen, och enligt vad utskottet erfarit har styrelsen under innevarande år på grund av remiss å en hos Kungl. Maj:t gjord framställning haft under prövning ett förslag rörande holmens ordnande. Med hänsyn härtill synes det vara önskvärt att vid utredningen samarbete i lämplig form åvägabringas med byggnadsstyrelsen.

På sätt fullmäktige i riksgäldskontoret föreslagit, torde kostnaderna för utredningen böra bestridas från förslagsanslaget till riksdags- och revisionskostnader samt kostnader för riksdagens hus. Att för utredningskostnaderna bestämma visst maximibelopp synes icke vara erforderligt eller möjligt. Det må emellertid i detta sammanhang erinras, att fullmäktige i sin till 1921 års bankoutskott gjorda framställning om medel för bearbetande av resultaten utav den då slutförda tävlingen förutsatte, att kostnaderna för nämnda bearbetning icke skulle komma att överstiga 10 000 kronor.

Med hänsyn till vad förut anförts torde utredningen givetvis böra bedrivas med skyndsamhet. Det synes vara önskvärt att, om så befinnes möjligt, förslag i ämnet må kunna framläggas vid 1929 års riksdag.»

På grund av det anförda hemställde utskottet, att riksdagen, i anledning av förevarande motion II: 347, måtte *dels* uppdraga åt fullmäktige i riksgäldskontoret att i samråd med byggnadsstyrelsen skyndsamt verkställa utredning och avgiva förslag i fråga om åtgärder för ett tillfredsställande ordnande av riksdagshusets omgivningar, *dels ock* bemyndiga fullmäktige att av förslagsanslaget till riksdags- och revisionskostnader samt kostnader för riksdagens hus bestrida de för ändamålet erforderliga kostnaderna.

Riksdagen biföll utskottets hemställan.

1928 års Helgeandsholmskommitté. Efter det överläggning i ärendet ägt rum mellan fullmäktige och byggnadsstyrelsen, beslöto fullmäktige den 10 maj 1928 att låta verkställa den av riksdagen sålunda beslutade utredningen genom en särskild nämnd, bestående av nio ledamöter, av vilka fyra skulle utses av fullmäktige, tre av byggnadsstyrelsen och två av Stockholms stadskollegium. Sedan sistnämnda myndigheter under hand förklarat sig godkänna fullmäktiges beslut rörande nämndens sammansättning, utsågos till ledamöter i densamma, av fullmäktige: fil. dr K. Hildebrand, greve G. Lagerbjelke, ledamoten av riksdagens första kammare överdirektören C. E. Svensson och dåvarande ledamoten av riksdagens andra kammare, f. d. generalkrigskommissarien V. Rydén, av byggnadsstyrelsen: generaldirektören I. Tengbom, byggnadsrådet G. Bergsten och professorn E. Lallerstedt, samt av Stockholms stadskollegium: professorn O. L. Bendixson och direktören O. F. Ström.

Nämnden, vilken antog namnet Helgeandsholmskommittén, avgav till fullmäktige den 1 februari 1929 utlåtande med förslag till ordnande av riksdagshusets omgivningar, vilket utlåtande jämte bilagor och vissa för frågan belysande bilder genom fullmäktiges försorg trycktes.

Med hänsyn till den jämförelsevis korta tid, som förflutit sedan en allmän tävling om lösningen av här ifrågavarande spörsmål anordnades, fann kommittén ej erforderligt utlysa en sådan tävling utan anmodade i stället vissa arkitekter att inkomma med förslag till åtgärder, avseende ordnandet av riksdagshusets omgivningar. Rörande i överensstämmelse med denna ståndpunkt vidtagna åtgärder anförde kommittén bland annat följande.

I avsikt att draga största möjliga nytta av de resultat, som vunnits vid den tidigare tävlingen, hänvände sig kommittén närmast till sådana arkitekter, som deltagit i denna tävling, varvid urvalet träffades ur synpunkten att erhålla de lämpligaste representanterna för olika vid tävlingen representerade lösningar av problemet. De arkitekter, som således anmodades inkomma med förslag, voro följande: J. Edoff, förste pristagare i ovanberörda tävling, E. G. Asplund, andre pristagare i samma tävling, D. Dahl och P. Hedqvist, vilka erhöles ett tredje pris i tävlingen, professor R. Östberg, vilken utarbetat ett vid tävlingen inköpt förslag, som på grund av sina stora avvikelser från tävlingsreglerna ej kunnat prisbelönas, samt riksdagshusets arkitekt A. Johansson, som år 1924 till riksgäldskontoret ingivit ett förslag. De båda sistnämnda arkitekterna hade för övrigt vid upprepade tillfällen ådagalagt intresse för den föreliggande frågan.

Till ledning för de inbjudna arkitekterna hade inom kommittén utarbetats en promemoria, enligt vilken förslagen i första hand skulle avse att ordna platsen framför och omkring riksdagshuset ävensom Strömparterren. Förslagsställare skulle endast i den utsträckning, han funne oundgängligen nödvändigt för platsens ordnande, äga föreslå förändring av riksdagshusets yttre. Någon förflyttning av byggnadens huvudingång borde ej ifrågakomma. Vid ordnandet av riksdagshusets omgivningar borde i huvudsak följande mål eftersträvas: 1) att det Helgeandsholmen omgivande vattnet komme mer till synes och ej såsom nu, från holmen sett, nästan helt dölles av höga kajer; 2) att det motsatsförhållande, som nu förefunnes mellan slott och riksdagshus, i möjligaste mån mildrades; samt 3) att platsen framför riksdagshuset icke blott erhöles en monumental prägel utan även, om möjligt, gäve ett intryck av större lugn och avskildhet än för närvarande vore fallet.

Samtliga inbjudna arkitekter utom arkitekten Asplund, som anmält sig förhindrad mottaga uppdraget, inkommo inom den utsatta tiden med *förslag* i den föreliggande frågan. Arkitekten Edoffs förslag hade utarbetats i samarbete med professor Carl Milles. Förslag till alternativ lösning ingåvos därjämte, ett av professor Östberg och två av arkitekt Johansson (det ena av de sistnämnda det år 1924 inlämnade).

Kommittén förordade *professor Östbergs förslag, alternativ II*, och motiverar denna ståndpunkt sålunda:

Professor Östbergs förslag, alternativ II, måste enligt kommitténs bestämda uppfattning anses överlägset samtliga de konkurrerande förslagen, således även det Edoff-Milleska; och vill kommittén förorda det förra till utförande. Förslaget innebär i huvudsak följande. Platsen framför riksdagshuset nedschaktas till ungefärligen samma höjdläge över vattnet som Strömparterren. Närmast intill riksdagshuset sänkes dock nivån endast till jämnhöjd med den blivande riksgatan, så att en terrass bildas å byggnadens norra, östra och södra sidor. Det över holmen gående, frilagda partiet av Norrbro förses

i centrum med en genombrytning, förenande Strömparterren med riksdagshusplatsen, som i norr och söder prydes med planteringar. Genombrytningen har av kostnadsskäl begränsats att endast omfatta *ett* valv, varvid arkitekten använt sig av ett under Norrbro befintligt valv. Förbindelsen från Norrbro sker dels medelst de befintliga trapporna ned till Strömparterren, dels medelst ramper för körning ned på riksdagsplanen och fram till trappan framför riksdagshusets huvudentré. Förenande den nedschaktade platsen med terrassen framför riksdagshuset löper längs byggnadens hela huvudfasad en monumental trappa. Körtrafik direkt till huvudentrén kan ske från riksgatan.

Vid Norrbros västra sida kunna ramperna ersättas med trappor. Kommittén vill emellertid förordna ramperna för att möjliggöra nedkörning till planen, varvid vissa modifikationer i den föreslagna beläggningen med kalkstenshällar torde bli nödvändiga. I det ursprungliga förslaget utgjordes den övre trappan till huvudentrén av en dubbeltrappa med uppgång från vardera sidan. På kommitténs begäran har förslagsställaren utbytt denna mot en trappa i huvudsaklig överensstämmelse med den nuvarande. Detta medför emellertid, att ett antal trappsteg måste tilläggas inom riksdagshuset innanför den stora porten, vilken får ökad höjd. Härigenom synes den emellertid bli mera monumental och i övrigt väl infogad i fasaden. Alternativet med dubbelsidig yttre trappa kan dock utföras, men kommittén ger företräde åt den enkelriktade trappan. Kostnadsskillnaden mellan båda dessa alternativ torde, om hänsyn toges till att den billigare raka trappan sammanhänger med en del invändiga arbeten i vestibulen, vara oväsentlig. I förslaget ingå beklädnad av den genom markens sänkning blottade grundmuren, ändring av luftintagen (för ventilationen) å riksdagshusets norra sida och ändring av de båda sidogångarna å huvudfasaden. Några detaljritningar till med förslaget sammanhängande ändringar inom riksdagshuset har kommittén icke låtit utföra, utan blott anskaffat nödvändiga kostnadsberäkningar.

Ett ordnande av den s. k. puckeln torde lättast kunna utföras i samband med genomförandet av de Östbergiska förslagen, där dess nivå ungefär sammanfaller med riksdagshusplanen.

Realiserandet av det program för Helgeandsholmens ordnande, som kommittén sålunda förordar, skulle säkerligen tillmötesgå de viktigaste krav, som inom och utom riksdagen uppställts. Genom sänkningen av planen framför riksdagshuset vunnas betydande estetiska fördelar, främst att slottet och riksdagshuset icke störande påverka varandra, utan att vardera av dessa monumentala byggnader kan göra sig tillbörligt gällande. Samtidigt skulle riksdagshusplanen bli mera frigjord från genomgående trafik utan att behöva avstängas och därmed en avskildhet ernås, som av många ledamöter av riksdagen ansetts önskvärd. I enlighet med den växande körtrafikens fordringar skulle den lämpligaste körvägen till riksdagshusets huvudingång förläggas till riksgatan och terrassen närmast omkring riksdagshuset, dock med bibehållen möjlighet att över Norrbro köra ned på riksdagshusplanen.

Någon egentlig förändring av Strömparterren ingår icke i förslaget i annan mån, än att genombrytningen av bron skulle förorsaka ändringar i den nuvarande restauranglokalen och därigenom eventuellt vissa utgifter för Stockholms stad.

Det av Östberg framlagda huvudförslaget — *alternativ I* — skiljde sig huvudsakligen från alternativ II däri, att enligt alternativ I de *tre* mellersta valven å Norrbro skulle vara helt öppna.

Slutligen framförde kommittén tanken på att *Stockholms stad* med hänsyn till det stora intresse, som ett vackert och värdigt ordnande av riksdagshusplanen kunde väntas hava för huvudstadens invånare, *lämnade ett skäligt bidrag* för genomförandet av ett förslag, som kunde vinna stadens gillande. Kommittén ansåge sig icke böra föregripa riksdagens prövning av de olika förslagen medelst en direkt förhandling med stadens myndigheter rörande ett eventuellt bidrag till det av kommittén förordade förslaget. Om det utskott, som komme att behandla frågan, så funne lämpligt, syntes såsom ett led i den fortsatta utredningen förhandlingar kunna upptagas med staden och slutföras så snabbt, att ett avgörande kunde komma till stånd under 1929 års riksdag.

1929 års riksdag. Helgeandsholmskommitténs utlåtande jämte hos kommittén förda protokoll överlämnades av *fullmäktige i riksgäldskontoret* till bankoutskottet med skrivelse den 23 februari 1929. I berörda skrivelse anförde fullmäktige för egen del följande:

Fullmäktige kunna icke instämma i kommitténs förord för det Östbergska förslaget, alternativ II, då detsamma avskär den mellan Norrbro och riksdagshusets huvudingång befintliga naturliga, plana och direkta förbindelsen, betingad av det nivååläge, i vilken riksdagshuset blivit uppfört. Ett avbrott i den direkta förbindelsen skulle även leda till att den mot riksbanken vettande ingången mer och mer i praktiken bleve huvudingång, varigenom krav på betydande och dyrbara ändringar i riksdagshusets inre skulle framkomma.

Även vilja fullmäktige uttala sina tvivel, huruvida de höga estetiska mål, kommittén satt sig före, verkligen skulle ernås genom den åsyftade fullständiga sänkningen av planen framför riksdagshuset, då för större delen av omgivningen verkningarna av denna sänkning bliva bortskymda av Norrbro.

Under sådana förhållanden och även med hänsyn till de höga kostnaderna måste fullmäktige avstyrka kommitténs förslag. — — —

Vid fullmäktiges skrivelse var fogat protokollsutdrag, utvisande, att fullmäktiges ordförande fil. dr K. Hildebrand och vice ordförande greve G. Lagerbjelke varit från beslutet skiljaktiga och förenat sig om följande yttrande:

I olikhet med fullmäktiges flertal anse vi, att fullmäktige bort tillstyrka kommitténs förslag. Under åberopande i övrigt av vad vi såsom medlemmar av kommittén anført till förmån för det Östbergska förslaget, alternativ II, vilja vi här framhålla, att en verklig lösning av frågan om ordnandet av riksdagshusets närmaste omgivning måste anses önskelig, men att en sådan lösning ej torde vinnas på den väg, fullmäktiges flertal antytt. Den skulle endast uppskjutas. — — —

För behandling av frågan om ordnandet av riksdagshusets omgivningar ansåg utskottet det vara av vikt att vinna kännedom om den uppfattning, som i denna företrädtes från Stockholms stads sida. I skrivelse till fullmäktige i riksgäldskontoret den 12 mars 1929 anhöll utskottet därför, att fullmäktige ville i sådant syfte skyndsamt inleda *förhandlingar med vederbörlig myndighet i Stockholms stad* eller utsedda representanter för sådan myndighet. Därvid skulle särskilt utrönas, i vilken omfattning staden vore villig att lämna ekonomiskt bidrag till frågans lösning, varefter fullmäktige borde inkomma till utskottet med redogörelse för förhandlingarnas resultat samt det yttrande och förslag, vartill desamma kunde föranleda.

Med anledning härav utsågo fullmäktige inom sig fil. dr K. Hildebrand, f. d. professorn G. Kobb och kabinettskammarherren E. Hallin att å fullmäktiges vägnar inleda förhandlingar i ämnet samt anhöllo i skrivelse den 14 mars 1929, att Stockholms stadskollegium ville utse representanter att å stadens vägnar deltaga i förhandlingarna. Sedan stadskollegiet för ändamålet utsett borgarråden Yngve Larsson och Harry Sandberg samt byrådirektören Vilhelm Hernlund, hölls ett gemensamt sammanträde den 19 i samma månad, varvid fullmäktiges delegerade hemställde, att stadens delegerade måtte snarast meddela underrättelse, huruvida och i vilken omfattning ekonomiskt bidrag till Helgeandsholmens ordnande kunde vara att från stadens sida förvänta. Under sammanträdet uttalades från stadens delegerades sida önskvärdheten av att Helgeandsholmskommitténs kostnadsberäkningar bleve underkastade viss prövning, och föreslogo fullmäktiges delegerade då, att sådan prövning måtte verkställas genom stadens försorg.

Den i anledning härav beslutade *kontrollberäkningen*, vilken verkställts av stadens gatukontor, gav följande resultat:

Östbergs alternativ I.

	Gatu- kontoret	Helgeands- holms- kommittén
	kronor	kronor
Norrbro jämte dess anslutningar	1 255 000	1 127 000
Riksdagshusplatsen	565 000	456 000
Planet omkring riksdagshuset	376 000	351 000
Riksdagshuset	105 000	96 000
Tvenne fontäner med skulpturer	150 000	150 000
Summa kronor	2 451 000	2 180 000

Östbergs alternativ II.

Norrbro jämte dess förbindelser med riksdagshus- platsen	330 000	285 000
Riksdagshusplatsen	550 000	449 000
Planet omkring riksdagshuset	368 000	332 000
Riksdagshuset	105 000	101 000
Tvenne fontäner med skulpturer	150 000	150 000
Summa kronor	1 503 000	1 317 000

I kostnadsberäkningarna ingå icke kostnaderna för eventuella arbeten å Strömparterren eller den s. k. puckeln eller för parkanläggningarna å riksdagshusplatsen.

De av gatukontoret beräknade högre kostnaderna för Östbergs förslag hero i huvudsak på att kontoret ansett sig böra räkna med högre å-pris för schaktning och borttransportering av massor för riksdagshusplanens sänkning, samt därå, att marginalen för oförutsedda utgifter beräknas till 20 i stället för till 15 procent. Vid de av Helgeandsholmskommittén föranstaltade beräkningarna har man ansett sig kunna räkna med de icke obetydligt lägre preliminära anbud, som förelågo från vissa entreprenadfirmor. Vid kostnadsberäkningen av Östbergs alternativ I har gatukontoret även ansett sig böra räkna med behovet av en förstärkning av trafikmöjligheterna över Norrbro under ombyggnadstiden genom en provisorisk bro (100 000 kronor).

Stockholms stads delegerade anförde i ärendet i huvudsak följande:

Vid övervägande av de spörsmål, som föreligga till vår prövning, hava vi kommit till följande resultat.

I överensstämmelse med den mening, som vid frågans behandling inom 1928 års riksdag och sedermera inom den på riksdagens initiativ tillsatta kommittén gjort sig gällande, anse vi den nuvarande utformningen av riksdagshusets omgivningar otillfredsställande. Trakten omkring de nya riksbyggnaderna har lämnats i ett ofullbordat och torftigt skick, föga motsvarande de anspråk på monumentalitet, som de kringliggande byggnadsverken ställa, och än mindre utnyttjande den skönhet och trevnad, som Helgeandsholmens läge mellan de strömmande vattnen skänker. Såväl Stockholms natur som dess byggnadshistoria har givit Helgeandsholmen den centrala platsen i Stockholms stadsbild, och det måste följaktligen anses i hög grad önskvärt, att holmen såvitt möjligt ordnas på ett sätt, som bättre utnyttjar dess utomordentliga naturliga förutsättningar och motsvarar dess traditioner. För detta önskemål kan Stockholms stad icke vara likgiltig. Dess tillfredsställande lösning kan enligt vår mening även motivera ekonomiska uppoffringar från stadens sida.

Vid prövningen av de förslag i detta hänseende, som på riksdagens föranstaltande utarbetats, hava vi funnit oss böra tillstyrka en lösning i överensstämmelse med Ragnar Östbergs plan. Vi kunna i detta hänseende avsluta oss till de omdömen, som Helgeandsholmskommittén uttalat. Ett genomförande av Östbergs förslag skulle, förutom dess av kommittén framhävda lyckliga verkningar å de stora monumentalbyggnaderna i stadens centrum, skänka allmänheten en avskild och dock lätt tillgänglig, utomordentligt vacker planterad plats i Strömmens omedelbara närhet.

I viss mån har emellertid värdet av den Östbergska lösningen förminskats genom de förenklingar, som av ekonomiska skäl vidtagits i det av Helgeandsholmskommittén tillstyrkta alternativ II, där man saknar den fria förbindelsen genom de trenne mäktiga valven mellan Strömparterren och riksplatsen. Genom dessa valvbågar skulle förbindelseleden mellan Gustav Adolfs torg och slottet i sin helhet erhålla karaktären av en över strömmarna och holmen fortskridande brobyggnad av säkerligen ovanligt skönhetsvärde.

Med utgångspunkt från denna värdesättning av förslagen tillstyrka vi, att därest riksdagen komme att bestämma sig för ett ordnande av holmen i enlighet med Östbergs alternativ II, staden därtill bidrager med 350 000 kronor. Till ett genomförande av Östbergs alternativ I anse vi oss, med hänsyn till det företräde, som efter vår mening måste tillerkännas detta alternativ, böra tillstyrka ett avsevärt högre bidrag, nämligen 1 200 000 kronor. Vid bifall till denna ståndpunkt skulle bidraget för riksdagen bliva i huvudsak detsamma vid alternativ II och vid alternativ I.

Då vi beträffande alternativ I ifrågasätta ett bidrag från stadens sida av nyss angiven avsevärd omfattning, hava vi förutsatt, att högst hälften av detta bidrag eller 600 000 kronor skall bestridas av skattemedel och att stadsfullmäktige för täckande av den återstående hälften av bidraget skola anvisa någon av utdelningarna å de för sådana ändamål avsedda fonder, som utfalla under tiden för här avsedda byggnadsarbeten.

Såsom en förutsättning för stadens bidrag hava vi givetvis räknat med att platsen för all framtid bibehålles såsom en för allmänheten tillgänglig öppen plats.

Vid vår granskning av de föreliggande förslagen hava vi vidare utgått därifrån, att de icke må anses fullständiga eller definitiva i fråga om plan-

teringarnas anordnande å den nya riksplatsen. Därest staden skall lämna bidrag till platsens ordnande, förutsätta vi, att planteringarna erhålla väsentligt större omfattning än å modellerna anges.

Enligt vår uppfattning är icke något av de övriga föreliggande förslagen av den beskaffenhet, att skäl finnas för staden att lämna bidrag till dess genomförande i vidare mån än som kan följa av stadens uppgift att sörja för planteringar å för allmänheten tillgängliga öppna platser.

Delegerade hava slutligen inhämtat vissa uppgifter rörande behovet av ombyggnads- och förstärkningsarbeten å stora Norrbro, en fråga, som enligt vad delegerade erfarit genom hamnstyrelsens försorg kommer att göras till föremål för särskild undersökning. Den nu föreliggande frågan om Helgeandsholmens ordnande kan enligt delegerades uppfattning behandlas helt oberoende av frågan om dylika arbeten å själva Norrbro, då såväl med hänsyn till brons arkitektoniska värde som av praktiska skäl någon ändring av Norrbro icke borde ifrågakomma.

Stadskollegiet avgav den 2 maj 1929 utlåtande i ämnet och anförde därvid följande:

I överensstämmelse med den uppfattning, stadskollegiets delegerade här utvecklat, anser kollegiet Helgeandsholmens ordnande på ett sätt, som motsvarar platsens av naturen och den omgivande stadsbilden skapade förutsättningar även för staden vara ett önskemål, vars tillgodoseende kan motivera ekonomiska uppoffringar från kommunens sida.

Stadskollegiet kan likaså ansluta sig till den av delegerade lämnade värdesättningen av de olika, på riksdagens föranstaltande utarbetade förslag, som nu föreligga till prövning. Framför andra synes sålunda det av professor Ragnar Östberg såsom alternativ I betecknade förslaget böra ifrågakomma till utförande. Förutom de stora konstnärliga förtjänster, som, enligt vad ovan uttalats, kunna tillerkännas detta förslag, måste det med hänsyn till de intressen, staden har att företräda, anses äga ett särskilt värde, då det, såsom även stadskollegiets delegerade framhäva, på en av naturen särskilt gynnad plats i stadens centrum skulle skänka allmänheten ett avskilt och dock lättillgängligt parkområde av ovanligt behag och trevnad. Med hänsyn härtill synes ett relativt högre bidrag från stadens sida till detta förslags utförande vara väl motiverat.

Jämväl i övrigt kan stadskollegiet i frågan om de för de olika alternativen föreslagna bidragens belopp ansluta sig till vad kollegiets delegerade föreslagit. I likhet med delegerade förutsätter stadskollegiet härvid, att, för det fall staden enligt här tillstyrkt utfästelse kommer att bidraga till utförande av Östbergs alternativ I med ett belopp av 1 200 000 kronor, hälften av detta belopp skall kunna anvisas av fondmedel. I fråga om möjligheterna härför må hänvisas till de uppgifter, delegerade lämnat.

I överensstämmelse med den uppfattning, som förhandlingsdelegerade vid överlämnande av sitt yttrande uttalade, har kollegiet ansett, att, då kollegiet sålunda förklarat sig vilja tillstyrka bidrag till Helgeandsholmens ordnande med här ovan angivna belopp, frågan nu bör underställas stadsfullmäktiges prövning.

Med återopande av vad sålunda anförts hemställde stadskollegiet, att stadsfullmäktige måtte, med godkännande av vad stadskollegiet här ovan uttalat, utfästa sig att bidraga till Helgeandsholmens ordnande enligt Östbergs ovan angivna alternativ I med 1 200 000 kronor samt enligt Östbergs alternativ II med 350 000 kronor.

Fullmäktige i riksgäldskontoret överlämnade med skrivelse den 2 maj 1929 till utskottet ovan berörda utlåtanden jämte därtill hörande bilagor.

I samband med ovanberörda förslag angående ordnande av riksdagshusets omgivningar hade utskottet till behandling förehaft en av herr *Rydén* väckt motion I: 261, däri på anförda skäl hemställdes om visst anslag för utförande av de arbeten för ordnande av riksdagshusets omgivningar, som förordats i Helgeandsholmskommitténs den 1 februari 1929 avgivna förslag.

I utlåtande nr 53 anförde *bankoutskottet* följande:

Utskottet tillåter sig till en början omnämna, att stadsfullmäktige i Stockholm den 21 maj 1929 behandlat frågan om Helgeandsholmens ordnande och därvid, enligt utskottet tillhandakommet meddelande, fattat beslut i överensstämmelse med stadskollegiets i det föregående återgivna hemställan. Stockholms stad har alltså närmast uttalat sig för en lösning av frågan i överensstämmelse med Östbergs förslag, alternativ I, och staden har utfäst sig att vid en lösning enligt detta alternativ bidra till Helgeandsholmens ordnande med ett belopp av 1 200 000 kronor.

Genom den ståndpunkt, som från stadens sida sålunda intagits och som innebär, att staden vid bifall till ett annat förslag än det av Helgeandsholmskommittén förordade påtager sig en betydande del av kostnaderna för ordnandet av riksdagshusets omgivningar, synes ärendet hava kommit i ett väsentligen annat läge än det, som förelåg vid tiden för avslutandet av Helgeandsholmskommitténs arbete.

Såväl med hänsyn till nu angivna omständighet som i betraktande av ärendets omfattning och vikt torde en ingående prövning av olika föreliggande förslag vara nödvändig, innan riksdagen går att taga ståndpunkt i frågan. En dylik prövning har utskottet vid nuvarande tidpunkt icke varit i tillfälle att verkställa. Utskottet har på grund härav ansett sig böra ifrågasätta, att ärendet icke vid innevarande års riksdag företages till slutligt avgörande. Utskottet håller ock före, att ett uppskov med ståndpunkts-tagande i ämnet i och för sig måste anses välbetänkt, icke minst med hänsyn därtill, att den allmänna diskussionen i denna omstridda och ur flera synpunkter betydelsefulla fråga alltjämt synes fortgå samt att uppfattningarna i frågan ännu icke torde hava vunnit den stadga, som synes önskvärd före ett definitivt beslut från riksdagens sida.»

I överensstämmelse med den uppfattning, som utskottet sålunda antytt, hemställde utskottet — under framhållande att utskottet icke på något sätt tagit ställning i ämnet — att den av fullmäktige i riksgäldskontoret överlämnade utredningen rörande ordnandet av riksdagshusets omgivningar icke för det dåvarande måtte till någon riksdagens åtgärd föranleda samt att ifrågavarande motion I: 261 icke heller måtte till någon riksdagens åtgärd föranleda.

Riksdagen biföll utskottets hemställan.

I detta sammanhang må erinras, att 1929 års riksdag, med bifall till bankoutskottets utlåtande nr 54, godkände förslag till avtal mellan fullmäktige i riksbanken och i riksgäldskontoret, å ena, samt Stockholms stad, å andra sidan, i fråga om utförande genom stadens försorg av en bro över Stora Norrström m. m. Detta förslag innebar bland annat, att bron skulle byggas i ett spann i stället för förut bestämda tre spann. Den nya riksbron öppnades för allmän trafik den 19 december 1931.

1931 års riksdag. Vid 1931 års riksdag väcktes av herr *Lithander* en motion II: 178, vari hemställdes, att riksdagen skulle under vart och ett av budgetåren 1932/1933—1934/1935 ställa 326 666 kronor till riksgäldsfullmäktiges förfogande för att, i huvudsaklig överensstämmelse med professor Östbergs förslag, alternativ I, träffa anordningar för ordnandet av riksdagshusets närmaste omgivningar och i samband därmed stående arbeten.

Till stöd för detta yrkande anfördes i motionen bland annat följande:

Då Stockholms stad nu hölle på att bygga den nya riksbron, skulle därmed uppnås, att körtrafiken såväl norr- som söderifrån nådde fram ej blott till riksdagshusets entréer utan också, om professor Östbergs förslag genomfördes, fram till riksdagshusets huvudentré. Körtrafiken från vilken punkt som helst i Stockholm till riksdagshuset syntes efter riksbrons färdigbyggande och Riksgatans framdragande omkring riksdagshuset kunna anses på ett fullt tillfredsställande sätt löst. De personer, som från Norrbro önskade komma till riksdagshuset, kunde använda de trappor, som direkt ledde ned till Strömparterren, och därefter passera genom ett av brovalven över riksdagshusplanen.

De å ömse sidor om Helgeandsholmen befintliga Norrströms vattenfåror skulle genom det Östbergska förslagets genomförande bliva synliga från själva riksdagsplanen. Då denna plan skulle bliva lagd i samma nivå och förenas med Strömparterren, skulle ernås en väsentlig utökning av planen framför riksdagshuset. Härigenom skulle skapas ett område av ovanlig naturskönhet mitt i den forsanade Strömmen och mitt i Stockholms hjärtpunkt.

Den ringa ökning *nedåt* av riksdagshusets sockel, som krävdes mot tre sidor för att få riksdagshuset att runt om ligga på Riksgatans nivå, syntes med de stora mått, som byggnaden ägde, knappast bliva märkbar för ögat. På dessa tre sidor, som komme att ligga lika fritt som nu riksdagshusets fasad mot Riksgatan, kunde i lämplig utsträckning plats beredas för plantering av murgröna, som skulle kunna delvis täcka sockelns nedre del och vara i stil med den tilltänkta vackra platsen nedanför. I sinom tid skulle detta medverka att med liv och växtlighet giva ökat värde åt platsen.

I sin hemställan hade motionären utgått från den av Helgeandsholmskommittén beräknade kostnadssumman 2 180 000 kronor för genomförandet av professor Östbergs förslag, alternativ I. Såsom i det föregående framhållits, skulle enligt en av Stockholms stads gatukontor verkställd kontrollberäkning av kostnaderna dessa belöpa sig till 2 451 000 kronor.

Med skrivelse den 9 april 1931 ingav motionären till utskottet ett från en större byggnadsfirma infordrat definitivt anbud att till bestämt pris utföra arbetet med ordnandet av riksdagshusets omgivningar enligt professor Östbergs nyssberörda förslag. Detta anbud slutade på ett belopp av 1 800 000 kronor. Däri ingick emellertid icke kostnaden för två fontäner med skulpturer, vilka enligt förslaget skulle anordnas å riksdagshusplanen och av kommittén beräknats kunna utföras för 150 000 kronor, ej heller ingick däri kostnaderna för arkitektsarvode, kontroll och administration, av professor Östberg beräknade till 135 000 kronor. I sin ovanberörda skrivelse meddelade motionären, att grundad anledning funnes att antaga, att det belopp å 150 000 kronor, som erfordrades för utförandet av de två fontänerna, skulle kunna på privat väg åstadkommas. Med hänsyn härtill skulle, med utgångspunkt från det nu föreliggande anbudet, de totala kostnaderna för genomförande av professor Östbergs förslag, alternativ I, belöpa sig till 1 935 000 kronor (1 800 000 + 135 000). Då Stockholms stad förklarat sig

beredd att härtill bidraga med 1 200 000 kronor, skulle av statsmedel erfordras ett anslag av 735 000 kronor.

I utlåtande nr 34 anförde *bankoutskottet* följande:

»Vid den förnyade behandling, som utskottet med anledning av den föreliggande motionen ägnat frågan om Helgeandsholmens ordnande, har utskottet kommit till den uppfattningen, att ej heller för närvarande definitiv ståndpunkt bör tagas till nämnda fråga.

För ett ytterligare uppskov med slutlig prövning av detta spörsmål synas flera omständigheter tala.

Till en början må framhållas, att byggandet av den nya Riksbron mellan Strömgatan och Helgeandsholmen numera påbörjats och att nämnda arbete beräknats bliva slutfört under loppet av innevarande år. Färdigställandet av detta broföretag torde vara ägnat att i flera hänseenden påverka karaktären av riksdagshusets närmaste omgivningar. Genom att före ett beslut beträffande Helgeandsholmens ordnande avvakta brobyggnadens avslutande skulle man därför enligt utskottets uppfattning vinna tillförlitligare grundval såväl för bedömande av de estetiska förutsättningarna för mera genomgripande åtgärder till holmens iordningställande som ock för prövning av de icke oviktiga spörsmål av trafikteknisk art, som därmed sammanhånga.

Härtill komma vidare de avsevärda kostnader, som enligt samtliga av Helgeandsholmskommittén behandlade förslag skulle påkallas för ett värdigt ordnande av riksdagshusets omgivningar. Vid godkännande av det i motionen förordade förslaget av professor Östberg (alternativ I) skulle visserligen enligt erbjudande av Stockholms stad en mycket betydande del av utgifterna bestridas av staden, och på grund av omständigheter, för vilka i motionärens ovan omförmälda skrivelse den 9 april 1931 redogjorts, vill det synas, som om återstående kostnader för företaget skulle kunna icke obetydligt reduceras i förhållande till tidigare beräkningar. Såsom ytterligare erforderlig kvarstår dock fortfarande, även vid ett biträdande av detta förslag, en kostnadssumma av sådan storleksordning, att densamma måste ingiva tvekan angående lämpligheten av företagets genomförande för närvarande.

Under här antydda förhållanden har utskottet, utan att för egen del taga ställning till de olika förslag, som beträffande Helgeandsholmens ordnande framförts, ansett sig böra hemställa, att förevarande motion II: 178 icke må till någon riksdagens åtgärd föranleda.»

Utskottets hemställan bifölls av riksdagen.

Register.

	Sid.
A. Framställningar av fullmäktige i riksgäldskontoret	1
I. Förändring av riksdagshusets övre partier, isolering av barriärerna m. m.	
1. Skrivelse från fullmäktige i riksgäldskontoret den 5 mars 1936....	1
2. Yttrande av fullmäktige i riksbanken, i vad avser förändring av riksbankshusets övre partier	7
3. Bilagor till ovannämnda skrivelse:	
Anmälningar om ras från riksdagshuset under augusti och september 1935 (Bilaga 1)	1*
Promemoria av byggnadsrådet Nilsson med förslag till provundersökning av riksdagshusets fasader (Bilaga 2)	2*
Utlåtande av byggnadsrådet Nilsson ang. verkställd provundersökning av riksdagshusets fasader (Bilaga 3)	2*
Yttranden av akademien för de fria konsterna den 6 december 1927 och den 29 december 1931 samt av byggnadsstyrelsen den 12 maj 1932 ang. borttagande av riksbyggnadernas takprydnader (Bilaga 4)	5*
Utredning och förslag av byggnadsrådet Nilsson i december 1935 ang. förändring av riksbyggnadernas övre partier (Bilaga 5)	7*
Yttrande av byggnadsstyrelsen den 31 januari 1936 över byggnadsrådet Nilssons utredning (Bilaga 6)	11*
Yttrande av byggnadsstyrelsen den 21 december 1932 ang. granitbarriärernas bortlyftning och isolering (Bilaga 7)	14*
Promemoria av byggnadsrådet Nilsson den 25 februari 1936 ang. bibehållande av kalkstensdockorna i riksdagshusets barriärer (Bilaga 8)	15*
Yttranden av arkitekten Aron Johansson den 7 september 1927, den 3 juli 1933 och den 26 februari 1936 ang. borttagande av riksbyggnadernas takprydnader (Bilaga 9)	16*
II. Inredande av lokaler å riksdagshusets vind.	
1. Skrivelse från fullmäktige i riksgäldskontoret den 12 mars 1936	7
2. Bilagor till skrivelsen:	
Skrift från materialförvaltaren Mårtensson ang. riksdagens lokalbehov m. m. (Bilaga 9)	20*
Yttrande av byggnadsrådet Nilsson över Mårtenssons skrift (Bilaga 10)	21*
Utredning och förslag av byggnadsrådet Nilsson ang. inredande av lokaler i riksdagshusets vind (Bilaga 11)	22*
Yttrande av byggnadsstyrelsen över byggnadsrådet Nilssons förslag (Bilaga 12)	23*

III. Nya trappor invid norra och södra trapptornen i riksdagshuset samt inredande av nya rum i utrymmena i trapptornen.	
1. Skrivelse från fullmäktige i riksgäldskontoret den 23 januari 1936 ..	9
2. Bilagor till skrivelsen:	
Utredning och förslag av byggnadsrådet Nilsson ang. nya trappor invid norra och södra trapptornen m. m. (Bilaga 13)	24*
Promemoria av byrådirektör Risling ang. de nya utrymmenas disposition (Bilaga 14)	26*
IV. Förändring av riksdagshusets restauranglokaler.	
1. Skrivelse från fullmäktige i riksgäldskontoret den 12 mars 1936..	10
2. Bilagor till skrivelsen:	
Framställningar om ventilationsförhållandena i riksdagshusets restaurang och till densamma hörande ekonomilokaler (Bilaga 15)	27*
Promemorior av byggnadsrådet Nilsson ang. köks- och matsalslokaler i riksdagshusets restaurang m. m. (Bilaga 16)	29*
Utredning och förslag av byggnadsrådet Nilsson ang. förändring av restauranglokalerna (Bilaga 17)	31*
B. Motionen I: 106	13
1. Yttrande av fullmäktige i riksgäldskontoret över motionen	14
2. Redogörelse för den tidigare behandlingen av frågan om Helgeandsholmens ordnande (Bilaga 18)	32*
C. Bankoutskottets yttrande	16